

JÉ LEN KOR

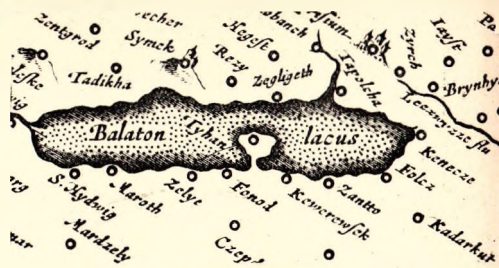
IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT
1963 · 7

E számunk szerzői:

ÁGH ISTVÁN
BODOSI GYÖRGY
BRÓDY LÁSZLÓ
CSORDÁS JÁNOS
DÉVÉNYI IVÁN
ERDÉLYI JÓZSEF
FÁBER ANDRÁS
FODOR ANDRÁS
HARCOS OTTÓ
ILLYÉS GYULA
JÁNOSY ISTVÁN
KERESZTURY DEZSŐ
LAKATOS KÁLMÁN
LÁNCZ SÁNDOR
LÁSZLÓ LAJOS
LIPTÁK GÁBOR
LÓRÁND IMRE
LUDEMISZ, MENELAOSZ
MARTYN FERENC
MÁTYÁS FERENC
NÉMETH LÁSZLÓ
OLASZ GYÖRGY
OTTÓ FERENC
PÁLDY RÓBERT
PAPP ÁRPÁD
PILINSZKY JÁNOS
RAJNAI LÁSZLÓ
RITSZOSZ, JANISZ
TAKÁTS GYULA
THIERY ÁRPÁD
TÜSKÉS TIBOR
VASVÁRI ISTVÁN
WEÖRES SÁNDOR

Rajzok:

BORNEMISSZA LÁSZLÓ
EGRY JÓZSEF
FORGÁCS HANN ERZSÉBET
OROSZ JÁNOS
VARGA HAJDU ISTVÁN

BALATON LACUS

Egy 1630-ban készült Magyarország-térképből való ez az ablaknyi terület. A földabrosz Joannes Blaeu, a kiváló amsterdami könyvnyomtató mester műhelyében készült; rajzolóját nem ismerjük. A bemutatott részlet a Balatont és közvetlen környékét ábrázolja, természetesen még azt sem mondhatjuk, hogy „hozátételeges pontossággal”. A térkép méretaránya, tájolása helyes, de a folyók útja, a lakott helységek egymástól való távolsága igen pontatlan. Kedves sutasága a térképnek, hogy a tihanyi félsziget fordítva, a somogyi parttól nyújtja nyakát a Tóba. Értethető: a térkép nem pontos helyszíni felméréssel, piros-fehér mérnöki botokkal, nem a mai finom műszerekkel készült, hanem utazók elbeszélései, a rajzoló emlékezete nyomán. Szintvonalak helyett a hegyeket apró kis halmok jelölik, s egyezményes térképjelek helyett többtornyú házakat, koronás fákat találunk a lapon. A folyók útja egy gyerek ákombákomaira, a térkép más részletei miniatűr tájképekre emlékeztetnek. – De nemcsak mosolyognivaló furcsaságokkal lepnek meg ezek a hajdani földabroszok! Valamit megőriztek az egykori történelemből, a vidék földrajzi életéből is. Persze Tapolca háromszáz évvel ezelőtt sem a Tó északkeleti csücskéjében feküdt, Blaeu mester térképe egyetmást mégis elárul a hódoltság előtti Magyarországról: Hol voltak a hajdani várak, milyen kiterjedt mocsarak, tavak borították az országot, melyek voltak a nagyobb lakott települések? S az ortográfiaiból a nevek hajdani kiejtésére is következtethetünk . . . (t)

BALATONI SZÁM

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VI. évfolyam, 7. szám

1963. július

TARTALOM

FODOR ANDRÁS: A Balaton közelsége - - - - -	581
ERDÉLYI JÓZSEF: Nádírigó (vers) - - - - -	583
ILLYÉS GYULA: Új úton a Balaton körül - - - - -	585
PAPP ÁRPÁD: Halászhok közt (vers) - - - - -	590
WEÖRES SÁNDOR versei - - - - -	591
OLASZ GYÖRGY: Füst és fény (novella) - - - - -	593
BODOSI GYÖRGY versei - - - - -	599
ÁGH ISTVÁN versei - - - - -	600
VASVÁRI ISTVÁN: Társak (vers) - - - - -	600
MÁTYÁS FERENC: Lúcia (vers) - - - - -	601
NÉMETH LÁSZLÓ: Mi köt a Balatonhoz - - - - -	602
BRÓDY LÁSZLÓ: Tájkép Zamárdiból (vers) - - - - -	605
CSORDÁS JÁNOS: Villámot nemző körtefák alatt (vers) - - - - -	606
TAKÁTS GYULA: Hét levél a költészetéről (befejező rész) - - - - -	607
FÁBER ANDRÁS versei - - - - -	614
JÁNOSY ISTVÁN: Vathay Ferenc - 1604 (vers) - - - - -	615
KERESZTURY DEZSŐ: A harag és a szeretet bilincseiben (rádiójáték, első rész) - - - - -	616
Mai görög költők (Papp Árpád fordításai) - - - - -	622

HORIZONT

LIPTÁK GÁBOR: Tihanyi tudósítás - - - - -	623
---	-----

HAGYOMÁNY

LÁSZLÓ LAJOS: „Magát megemészttve másokért világol” - - - - -	633
TÜSKÉS TIBOR: Berze Nagy János kiadatlan népdalgyűjtése - - - - -	636

M Ű V É S Z E T

LÁNCZ SÁNDOR: Egry József - - - - -	640
THIERY ÁRPÁD: Bartha Lászlóról - - - - -	648
MARTYN FERENC: Emlékezés Rabinovszky Máriuszra - - - - -	651

V I T A

OTTÓ FERENC: Csak tiszta forrásból - - - - -	654
--	-----

J E G Y Z E T

PILINSZKY JÁNOS: (A) (M) (X) - - - - -	662
--	-----

S Z E M L E

DÉVÉNYI IVÁN: Füst Milán: Látomás és indulat a művészetben - - -	669
RAJNAI LÁSZLÓ: Illyés Gyula: Másokért egyedül - - - - -	671
LÓRÁND IMRE: Birkás Endre: Vakvágány - - - - -	675
LAKATOS KÁLMÁN: Az idő szorításában - - - - -	676
HARCOS OTTÓ: A Janus Pannonius Múzeum füzetek - - - - -	678
PÁLDY RÓBERT: Három könyvtári évkönyv - - - - -	679

R A J Z O K

BORNEMISSZA LÁSZLÓ - - - - -	601, 653
EGRY JÓZSEF - - - - -	579
FORGÁCS HANN ERZSÉBET - - - - -	668, 669
OROSZ JÁNOS - - - - -	595
VARGA HAJDU ISVÁN - - - - -	582, 632

Szerkeszti:
TUSKÉS TIBOR
főszerkesztő

BERTHA BULCSU, CSORBA GYŐZŐ, LÁZÁR ERVIN, PÁKOLITZ ISTVÁN

Jelenkor. A Baranya megyei Tanács lapja. Megjelenik havonta

Szerkesztőség: Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Postafiók: 24. Telefon: 13-05.
Szerkesztőségi órák: kedden és csütörtökön 18-19 óráig.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadóhivatal: Dunántúli Napló Lapkiadóvállalat. Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 55-91, 50-00. — Egyes szám ára 6,— Ft. Évi előfizetés díja 72,— Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta
Központi Hirlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) Egyéni előfizetési
csekk számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk számla: 61 066, vagy
átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára.

Felelős kiadó: Braun Károly

63-2923 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Egry József rajza

A BALATON KÖZELSÉGE

Ahogy múlnak az évek, mindinkább vallom én is a talán Móricz Zsigmond fogalmazata igazságot: az ember élete első tíz esztendejében szerzi legfontosabb élményeit.

Különös, hogy az első évtized nem annyira emlékek, események, különféle mozzanatok sorozataként, úgy él bennem inkább, mint valamely földrajzi állapot, mintha a gyerekkori táj maga volna a természeti ábrákban megnyilatkozó geometriai törvény. A szemlélődő gyermeki tekintet sohase láthatja az egész horizontot, a szem sugarában a körnek mindig csak egy szelete fér el. Az én szememből nyíló háromszöget a rétek mögötti tó hatalmas ezüstmágnese fogta át. Ritkán láttam, de jelenlétét, titokzatos húzó erejét folyton éreztem; a köröttem megismert világ tárgyait, képzeletem egész növekvő birtokát bűvöletében tartotta.

Egy Balaton környéki uradalomban laktunk, a lecsapolt Nagyberekén át, talpfaival egészen a láthatárig araszoló vasútvonal mentén. Valójában nem volt szép a töltés mögött elterülő lapos, ember nélküli vidék, de annál szebb, amit sejtetni, látni engedett, a térbeli, időbeli távlat: a környezetünkben kísértő történelmi múlt, és a síkság fölött mutatkozó varázslatos messzeség. Előttünk a szénfekete föld tele volt meszesen villogó apró csigákkal, állandóan bizonyítva az öregek szavát, hogy valaha itt mindenütt a Balaton terjeszkedett. Újra és újra elképzelttem a hallal, náddal, vizimadarakkal zsi-bongó régi tájat. Gyermeki fantáziámban szinte naponta visszajött a tó hajdani medrébe, a kaszálók, legelők lapályos zöldjére. Ott feszült a besenyők emlékét hordozó Feketebézsény, a balladái hangzású Feketeakol és a török lerombolta egykori Kéka között; körülölelve a Tatárvár halmot pikkelyes, szikrás lapját elnyújtotta egészen Somogyvárig, melynek fákkal benőtt borzas dombjai közé a lázadó Kupa vezér tanyáját képzeltem. Nemcsak érzekeimben, gondolataimban, lélegzetemben is jelen volt a víz. Az északi szél gyakran elhozta tapadó, friss illatát a tőzeget, puha mezőkre. S ott északon az égnek is valami másfajta, áttetszőbb, ígézetesebb színe volt. Hát még az indigó leplükből haragos hirtelenséggel előugró, vagy elérhetetlenül áttetsző, égbesimuló vízparti hegyek! Örökös kékségükkel ők lettek magányosságom első társai, de ők ébresztették föl bennem a vágyakozás bánatát is.

Mennyit olvastam, hallottam később a sajátos, vulkánikus hegyvidék látványának páratlan csodájáról! Emlékszem a világutazóra, ki Magyarország egy-képbe sűrített szimbólumaként a Badacsonyt vetíti a gyönyörűség szemérmes izgalmatól remegő vászonra. A húsz éve forgatott könyvben pontosan magam előtt látom az író dicsérő sorait: „... Különb a palermói Monte Pellegrinonál, melyről Goethe mondta: a világ legszebb hegyfoka. Goethe nem látta a Badacsonyt...” Fülemben hordom Egry József töredező szavait: „Egész Európában nincs ehhez fogható... talán valahol keleten... Kínában.” S látom az Egryhez hajózó Fülep Lajost, amint Boglár felől nézvést a küklopszok hajigálta görög táj monumentalitását bámulja a túlsó part szeszélyes, mégis homéroszian emberszabású vonalaiban.

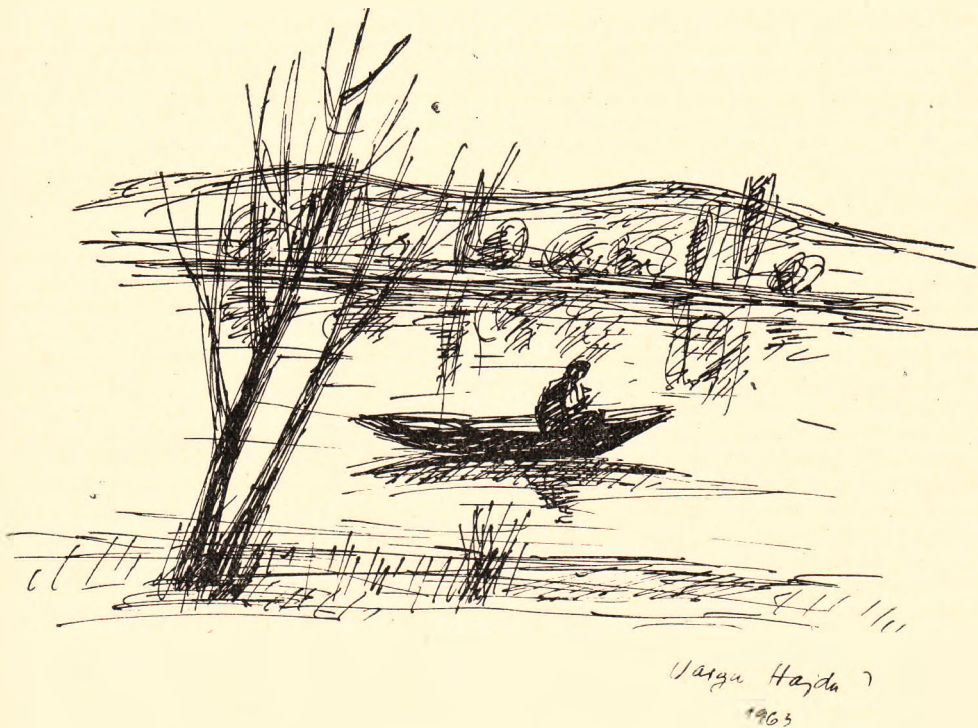
Utólag könnyen elhiszem mindazt, amit az ihletett értelem fogalmazott e tájról, hiszen ébredő érzékenységem, ösztöneim, még többet, még eredetibbet őriznek róla. Sohase lehettem közömbös iránta. Ábrái a lélekbe rajzolódtak. Talán nekik köszönhető, hogy oly korán megszerettem a formák rendjét, a mérték és arány törvényeit. Ahányszor csak kiszaladtam az árkokkal szabdalt, szertenyilő tisztásra, mindig a teremtet világ véletlent kizáró szabályosságát, makacs biztonságát láttam: a két fonyódi hegy őrálló sátra közt ott domborult, kéretlenül is szemembe szökött a Badacsony méltóságos, komor szimmetriája. Trapéz idomának két fölfele futó szára fenséges csúcásá forrt össze valahol az időben. S amit közelebbről, a partról láttam, még csak mélyítette bennem a tér kristály-alakzataival is játékos-közvetlen, szelidségében is vad-erejű élményét. Törvényyé lett szememben az is, ahogy a fonyódi móló szigonya, óriás nyílveszőként éppen a gulácsi hegy kifeszült, már-már elpattanó ijjának legközepébe fúródik. Gulács körül a többi, nevükkel is múltból konduló hegyek: a nyesett ormú Cso-

bánc, a karcsú Tóti, a csorba vártaraját hordozó kemence forma Szigliget mind, mind eszméletemmel egyidősek.

Első olvasmányaim közt örömmel fedeztem föl neves földrajztudósunk bizonykodását, hogy Somogyból, a fonyódi Várhegyről nyílik legszebb kilátás a Balatonra. És a fonyódi vár! Üresen ásító sáncaira milyen lelkesen építettem föl újra, milyen büszke voltam Magyar Bálint várkapitány vitézségére, ki a török hódoltság idején még akkor is védeni tudta Fonyód szigetét, amikor köröskörül már minden erősség, valamennyi végvár elesett.

Hiába próbálnám, nem tudom elmondani mindazt, amit a varázslattal és intellemmel gazdag gyerekkori tájtól kaptam. Véletlen-e vajon, hogy a korán elkötelező, egész további sorsomat meghatározó szerelem minden íze, színe is a tó körüli hegyek kék-ségébe ivódott?

Mégis hiszem, hogy e poétikus-mitológikus világ akkoriban azért vált számomra igazán fontosná, mert nem éltem benne, csak a közelében. Környezetemben, ott a vasút menti pusztán nem ismerhettem mást, csak sivár hétköznapokat, nyútt arcú béreseket, csírásokat, idegenből verbuvált summásokat, csak a kanálispart megkövült göröngyeit, cséplőgépek durcás, bánatos mutálását, cselédházak és versenyistállók szagát, a homokba vájt dögtemető bűzét... Vittem a sürgönyt a kastélyba, bogarak dühödt fátylát hessegetve – s közben láttam a párás balatoni hegyek ormát. Valahol ott kezdődött bennem az elszánás, hogy csakazértis a messzi szépség és hősiesség példáit kövessem.

Varga Hajdu István rajza

1

Túl a Dunán bullámzik a Balaton,
 ott-terem a borgász minden szombaton;
 odaviszi Budapestről a vonat,
 ha nem is oly gyorsan mint a gondolat,
 az a fénynél sebesebben haladó,
 a legújabb rakétát is elbagyó.
 Odavágyik egész béten a borgász;
 hosszú a hét (kár hogy több nap mint
 [kolbász]),
 odavágyik zsákosztól és botostól, –
 a Balaton az a szép nagy halastó:
 szeretője, felesége, gyermeke,
 kit nem látott, szegény fickó, egy hete.
 A Balaton az ő szíve szerelme,
 életének az a legfőbb értelme:
 balat fogni, zsákmányolni, halászni, –
 ott szeretne egész béten tanyázni;
 télen-nyáron ott időznie, élne ő;
 a Balaton, az a szóke istennő, –
 tündérálma az az édes kis tenger;
 helyet cserélt szívében az istennel:
 azt imádja minden áldott vasárnap,
 azon kívül nem él, csak a hasának . . .

2

Úl a borgász a vonatban egyedül,
 mint aki a nagyvárosból menekül,
 mint valami előkelő idegen;
 szíve-lelke csügg az ablaküvegen,
 s majd kiugrik a leejtett ablakon,
 mikor, végre, felcsillan a Balaton,
 Alig várja hogy a vonat megálljon,
 s a meredek kocsilépcsőn leszálljon, –
 zsák a hátán, borgászbót a kezében;
 halak járnak, – úszkálnak az eszében,
 nagy halak, a legnagyobbak, legszebbek,
 pontyok, harcsák, fogas süllők, keszegek,
 siet a víz nádligetes szélére,
 s nádirigók énekének cégére,
 gilisztát húz a kék acél horogra,
 s horgot vet a boldogtalan halakra.
 Tavi pontyok, balatoni keszegek
 legyenek a boldogságtól részegek,
 hogy őket a hideg vízből kivesszi
 egy jó ember s megsüti és megeszi! . . .
 Hat napja már hogy Balatont nem látott,

s egy nap alatt hogy teremtsen világot? –
 Nem tűr a hal, a balászat balasztást:
 pótolni kell a hatnapos mülasztást, –
 megeresztí a feltekert zsineget,
 szemmel tartja a „pillangót”, a „legyet”;
 ül magasan, a két lábát lógatva,
 ostorával a halakat nógatva.
 – Gyertek ide halacskaím, halaim;
 legyetek az én szerelmes fiaim;
 legyetek az én szép hableányaim,
 testvéreim, barátaim; lábaim
 azért lógnak felettetek magasan,
 hogy nektek az igaz útát mutassam;
 az én talpam Mózes két kőtáblája;
 kedvetekért nyitva a frigy ládája;
 szent a szombat, azonképp a vasárnap;
 a halak is az istennek szolgálnak, –
 gyertek ide, vízbenlakó feleim,
 legyetek az én szeretett hibeim;
 hadd legyek jó pásztorotok, papotok;
 azért jöttem hogy legyen üdnapotok;
 gyertek hozzám vacsorára, ebédre;
 legyetek egy szegény ember vendége,
 kinek nincs egy gilisztánál egyebe, –
 aki fürgébb, lelke rajta, vegye bel . . .

3

Úl a borgász, tartogatja a botot, –
 megváltotta a halakhoz a jogot;
 zsebében a hatósági engedély;
 kebelében türelem, szenvedély
 egyesül egy forró vágyban: a halat, –
 ki a vízből! – nem hagyni a víz alatt;
 ki kell onnan a halakat menteni;
 ünnepi tett a borgászat, isteni,
 felsőbbrendű küldetés és hivatás;
 új lakás kell a lelkiüknek, szent lakás,
 nem az a nagy fürdőkád, a Balaton, –
 megesik az elátkozott halakon,
 megesik a borgász lelke; halbalál
 s új balélet; más kiutat nem talál,
 üdvösebbet a borgász a halaknak;
 boldogok hát kik horgába barapnak;
 emberi test lesz azoknak lakása,
 ikrájuknál nincs a földön jobb kása;
 nem is lesznek halak, hanem istenek:
 badacsonyi miseborban fürdenek . . .

Nem igazi dolgos halászember ő,
nem cébbeli, csak olyan műkedvelő;
nem kenyérért fogdossa a halakat;
nem sajnálja, ha a borgán fennakad,
hogy ficánkol fájdalomában az a hal, –
az neki a dicsőség, a diadal;
játék neki a borgászás, mulatság;
az neki a szabadság, a boldogság,
Neki a hal vergődése érdekes;
olybá veszi, úgy tekinti hogy repes
szárnyaival örömben hogy neki,
a borgásznak kényét-kedvét töltheti . . .
Nem gondol ő, csak az ő jó dolgára;
de jut ő még, jut a halak sorsára:
feje felett láthatatlan, az égen,
ül a halál, borgászbót a kezében;
nem kell annak hatósági engedély;
nincs szíve, hát nincs is abban szenvedély,
nincs szánalom, nincs irgalom, kegyelem;
nem könyörül a baldokló emberen,
ha nem azzal hogy megöli, megfojtja,
kinja tüzét elaltatja, eloltja;
csont a borga, balnak áll, csonthorog;
ember leszek, mihelyt arra gondolok.
Ember vagyok, mint más ember, csak

[annyi;

az állattól sem tudom megtagadni
a részvétet hogyha látom szenvedni;
még a tigris, azt is tudom szeretni,
a kígyót, a mérgekígyót, a kobrát,
borgasgyíkot és keresztvespíperát, –
akármilyen ellenségem: rokonom,
s belátom, de fáj ha ki kell irtanom.

Vigyázz, borgász; némán edd a sült halat;
mert a szálka a torkodon fennakad,
s megérzed a halak kinját, ha mondom,
átéled a halak kinját a horgon.

Vigyázz, borgász; nem mulatság az élet, –
amit kifogsz, az a hal is testvéred;
valamikor az a hal is halász volt;
az előtt meg búzaföldön kalász volt;
még az előtt meg az előtt más-más volt;
volt úgy hogy a tó fenekén forrás volt;
évezredes élő tölgy a Bakonyban,
minden ágán egy mérő makk, azonban
egyszer csak egy kanász jött ki törzséből,
ostor, balta sem hiányzott kezéből, –

volt vad, vadász, volt madár és madarász;
volt egyszerre horog, borgász, bal s halász.
Vigyázz, borgász: nem egész még a lista, –
lehetsz te még borgászbót vagy giliszta;
lehetsz te még nem egy ember, – kettő is;
lehetsz te még szegény öreg költő is,
ki régóta nem látta a Balatont,
kék rubában táncolni a Badacsonyt,
zöld víz felett, míg a hajó révnek tart,
s ő magában dúdolgat egy régi dalt.

Óh mely sok hal terem a Balatonban,
minden ágon mely sok makk a Bakonyban;
örül ottan halász, vadász, madarász,
de legjobban örül mégis a kanász;
örömben táncol-dalol, rikongat,
mint a daru, olyan fennen kurjongat;
felhajítja a baltáját, elkapja, –
kanász volt az öregapja, szépapja,
évezredes bakonyi tölgy az őse, –
tölgyfa az ő gatyája és erkölce;
pogány ő ha veti is a keresztet:
baltájával fenyegeti az istent,
azt a medvét, azt a vadkant az égen,
ki már alig szerepel a mesékben . . .
Látja azt a szilaj táncot a halál;
megtorpan és nagysietve odább áll:
fél attól az éles kondásbaltától,
s a kanásztól, ki nem fél a haláltól.
Akkor jön el azért a jó táncosért,
majd ha istent a táncúval nem kísért;
majd ha baltát felhajítani s elkapni, –
nem tud többé olyan szépen mulatni:
vár a kanász százesztendőskoráig, –
neki csak egy szempillantás odáig . . .

Hol van már a bakonyi tölgyrengeteg;
hol vannak a régi halászberek,
vadászok és madarászok; hol a nyáj,
s hol a pásztor? – Más ez a kor s ez a táj.
Mégse csüggjünk búsongva a multakon, –
valamikor tenger volt a Balaton;
ma is szép nagy, ma is édes kis tenger;
nem csoda ha vágyik oda az ember;
ott szeretne télen-nyáron tanyázní,
szerelmet és boldogságot halászni.

ÚJ ÚTON A BALATON KÖRÜL

Tisztelgés az előd előtt

Eötvös Károly háromkötetes nagy műve mind máig az egyetlen szépírói ábrázolás a Balatonról.

Nagy fogyatékosága épp az, hogy szépírói.

Ha Eötvös Károly a maga idején a néprajztudósok szerénységével – azaz igényével – indul nevezetes balatoni útjára, kincses ládával tér vissza, tele népi legendával, hagyománnyal, hiedelemmel, mesével: Bartók, Kodály, Vikár, Győrffy előfutára lesz. Hogy a hallottakhoz ő nemesi kúriákon, táblabírák pincszerein jutott? Bizonyos távlatból azok lakói is nép; ha közvetve, ott is még a népi tudat forrása bugyog.

Eötvös azonban, a kitünő fogalmazó, a mezősegi magyar nyelv könnyed fordulatosságának és gazdag árnyalatosságának pompás kezelője, úti beszámolója közben is prókátornak bizonyult: amit kimond, annak jogi hitelt igényel. Mert ki a prókátor? Akinek úgy kenyere az igazság, hogy nem annak, hanem abból él; hogy nem az igazság megnyerése, hanem a pör megnyerése a fontos; akinek török-szakad igazának kell lennie valami vita végén.

Eötvös ott is tényekkel szolgál, „adatokat” hoz, ahol csak szóbeszéd volt. Mintha az irodalomnak nem épp ez volna az aranybánya. Eötvös az irodalmat – azaz bennünket, az utókort is – egy óriási Abbázia-kávéháznak tekinti, törzsszettel vajdajaként fújja a szüzdohány füstjét és a füstté alakított vidéki szüzi hagyományt. Végül az is baj, hogy nem minden adata légbőlvert. Attól ugyanis, ahogy ő keveri az átvetthez a magáét, a szintiszta monda is felemás: kitaláció. Ő maga pedig írói alak helyett figura, élő, az igaz, egy korban, egy környezetben; noha ugyanott fejedelem lehetett volna, ha alakjainak jogot ad: képessége szerint élteti őket.

Elemek vegyülése

A Balaton partmellékére érkezők két csoportra oszthatók. Hazaiakra és külhoniakra.

Példásan működő, egyre igényesebben felszerelt szállodák s éttermek fogadják ezeket is, azokat is.

E Motel hatalmas étterme például olyan ízlésesen modern, hogy Le Corbusier legedesebb unokája tervezhette volna. Berendezése – a damaszt abrosz-sor, a természetbe illesztett italtalpcok palack-ütegei, a zenekar emelvénye, rajta a dzsesszdob angol fölirata – oly hitelesen fényűző, hogy akár Juans-les-Pins-ben várhatná a vendégeit, föltéve, ha Juans-les-Pins változatlanul a legelőkelőbbek közt is a legelőkelőbb fürdőhely, mint amikor mi próbáltunk nagyvilági regényeket végigolvasni. A frissen vasalt *maitre d'hotel* – akit nyugati műveltségünk megbocsátható fitogtatásául – legyen szabad egyetlen egyszerű *maitre motel*-nak hívnunk, a csontjai legkisebb forgójáig maga a megtettesült fővárosi udvariasság és emelt fejű hajlékonyság, amit csak kiemel, hogy termete éppoly stílusosan terjedelmes, mintha a *Chez Maxim's* piros szőnyegén járna föl-alá. Mellesleg maga a piros szőnyeg is húzódik olyan választékosan, mintha a *Maxim's*-ban simulna a talpak alá. A kiszolgáló személyzet, nem tudom, szokás-e még pincért mondani, egyszerűen tehát a fehérkabátos, frissen borotvált, példásan megfésült pincérek nem kis számú hada oly fürgén és fegyelmезetten működik az asztalok közt, mint egy óramű: mint egy nagy pantomim balettkara, amikor a táncfelügyelő a színpalak között áll.

Nem, itt még egy velszi herceg is nyugodtan megjelenhet s végigéget egy ebédet, akár egy hosszú, közös asztalnál. Semmi zavart nem észlelhet, még azt sem, hogy

kandi tekintetek szájába szögeződnek, vajon rangjának megfelelően rág-e, vagy kezét figyelik, előírásosan tesz-e különbséget a villa és a kés használatában. Ilyen emberien *Maxim's*-nál sem ehét.

Nincs látvány épp ezért tanulságosabb és ugyanakkor meghatóbb, de a könnyezés határáig, mint amikor egy ilyen fejedelmi hely díszes üvegajtaján egy bányász-házaspár lép be, öltözékén s pillantásán hordva nemcsak azt, ahonnan jöttek, de azt is, most jöttek életükben először ilyen helyre. Növeli a látvány megható, mondhatni nemesítő voltát, ha az üvegajtón majd a szentély módjára díszes zenekar emelvénye előtt nem egy bányászcsalád halad el, hanem negyven vagy ötven. Még fokozódik az érzelemnemesítő s ugyanakkor tudatfinomító hatás, ha az a bányász vagy földművelő csoport Bulgáriából, Szlovákiából vagy Montenegróból, ilyképp tehát külföldre is először érkezve halad el az üzletvezető kalauzolásával a kicsi zászlócskával megjelölt asztalhoz, amely mellől az odasorakozott pincérek épp húzzák el s kínálják a székeket – szokásos megtisztelő testhajlítással. Hátha még ezek a gyűrött ruhájú, nyakkendőten vagy nem megfelelő nyakkendőt viselő szlovákok vagy románok mindezért mosolyogva mondanak köszönetet.

Egy kis vegytan

A szociológusok s pszichológusok körében újra s újra fölmerül azoknak a népeknek a megfigyelése, akik egész történelmi korszakok és életformák elkerülésével lépnek a fejlődés egy-egy magasabb fokára. Akik helyváltoztatási eszközül a lovaskocsi, a vonat, az autó kihagyásával a rénszarvas-szán után rögtön nem is repülőgépet, hanem helikoptert vesznek igénybe. Akik a varázsló tam-tam körtáncából vagy a sámán lúdvérrel rajzolt frászkarikájából agytumorukkal egyszerűen svéd gyártmányú műtőasztalra kerülnek, altató alarccal orrukon. Nem hiszem, hogy az idevágó vizsgálat valamivel is más lelki képet adna, vagyis egy új, általunk is bámult eszköz megismerése ott más hatással járna, mint Kaposváron az első televízióé.

A parvenü első jelentése franciául az, hogy megérkeztem s csak a második az, hogy máris pökhendi vagyok. Az elsőből nem szükségszerűen következik a második. Vizsgálatot így jobbadán azok érdemelnek –, akik eleve olyan pökhendiek, hogy minden új érkező puszta láttára – viselkedjék az bármily szerényen –, betegesen reagálnak: valamiképp veszélyeztetve érzik magukat. Ez a magatartás a társadalmi haladás kimutathatóan legnagyobb kerékkötője. Mivel a jelentkezési módja elég közismert, a további vizsgálat helyett inkább azonnali és helyszíni gyógyítása javallható, még akkor is, ha kínosnak tetszik.

Szerencsére, amiként a tünet, akként a gyógyító készség is *sponte sua* jelentkezik, nemegyszer ellenállhatatlanul, amiként egy saját észleletem is erősíti. Mindjárt megvilágosul, miért jut épp most tudatomba. Ugyanis épp a fentiekben leírt, úgynevezett finomabb helyiségek egyikében, épp az imént ábrázolt úgynevezett egyszerűbb – ezúttal csupa nő tagú – csoportnak épp asztalomnál való elhaladtakor esett meg velem világeletemben először, hogy általam, tehát e nők által is hallhatóan kiejtett „Megint a tramplik!” hallatára idegen asztaltól idegen fiatalembert fölállásra készítettem, sőtét csokornyakkendőjét annak egyik szaránál fogva megoldottam, majd e műveletet végző jobbomat a visszkézként ismert állásba helyeztem, készen arra, ha az ipse megnyikkan, kap egy olyan csárdást, orra nedvén csúszik abba a művelődési korba és körbe, ahol édes szülőanyjától ily modort nyert. S mely modornak meghaladott voltáról tőlem valójában végül is csupán szóbeli fölvilágosításban részesült, de csakis egy hozzám igen közelálló csitító beavatkozása folytán.

Mindezt álmodtam? Az még a könnyebbik eset volna. Mindezt, álomnál edesebben, ébren játszotta el az agyam, mint különös mozi, melynek vetítője is, de figurái is én vagyok.

S olyan „hálás” közönsége, hogy lélegzetem akad el egy-egy jelenet közben, oly bensőséges a hatás.

Még egyszer a vegyülésről, illetve a népről

Munkahelyen megértjük, hogy végignéznivalójával ki-ki elkülönüljön. Természetesnek találjuk, hogy az üzemi bizottság a tárgyalás idejére bezárkózzék. Elfogadjuk, hogy a bájosságból és kérlelhetetlenségből elegyített titkárnő útunkat állja főnöke ajtaja előtt, bár ezzel: Igen! Itt van, egyedül van! De épp gondolkodik, senkit sem óhajt látni.

Bólintunk, ha munkája érdekében valaki még bennünket sem óhajt látni.

Nem bólintunk, ha valaki azért állja útunkat s vesz el tőlünk időt és teret, mert szórakozásában óhajt elzárkózni tőlünk. Ezt valamennyien úgy fogadjuk, mint a gyermek azt, ha a játszótérről kiutasítják. Ilyenfajta jog-korlátozottság mindnyájunkban a kisiskolások és a kétkezi néprétegek félelmetes igazságérzetét kezdi működtetni.

Érdekes lelki tünnetként fokozza indulatunkat, ha ez a nem-közösködöm nem személy szerint ér bennünket, hanem mint vallási, születési, „faji”, foglalkozásbeli csoport tagját. Még inkább növeli szenvedélyünket, ha ezzel a nem-akarlak-látni-val nem egy személy sújt ránk, hanem egy egész együttes.

Vegyünk egy példát.

Tihanyban a kikötő és a rév közötti út a tó partját követi. Kivéve épp a falu alatt; itt meredeken a sziklafalra kapaszkodik, kígyómód megsavarodva, gyalogost gyakori megállásra, gépkocsit sebességváltásra kénytetve. S ezt is, azt is életveszélyben tartva, mert az út ráadásul csaknem olyan szűk is, mint egy házfolyosó. Kínálkozó volt, hogy legalább a kétlábúak itt is a tó mentén folytassák az utat. Már a József, egykori főherceg is megkapta a maga áldásait, amiért ideépített kastélya előtt több száz méteren, egy jó futásnyi sávon elfoglalta a partot, pusztán azért, hogy ő ott egyedül fűrődhessen, ha netán észébe jut.

Szűnyogdongás és égháború arányú lett az áldások áradása, amikor a herceg szomszédjaként s mintegy annak eszméjét és módszerét követve a Halbiológia is elfoglalt egy jó futásnyi hosszúságú partot. A demokrácia alatt több ízben felszállt az óhaj, hogy a kikötőből a révhez, s a révtől a kikötőhöz igyekvő, gyermekeiket cipelő anyák és homlokukat törölgető apák, vagyis a gyalogosan kirándulók tömege kapjon legalább egy vékony ösvényt a víz mellett s ne kényszerüljön az életveszélyes hegyi kanyarokra, e népi vágy a lehetőség távol horizontjáig sem jutott el. Egyetlen útrendezési tervbe be nem került. Magunk sem tudjuk, mily fokú bennünk a hódolás kéje. József főherceget már az élet is eltiltotta e helyről. De amit ő egykor eltiltott, az ma is el van tiltva, ma is él, sőt mondhatni: virul, úgy táplálja a lelkünkbe gyökerezett néma szolgálószton, melynek szinte mindegy, kit tápláljon.

Ne tartsunk a tömegektől

Ha a közös játékból és az egyenjogú lubickolásból olyanok zárnak ki bennünket, akik valamimód, a mesterség-üzéseképpen például a közösség és az egyenjogúság szószóloi, illetve szórovói – a gyermeki ingerültség tünetei még különösebbek a fentebb ábrázoltaknál is. Az újságíró társadalmat nemegyszer hallottam elítélő ajkak által emlegetni igaztalanul is, persze. Ritkán oly heves tiszteletlenséggel azonban, mint tihanyi bennszülöttek ajkáról, amióta a falusiak bíz elég kezdetleges fürdőpartja mellé közvetlenül az újságírók üdültetői is elkészítették cementcölöpök soraira szerelt igazán mintaszerű (télen is vízben hagyható) mesterséges strandjukat, majd azt az előbbi fürdőhelytől s egyben az egész emberiségtől három méteres, tetején befelé hajlított drótkerítéssel elzárták. Tekintve, hogy falusi dolgozóink zöme épp az elzárkózók fogalmazványaiiban szinte naponta olvassa, hogy le az arisztokratizmussal és ki a nép közé, meg hogy figyeljük a tömegeket, mégpedig tanulási vágygal, – a különleges ingerültség, ha csitítandó is, érthető némileg.

Csökkenstük tehát nem csupán a három méteres s tetejükön még háromszoros szögesdróttal is ellátott kitűnő minőségű kerítések számát, hanem kiválólag az „Üdülőknek fenntartva” és „Idegennek tilos a bemenet” fölírású táblákat is; az utóbbiak

különösen zavarólag hatnak a helybeli dolgozók szókincsére, tekintettel, hogy az általuk használt nyelv szerint azon a partrészen nem ők, a falu dolgozói, az idegenek.

Közszereplőknek, újságbeli képmásukról ismert kiválóságoknak, általában mindazoknak, akiket az utcán mentükben kandin megbámulnak, természetesen joguk van a zavartalan pihenésre: az elzárkózásra. A magányra való jog a szabadságjogok legelsői közt van. Am akit azért bámulnak meg, mert elzárkózik, sőt helyel-közzel olyan tüntetően teszi ezt, mintha már ezzel is önönmagában holmi nemesi kiváltságnak kését, bámulóiban pedig az irigység keservét akarná fölkelteni, – az ilyen lépteit nem áldás kíséri.

Semmi különbséget nem érzek, ha mellettem a parti homokban egy asztalos vagy egy akadémikus sütteti magát a nappal.

Azaz valamit végül mégis érzek. Az előbbivel előbb kerülök eszemcserébe, mint az utóbbival.

Sarkadi Imre

Nem tudok felénk közelgő vitorlást anélkül látni, hogy kormányához egy villanásra ne Sarkadi Imrét képzeljem.

Két éve halt meg. Isterik a körülményeket. Egy vidáman eltöltött este, mélyen az éjszakába nyúló este után, ahogy jókedvű társaságával egy festő barátjának hetedik emeleti műterméből távozóban voltak, már jól lent a lépcsőházban, ő egy gondolatra fölhökkenve hirtelen visszafordult, az imént elhagyott lakásba. Mire barátai az utcára értek, már ott volt ő is a kapu előtt, megelőzve őket, holtan, szétárt tagokkal, szétloccsant koponyával.

Nekem mondhatni suhanc kora óta „jó barátom” volt, ezt akartam mondani. Irodalmi fölfedeztettem volt; kedves, folyton dorgálás alatt álló vidéki édes öcsém, tagtársam még a Parasztpárt első napjaiból; reménységem, hogy nem gyöngül a magyar irodalom. Okos vitatársam. S ráadásul még balatoni szektatársam is.

Vitorlása volt, a vitorlás kikötőhelye: Siófok. Első vitorlabontással legtöbbször Tihanyt vette célba. Elszárguldott a ház előtt, hirtelen „kreuzolt” egyet, neki a parti halászbárkáknak s már szedte is hármásával a hegyi házhoz vezető lépcsőket.

Magas volt, vékony, örökké mosolygós, de a mosoly vonásait szinte nyakfordításába, felső teste hajlításába is átkormányzó. Mindezzel oly magátólértető volt, oly természetes, hogy érkezésére az ember alig emlékezett; ott volt, mintha mindig ott lett volna.

Lejöttem a felső kertből s ahogy ott lettem a ház előtti padon, az volt újdonság, hogy fölállt s üdvözölt. Odatartozónak éreztem.

Ilyenformán hatott okossága is. Beszélt, ugyancsak sűrű nyakhajlításokkal s mosolyogva, ha mással nem, a szemével. Mintha csak a szót szaporítaná, hogy valamivel mégis betöltődjék az a néhány perc. S egyszer csak ott volt, megint épp oly észrevétlenül, ott állt oly természetes, hogy szinte tapinthatóan (oly érvényesen, vagyis cáfolhatatlanul, mint egy nagyon is szerves gondolat.

Két villanypólus szikráztatta egyéniségét. Okos volt. És megvetette az okoskodást.

Minél többet szedett magába, annál egyszerűbb akart lenni. Nyilván ez vezette, már diákként, a mi paraszti mozgalmunkhoz. Apja afféle duhaj dzsentrí volt, anyja parasztszármazék, „lent”-ről került a házba, amelynek aztán – hamaros haláláig – „ürnöje” lett.

A különös, de mégis oly természetes frigyük remek gyermeke szóval erről sosem beszélt. Annál többet mozdulataival, különösen vegyített gondolataival, írásainak „úriasan” fölényes és ugyanakkor fogcsikorgatóan tiborci mondataival. Dózsa György szelleme lakott benne társbérletben, Krúdy homokfutón vágató hőseivel.

A részegeket angyal, a hívőbbeket Szűzmária vezet. Mintha ilyen célzattal ivott volna. Komolyan, szinte elvhíven ivott. Tántorogva is így kelt át azokon az éveken, amelyeken annyian az egyenes, a katonás léptűek közül is megcsúsztak. Szomorú volt, de szívós.

Írályáról, irányáról ma elismerően is, feddőleg is illik nyilatkozni. Holott most derül ki: tévedéseiben is mennyire makulátlan volt.

Feleségem is, a család is öcsémként szerette. Mindennek ráadásaként az a humor kísérte minden szavát és szemhunyorogását, hogy alkatban, arcban, fejformában, de még mozgását nézve is hasonlított rám. Nem kis dolog, ha az ember húsz év távolságból nézhet hátra a tükörképére.

En tegeztem őt, ő tréfából meg-megmagázott. Afféle ungorkodó – bátyám-uram, öcsém-uram – viszony volt köztünk, semmiféle tekintélyt nem ismerő libertaire-ek közt. Ebből ilyen mondatok fakadtak:

– Gyula bátyám, telj a demizson, süt a nap, fúj a szél, Keszthelyig végtelen a víz: gyerünk!

Egyedül ment el.

Igaz tanú a betyárokról

Ez a balatoni borvidék, igaz a közhely, széles, szép szalagként fekszik a tó felső oldalán. Ez a tavasszal zöld, nyáron kék, ősszel vörös szalag voltaképpen egy hegyes-dombos erdőszégre van rávarrva, olyanformán, mint a szoknya aljára a csipke. A Bakony szoknya-fodra ez a csaknem százkilométeres tündöklő, színt váltó, libegő, hullámzó szalag.

A borospincékben a második, harmadik koccintás finom üvegcöngése ma is a bakonyi betyárvilág egy-egy jelenetére húz föl egy képzeletbeli függönyt. Milyen eleven jelenetekre! Mintha csak tegnap játszott volna el őket a valóság.

Nem szeretem a regényírók betyártörténeteit. Betyárszag helyett, amely bíz a mosdatlanság, a puszkapor és a vér szagának vegyülete – jobbadára egyöntetű nyomdafesték szagot árasztanak. Ide tartoznak azok a hivatásos útleírók is, akik meg a tájakra tudnak bevinni egy-egy eleve kész „atmoszférát”. De kezem dörzsölöm, ha egy népszámláló biztos jelentése mond valami csodálatosat; ha egy tudós beszámolójából csap meg hirtelen egy hely vagy egy kor levegője.

A kiegyezés utáni első magyar minisztérium bizottságot küldött ki Magyarországi mezőgazdasági állapotának afféle láttelezésére. A szőlővidékeket egy kis hármassal együttes járta be: Málnay Ignác, Tóth Imre és vezetőjük, a már akkor annyi, de később még több tudósi érdemet szerzett Entz Ferenc. Az útkról szóló jelentést is, az 1869-ben „Magyarország borászata” című közleményt is kideríthetően ő írta. (Mert ő mást is írt, a többiek viszont semmit.) Ez a száz oldalas könyvecske kedves olvasmányom, noha belőle épp a nekem legkedvesebb borvidéket, a völgségit: Szekszárdtól Ozoráig húzódot, hiába keresem. De különben fősorolván szinte falvanként a szőlőfajtákat, s azok kezelési módját, Entz Ferenc mindenütt megállt, ahol karóhoz kötözött venyigét látott. Elképzélhető, hány helyen állt meg a dunántúli falvakban: illetve gyalogolt ki rövid pihenő után a bekarósított határrészekbe. Így készül rögtön a pincék felé, ahogy Csobánc felől kikerkezik a Balaton mellékére.

„A körülmények azonban másképp határoztak felettünk” – szakítja meg a szakszerű beszámolót.

„Már midőn a sági hegy szöleit megjártuk, azt jelentették több felől a lakosok, hogy *járkálókat* venni észre a vidéken. Gyulakeszire érve, ugyanezt rebesgették a vidékbeliak is, de vak hírek vevén a dolgot, kiindultunk a bíró, Varga Jánosnak kíséretében a hegyekbe, értelmes és a vidéki fajok ismeretében jártas embert ismervén meg benne”.

Az aztán, a vincellérnek is kitűnő bíró be is mutatja a náluk használatos szőlőfajtákat. Elámul az ember, hogy hányféle tőke körül kapálták a földet a derék magyarok csak abban az egy faluban, a filoxera előtti boldog idők alatt. Furmint – azaz, ahogy ők nevezik: szigetű – zöld és fehér bákori, szlankamenka, vagy magyarica, fehérszőlő vagy fasóka, kéknyelű, amelynek egyik válfaja a rongyos levelű, roma, nyúl-szőlő, apró bálint, pápai durbanc, juhfarok, fehérkorai vagy járdovány, badacsonyi

fekete, budai kadarka, vörös ágas. A könyvecske ezen lapjait Krúdy szakértő személe kell képzelnünk, egy lépten-nyomon megálló vonatocskában Késmárk és Lubló között. E sorok méltóképpen csak az ő elméjében nyíltak volna meg, fényt engedvén egy hajdani világra. A különféle bogyó szüretkor összevegyítettén „zsákokban megtiporva kerül a törkölyöstre a sajtó alá”. Az új bor 4–8 forint akóként, vagyis ötven literenként persze. A szőlő katasztrális holdja kétszáz és nyolcszáz forint között. Egy hold átlagban 16–20 akót terem.

A jelentéstevő figyelme, mint látjuk mindenre kiterjed. A napszám átlag 60–80 krajcár. Ám a tárgyilagos hang ismét megszakad.

„Midőn az ábrahámi hegyek közt jártunk, mind inkább határozottabb kifejezést öltött a *jarókalókról* szóló s általunk eddig csak vak hírnek tartott állítás. Mint kétséget nem szenvedő tényről győződött meg minden ember, hogy Juhász bandája a vidéken garázdálkodik s hogy csak tegnap is kirabolták Meltényi urat hallatlan mérészséggel fényes nappal. Pandúrokkal több ízben találkozáván, a hegyekben mégis csak arról kellett meggyőződnünk, hogy a balatonmelléki szőlőknek átkutatása a mostani időben más opportunitással nem jár; de arra számítván, hogy a zsványok a fris rablás után e vidéket bizonyosan odahagyták, bátran folytattuk még az ábrahámi hegyek szólészeti átvizsgálását”.

A kiegyezés után a főültvény itt a fehér kadarka, a cserbajor, a körteszőlő, s itt is a pajkos fosóka. De van sárfehér, tagyoni, chasselas, fekete burgundi s az a fajta öregszemű arramont, melyet a nép másutt közönségesen törökszőlőnek nevez. A bor ára itt 7–8 forint.

Újtát folytatandó a bátor küldöttség Badacsony felé betér ebédre a tormai csárdába. Az étel, ami fogadja őket, elég ízetlen, de a hír annál paprikásabb. A csárdásné lánya ugyanis rögtön „azzal mulattatott bennünket, hogy Juhász uram és társai épp tegnap tisztelték meg látogatásukkal Kántor nevű izraelita rokonukat”. . . Ebéd közben a küldöttség tagjai közt az a vélemény alakul ki, hogy tanácsos „mielőbb eliparkodni a keszthelyi állomásra”. Ám az ismeretszomj és a kötelesség még eközben is beirányítja őket egy szépen ápolt szőlőültvényesbe, melynek gazdája láthatóan a csemege fajtákat hasznosította. A bizottság végigtanulmányozza a fajtákat, majd az éjt is a vendégszerető házban – Bogyay Lajos uraméban – tölti, tekintve, hogy a lak minden sarkában „készen állt a fegyveres cselédség, miszerint visszaverhesse a rablók netaláni megtámadását”.

P a p p Á r p á d

H A L Á S Z O K K Ö Z T

*A két bajó most szinte mozdulatlan.
Piros-basú felbő villan meg a vízben.
Csillag-bogú háló merül a mélybe lassan.
S a hold, karcú sirály, letelepszik a tóra.
Rijjogva, ringatózva*

*Óriásra nőtt árnyuk búzzák magukkal
A halászbajók. Valahol messze dalolnak.
A tó mélyéről rezegve felszínre bukkann
A csillag-bogú háló, s ámulva nézzük
A beléakadt, ezüstpikkelyű holdat.*

*Füstfogta fűzfaágról
Lóg le a hold bográcsa. Köréje telepszünk
Az est megtelik halászlé illatával.
S a csillagos ég: ritkás-szemű háló,
A parti jegenyék csúcsára terítve szárad.*

NOCTURNUM

Végtelenül unom szünetlen
 zártágotat egy férfi-testben,
 percre sem múlik jelenléte,
 közös ágyban kell hálnom véle,
 érzem melegét, nyirkát, végig
 lábujjától hajgyökeréig,
 beleinek kacskaringóit,
 him-rönkjét, meddő mellbimbóit.
 tüdő-tömlője tátogását,
 változékony szívdobogását,
 zsibbadt s hegyes fájásait,
 gyönyöre villanásait,
 szomjazását és ébezését,
 zsákként telését-ürülését,
 s benn abány érzés, eszme kel,
 tudnom kell, bár nem érdekel.
 Állati mézes testmelegben
 mint döngő piszkos ölben fekszem.
 Unom ha ébersége harsog
 vagy öntudata híján hortyog,
 érzékei szűk ablakát,
 értelme apró színpadát
 hol emlékek s tanult jelek
 összefogódzva lejtének.
 Unom dajkálni, dédelgetni,

szurkos hátulját törölgetni,
 gondjainak időt áldozni,
 az ő fejével imádkozni;
 szolgálom türelmesen, ingyen,
 bár hozzá semmi közöm sincsen.
 Nem hóhéra, de gyámola,
 megölni nem fogom soba:
 maholnap úgyis vége van,
 vagy békésen, vagy kínosan.
 Minden izinkje, porcikája
 örökre bakzana-zabálna
 s a mobón izzó pöttöm elme
 új tudnivalót mindig lelne:
 de én a hús-kapcsokba róttan
 szorongok mint egy koporsóban.
 Míg él s lőt-fut, halott vagyok,
 s ha ő nincs, megszabadulok,
 vissza, az Isten szerelmébe,
 nem vagyok semminek se része,
 önmagammal nem osztozom
 testi vagy lelki falaton,
 vagyok a gát-nélküli bőség,
 az észrevétlen lehetőség
 aki mindent magába-fogva
 teljes kincsét szünetlen osztja.

ASCENSIO

Fátyolban, mig a kő eldobja idegen
 testét, fátyolban a rég-feledt viharokban,
 volt ajkukon hab és só emléke pihen
 megfúlva, hol az éj tüzes abroncsa robban,

a meg nem született a fátyol-tengeren
 izzón emelkedik, mégse világosabban
 a bolttestnél ki már levegő-meztelen
 de végsőig csiszolt fényes hiánya ott van.

s a csillagtalánul s néptelenül maradt
 történet nyeli a puszta égtájakat,
 űr falja föl magát, kavár öngyilkos örvényt

a szív mélyén ahol lakatlan fészke ül,
 ott határtalanul hallgatja egyedül
 dermesztő robaját, mikor semmi se történt.

AOIDOS A MŰZSÁVAL

*Mert nem csak hang-sor, hanem dallam is van,
bárfám kíséri táncos lépteid
épp eltűnőben örök képeit
a szónokian hallgató magasban,*

*hol az Egyenlítőn átúszva lassan
gyengéd csillagunk feltárni segít
a múlandóban rejlő mennyeit,
bogár-szárnyat borostyán-foglatban.*

*E halálos határon túl evezve,
pillantásom betelten elfakul
alig-nyíló kék szembéjad előtt,*

*ahonnan égő bátorsága nőtt
bogy azt a néma szót mely fenn vonúl,
talpadra esküdött húrom kövesse.*

A BARLANG ÍVEI

*Sírkő jege örök menny-foszlányt tükrözön
ragyog: e csöpp habon kibontod vitorládát,
kis vágyó csónakod elér egy égi házat
hol kinn sír a gonosz és benn zeng az öröm:*

*szomj s bosszú súgta ezt. Már jó a por-özön,
madár! a szemedre vonnák toll-bóbitádát
de ügyis vaksi vagy; elmetszenék a szárnyad
de ügyis vonszolod tapadtan a rögön.*

*Az álmatlan halált ne féld, csak délibáb,
lárvádát szótted itt, most szöbeted tovább,
mindegy, itt-e, ott-e, álmodban szövögetsz te;*

*vagy hamuvá-égető könnyedből megjelenés-e
s a Vándorok felé tárva láng-lombodat
a káprázat szíve szívedben megszakad.*

OLASZ GYÖRGY
FÜST ÉS FÉNY

A fák fölött készülődött a nap.

Szél jött, puha tarajos hullámok doboltak a csónakok fenekén, a fű keskeny négyszöge befordult a tóba, a sárga virágok közé iszapot hordott a víz.

A fiú nyújtózott, megcsavarta a derekát, kiegyenesedett, mélyen szívtva tüdejére a kesernyés, könnyű levegőt.

A lány a tetőről nézte, feküdt a meleg betonlapon, süttette hátát a nappal, fogta a korlát vékony vasoszlopát.

– Pepe! – kiáltotta. Felemelkedett, magasba emelte a karját.

A fiú térdig állt a vízben, hátrafordult.

– Szevasz – mondta.

– Szevasz. Milyen a víz?

– Isteni.

– Marika alszik?

– Alszik.

– Beviszel?

Pepe nem felelt, úszott. Vállát körülfolyta a víz. Ráfeküdt, oldott csapásokkal kezdett, feje elmerült, balról vett levegőt, behúnyta a szemét, háta sötéten csúszott előre a habok alatt.

A lány felugrott, leereszkedett a vaslétrán, végigfutott a virágok között, eloldotta a csónakot, belelépett, evezni kezdett.

Maró, sós fény égette a szemét, pislogott, a köveken lángokat gyújtogatott a nap.

Balról fogta be a fiút, dereka kinyúlt, összehúzódott, mellén megfeszült a fürdőruha csikja.

– Pepe! – kiáltotta.

Nagyokat húzott a lapátokon.

– Pepe, hallasz?

Szorosan mellette evezett.

– Azt ígérted, kiviszel a szigetre. Egy hete ígéred.

Pepe kiszámítottan úszott, nem nézett fel, nem hallott semmit, éket tört a tóba, feje utat nyitott a hullámok között.

A lány teljesen ráhajította a csónakot, hirtelen kiemelte, rádobta a padra az evezőket.

A fiú karja súrolta a ladik kátrányos szélét, homloka beleütöközött a csónakba, felmerült, kidobta arcából a haját, prüszkölt, dörzsölte a szemét.

– Szevasz – mondta a lány. Ölbe tett kézzel ült, nézte.

Pepe fújta a vizet, taposott.

– Mit hülyéskedsz?

– Azt ígérted, kiviszel a szigetre.

– Mi a fenét akarsz a szigeten?

– Semmit. Ki akarok menni veled.

A lány nem vette le róla a tekintetét, éles volt a hangja.

– Le kell úsznom az adagomat – mondta Pepe. – Hagyjál békében.

– Idefigyelj – mondta komolyan a lány. – Marika alszik, ússz a csónak mellett.

Kitolta az evezőket a vízre.

A fiú elkapta az egyik lapátot, magához rántotta.

– Mi az, hogy Marika, mi? Talán az anyád!

Megforgatta az evezőt, elnevette magát.

A lány fölállt a csónakban, meghajolt.

– Édes jó anyám alszik, gyere ki a szigetre.

Tele szájjal kezdett nevetni, égett a szeme.

– Édes jó anyád, mi? – mondta a fiú.

Vizet vett a szájába, kiöblítette a torkát, felköpte a vizet az égbe.

A lány nézte, ahogy a fiú szájából hosszú vízugarak mennek a magasba, kilépett a csónak szélére, beleugrott a tóba.

Az örvény megdobta a ladikot, Pepe visszalökte az evezőket, hátára fordult, kereste a lányt.

Az felbukott, könnyedén ráfeküdt az oldalára, úszott a mély felé.

– Nem arra! – kiáltotta a fiú. – Gyere a szigetre.

A lány nem fordult meg, nem nézett vissza, gyorsított, Pepe utolérte, megrántotta a lábát.

Egymással szemben álltak, fejük ingott a hullámokon, kapkodva vették a levegőt.

– Mit vacakolsz?

- Nem megyek a szigetre.
- Te akartad, gyere, mindjárt kijön az anyád.
- Egy hétig akartam, most már nem kell.

A lány beleharapott a vízbe, játszott, nevetett.

- Azt mondják, te leszel az apám.
- Hagyd a hülyeségeket.
- Nem hülyeség, komolyan mondják.
- Kicsoda?
- Karcsi.
- Karcsi állat.

A lány arcán apró vízcseppek ragyogtak, a fiú erősen körözött a lábával, kiemelkedett, átnyúlt érte.

A lány ellökte magát, lebegett.

- Tulajdonképpen szörnyen utállak.
- Miért?
- Mindig részegen jöttök haza anyuval. Veszekedtek.
- Hallgatózol?
- Mindent tudok.
- Még nem.

Rácsapott a vízre. A lány várta, lebukott, elúszott alatta, csillogó, fehér tajték szakadt.

Észrevétlenül merült fel, nevetett, hátulról ráütött a fiú fejére.

- Nyugalom, Pepe. Odanézz.

A ház felé mutatott.

Az asszony a parton állt, kezéből tölcserít formált a szája elé, kiabált.

Kék acélszalag feszült a vízre, alatta összehúzódott a part, kicsi játék-asszony állt a virágok között.

Pepe felemelte a jobbkezt, mintha labdát várna.

- Eredj ki - nevetett a lány. - Siess, várnak.
- Bukj le - mondta Pepe.
- Minek bukjak, úgylát.

A fiú újra felemelte a kezét, intett, lemerült.

A víz alatt úszott, később feljött, hosszú, lusta csapásokkal közeledett a parthoz.

A lány felkapaszkodott a csónakra, evezni kezdett.

Az asszony magas volt, szeme alá hajlott árkok nőttek, arca megnyúlt, hajában széles ezüst csíkok feküdtek.

Idegesen forgatta a napszemüvegét, jobb lábát feltette egy körre, köpenye a térd magasságában szényílt, lábszárán fénylett a beszírozott bőr.

A fiú lassan, tapogatva lépkedett a kövek között, egyensúlyozott.

Az asszony nézte.

- Hol voltál?
- Úsztam.
- Egyedül szoktál úszni.
- Egyedül úsztam.
- A csónakban ki van?
- A lány.
- Ó senki?
- A te lányod.

Felnézett az asszonyra, megtörölte a száját.

- Gyere be - mondta az asszony.

Elindult a virágok között.

- Ha újra kezded, nem megyek be.

Az asszony nem fordult vissza, nyitva hagyta a nagy üvegajtót.

A szobákra penészszag nehezedett, a falakon ferdén lógtak a festmények, a sarokban szét-szakított matracok heverték.

Az asszony háttal állt az ajtónak, kezében üveget tartott, töltött, ivott.

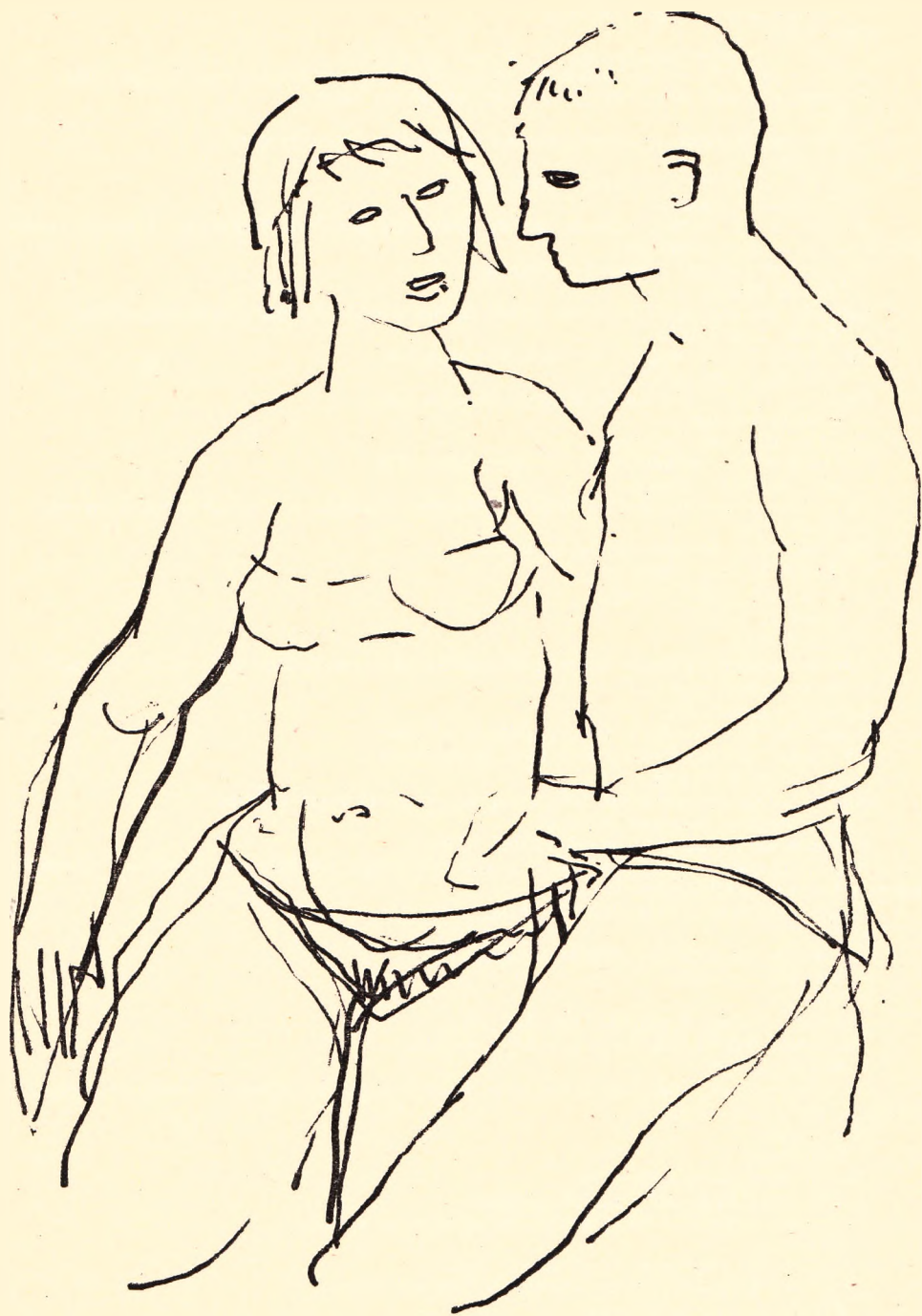
Pepe leült az ágyra, nem szólt.

Az asszony újra töltött, ivott.

- Talán elég lesz.
- Soha - mondta az asszony.

Megfordult, párás szemét a fiúra emelte, rekedt volt a hangja.

- A lányom szent. Hagyd ki a játékból.
- Ki van hagyva.
- Nem igaz, láttalak az ablakból.

Orosz János rajza

– Ha nem hiszel, hagyjál békében.
 Pepe felállt.
 – Várj... Beszélni akarok veled – mondta az asszony.
 A fiú visszaült. Az asszony széket tolt az ágy elé, rátette az üveget, a poharakat, töltött.
 Felemelték a poharakat, ittak, az asszony kinyújtotta kezét.
 – Pepe...
 Fogták egymás kezét, az asszony hosszan nézte a fiút, szeme kiszáradt.
 – Szeretlek.
 Remegett, szorította a fiú kezét, nézte az arcát.
 – Gyűlöllek – mondta.
 Ráhajolt a fiú térdére, zokogni kezdett. Háta felpúposodott, összelapul, köpenye szétnyílt,
 lábáról lehullt a sárga gumipapucs.
 Pepe erősen tartotta, símogatta a tarkóját.
 – Marika, Marika...
 Lehajolt, csókolgatta, ölébe vette, felállt, kivitte a szoba közepére, újra megcsókolta.
 – Marika, kicsi Marika...
 Az asszony kitépte magát a karjából, talpára ugrott.
 – Nem igaz, nem szeretsz...
 Eszelősen nézte a fiút, szeme kitágult, szárazon égett.
 – Sohasem szeretted...
 Csuklott, nem sírt, remegett.
 – Részeg vagy – mondta a fiú. – Gyere, lefektetlek.
 – Nem, sohasem szeretted...
 Az asszony megingott, kezét a mellére szorította, összezárta a lábait, lehúnyta a szemét.
 – Gyere ide...
 Pepe odament, derekára tette a kezét.
 – Minden jó lesz, részeg vagy.
 – Nem, nem vagyok részeg.
 – Akkor mi bajod?
 – Csókolj meg.
 Keze lehanyaglott, köpenye szétnyílt, két melle a fehér árnyékokkal a fiú szája elé ringott.
 – Itt, itt csókolj meg...
 Lehúnyt szemmel állt.
 A fiú ráhajolt, átkarolta a derekát, csókolta a mellét.
 Az asszony hirtelen hátracsavarta fejét, kiegyenesedett.
 – Ne, ne nyúlj hozzám...
 Ellökte a fiút, összehúzódott, leült az ágyra, maga alá kapta a lábát.
 – Nem szeretsz, soha nem szeretted.
 Belefúrta fejét a párnába, mozdulatlanul feküdt.
 Nehéz, párolgó tömeg terjeszkedett a szobában, Pepe megtörölte a homlokát, vizespoharat
 hozott a konyhából, teleöntötte, leitta.
 Kezét végighúzta a fején, megállt az ágy előtt.
 – Kelj föl.
 Az asszony mozdulatlanul feküdt a párnán.
 – Kelj föl.
 – Miért?
 – Azért, mert azt mondtam, hogy kelj föl.
 Szétvetett lábakkal állt, kezét a csípőjén tartotta.
 – Szépen kelj föl.
 Az asszony szeme állandóan a fiún volt, lábát óvatosan kinyújtotta a szőnyegre, megtámasz-
 kodott az ágy szélén, fölállt.
 A fiú nézte.
 – Szép vagy.
 Az asszony idegesen felnevetett.
 – Szép a sok fehér szál a fekete hajadban.
 Az asszony nevetett, kicsi gyöngyöző hangokat adott a torka.
 – Nem igaz...
 – De, nagyon szép vagy, veled akarok lenni.
 Az asszony hangosan nevetett, kisimította szeméből a hajat.
 – Részeg vagyok, ne haragudj...
 – Nem haragszom – mondta a fiú. Leült egy székre.
 – Gyere ide, mondd el, mi bajod.

Az asszony könnyedén lépett a székhez, beleült a fiú ölébe, meztelen karjával átfonta a vállát, ráhajolt a fülére.

- Azt akarom, hogy velem maradj.
- Én is.
- És ne törődj a lánnyal.
- A lány gyerek.
- Mégis, ne törődj vele. Senkivel se törődj.
- Jó.
- Később is maradj velem, nincs senkim.
- Tudom.

A fiú testét olajos cseppekben lepte el az izzadság.

- Szeretlek - mondta.

Az asszony combja az ölében volt, ráfeszült.

Megcsókolták egymást. Az asszony körmei égették a fiú nyakát.

- Marika - mondta Pepe. - Kékszemű, cigány Marika.

Felemelte, testéhez szorította, szája a nyakára tapadt.

Az asszony hirtelen kibújott a karjából, elfordult, megállt a szőnyegen.

- Ne . . . - mondta. - Most ne.

Pepe vörösen állt, megtántorodott.

- Miért?

- Csak, most ne.

- De miért?

Az asszony hosszú pillái alól nézte, kezét a lába közé fogta.

- Annyi mindent beszélnek.

- Megörültél?

- Nagyon sok minden fáj, amit beszélnek.

- Ki beszél itt?

- A barátod is, Karcsi.

Pepe ökölbe szorította a kezét, megdörgölte a halántékát.

Az asszony reszketett, lehajította a fejét.

- Azt ígérted, elveszel.

A fiú megigazította a nadrágját, az ablakhoz ment, átfogta a forró deszkát, kihajolt.

- Nincs senkim, csak te. Mindenki csúfol, nyolc éve váltam el . . .

Az asszony suttogott, összehúzott lábbal állt, nézte a fiú tarkóján a körömök nyomát.

- Vegyél el, megígérted . . .

Pepe sokáig bámulta a kertet. Később megfordult, végigment a szobán, járt a gyékényen, kerülgette az asszonyt.

- Ezért volt minden?
- Nemcsak ezért. Egyedül voltam, fáj.
- Ha tíz métert úszom, az már fáj?
- Minden fáj.

Az asszony bement a sarokba, nem nézett a fiúra.

Pepe megállt a szoba közepén.

- Mennyibe került ez a villa?

Az asszony nem válaszolt.

- Azt kérdeztem, mennyibe került ez a villa?

- Nem tudom.

- Nem fizetted ki?

- De kifizettem.

- És nem tudod?

Az asszony felnézett a fiúra.

- Mit akarsz?

- Ki akarom fizetni, amivel tartozom neked.

- Nem tartozol.

- Kérlek.

Megindult az ajtó felé, az asszony kilépett a sarokból, eléje állt.

- El akarsz menni?

- Igen.

- Pepe . . .

A fiú megszorította a karját, az ágyhoz vezette, leültette.

Az asszony szája hangtalanul mozgott, szemét elfutotta a könny, orra kitágult, homlokán gyöngyözött a verejték.

- Idefigyelj, Marika . . . - mondta a fiú.

Előtte állt, fogta a karját, hidegen nézett a szemébe.
 – Nem ígértem semmit, érted?
 Az asszony összekuporodott.
 – Tudom.
 – Te viszont azt ígérted, hogy nem kezded újra. Igaz?
 – Igaz.
 – Mégis minden nap újrakezded.
 Az asszony nem felelt.
 – Unom, – mondta a fiú – halálosan.
 Elengedte, megfordult, elindult az ajtó felé.
 Az asszony fel akart emelkedni, haja csapzottan összetapadt, minden izma remegett, nem tudott mozdulni.
 – Pepe . . . – kiáltotta.
 Térdelt az ágyban, megcsuklott, visszaesett a párnákra.
 – Fájt, ne haragudj . . .
 Megforgatta a zokogás, lába lelógott a földre, harapta a takarót.
 Párás falak görbületek egymásra, az ablakok alaktalan, tüzes darabokat emeltek ki a kertből.
 A fiú végigment az előszobán, a konyhában kicsavarta, elzárta a száraz vízcsapokat, négy barackot a zsebébe dugott.
 Becsomagolt, felöltözött, lesimította a haját, csuklójára hurkolta a szatyrárt.
 Rágt a barackot, ment át a kerten, nyitva hagyta a kaput.
 A lány az üdülő előtt várta.
 Könnyű, virágos ruhában volt, piros körömcipőben, vizes haján fénylett a nap.
 Megfogta a szatyor szélét, nem nézett a fiúra, lépkedett mellette a porban.
 Az üzletek bezártak, az ablakok redőnyein meggyűlt a nyúlós, sárga meleg, a sínek fölött füstölt a magas fahíd, az állomáson tejeskannát vitt két vasutas.
 A lány a híd közepén megállt, a fiú továbbment, kiköpte az utolsó barackmagot, vissza fordult.
 A lány rátámaszkodott a korlátra, lenézett a sínekre.
 – Elmész?
 – El.
 – Mindent hallottam.
 – Örülj neki.
 A lány elengedte a korlátot, kilépett a híd közepére.
 – Buta vagy.
 Pepe elvörösödött, csípőre tette a kezét.
 – Te meg mit akarsz?
 – Semmit. Gyere ide.
 – Nem megyek.
 A lány újra a korlátra hajolt, lerúgta egyik cipőjét, meztelen lábfejét rátette a fára, nem nézett a fiúra.
 – Szúr a szög a cipőmben, húzd ki.
 Pepét elfogta a düh, homlokán meggyűlt a sós veríték.
 – Idefigyelj . . .
 – Húzd ki a cipőmből a szöveget.
 Pepe tartotta a szatyrot, állt.
 – Add ide a cipőt.
 – Vedd föl.
 – Nem tudsz lehajolni?
 – Képtelen vagyok, ne is haragudj.
 A fiú felvette a cipőt, forgatta, kereste benne a szeget.
 – Hol a szög? Mí?
 A lány eléje ugrott, féllábon megállt, felágaskodott.
 – Schol.
 Tele szájjal csókolta, szorította a vállát.
 A fiú lassan kinyújtotta a karját, átölelte.
 A lány hirtelen ellökte magát, megtántorodott.
 – Nagyon nagy buta vagy . . .
 Megnőtt a szeme, keskeny arca égett.
 A fiú nem tudott válaszolni, verte a nap, füstölt a híd, az állomáson jelzett a harang.
 – Fél év múlva leszek tizenhét éves – mondta a lány. – A születésnapomon kiviszem a szigetecre, engem nem kell feleségül venni.

Lerúgta a másik cipőjét is, felkapta, meztláb futott végig a hídon.
A lépcső előtt megállt, felemelte a kezét, integetett.
– Szevasz, siess, jön a vonatod.
A fiú bódultan ment le a hídról, a vendéglőben fröccsöt ivott, megevett két adag kolbászt, jegyet váltott, felszállt a vonatra.
Az étkezőbe ült, újra fröccsöt rendelt, bámult ki az ablakon, ivott, nem érzett semmit.
A töltésen túl mindenütt emberek voltak, gyerekek, asszonyok, a fák könnyű, szürke árnyékokat hajtottak a napra.

Bodosi György

MADARAK

*Ha elfogtátok őket,
még verdes a szárnyuk,
a szabadságot
szemük könnyöri tovább.*

*Ha megöltétek őket,
s vérük piroslón elfoly,
bőfébér tollaikkal
még tágabb égen úsznak.*

ISTEN, ENGEDD KI...

*Isten, engedd ki ólból a napot!
hadd fűjja melegét ránk
e legfényesebb csillag-állatod.*

*Edd meg a ködöt, szivj ki ezer tócsát,
nyald fel a hűvös éji harmatot,
húzz a földünkre zöld takarót, tisztát,*

*vetess le velünk ruhát s kalapot!
Sötétség elűzője, drága jószág,
Mint szeretőnkhez úgy jó érni hozzád.*

TAVASZ LESZ...

*Tavasz lesz, bár a tél fagya
még fel nem engedett.
Macskám csak este jár baza
s fut, mint a kergetett,*

*vissza, ki, föl. Pajta, padlás,
pince, ólak felé.
Csak bámulom e rest dögöt:
mi ütött most belé!*

*Tűzhely mellett lapult sunyin
az egész télen át.
Most fönn a jeges háztetőn
tölti az éjszakát.*

*Testét véres sebek lepik
s csak kitarat kinn tovább.
Nyávog, visít. – Jó ballani:
már a tavasz kiált!*

Á g b I s t v á n

V E R S H A Z A

Betűk, tintaeres ujjnyomok
érkeznek törött leveleken:
Mi megvagyunk. –
Ne csak a létezést tudassátok velem!
Emlémem: kút és alma – csupa jég,
ó, északi fények!
Ami elmúlt az nem elég,
hogy mindent megértsek.
Órákhoz idomult forgalom fölött
nézem a füsttel kékitett ködöt,
s nehogy az ablakot betörjem,
bátrattatott kézzel magam lekötöttem.
A tehetetlen szeretet halál.
Sorsotok nekem nem jutott örökbe.
Ami röptével minket összekötne
hol az a szélvész, hol az a madár?

F O R R Ó K A Z A L R A F E K S Z E M

Forró kazalra fekszem,
szél zuban át a kerten
zöld szilánkot vágnak
égből az ágak
most a legyek csípősek
bongva összeütődnek
óriás almák alatt
kéken villámlanak
tövén a bodzabokornak
porban tyúkrok kotornak
fejük mint szélben a láng
emelkedik a zaj iránt

anyám siet a kútra
kinéz az országútra
az eb rossz kapu árnyán
szundit az első lábán
nézem a galambrajt
űzi a vörös karvalyt
kigyullad vakítóféhéren
megsemmisül az égben
perzselődnek a tornyok
mennyekbe vetett horgok
magasan mint szerelmem
állnak a romlás ellen

V a s v á r i I s t v á n

T Á R S A K

Mert elpusztulnak rabórzók s rabok;
mert az őszök elmúlásra gyúlnak,
Míg élek, bennem pergő tavaszok
csontbavágó faggyal háborúznak.

Sikolt a szél; deres leveleknek
az óvó-ágról le kell hullnia.
El kell mennem, bárhogy is szeretlek,
ó hulló anyag – léthez mért anya.

Társam voltál, nem-osztható társam;
türelem, dac, fojtott kín, szeszély,
kemény jószág, látó, bölcs alázat,
Ki tudja, míg a villám, addig él.

Mátyás Ferenc

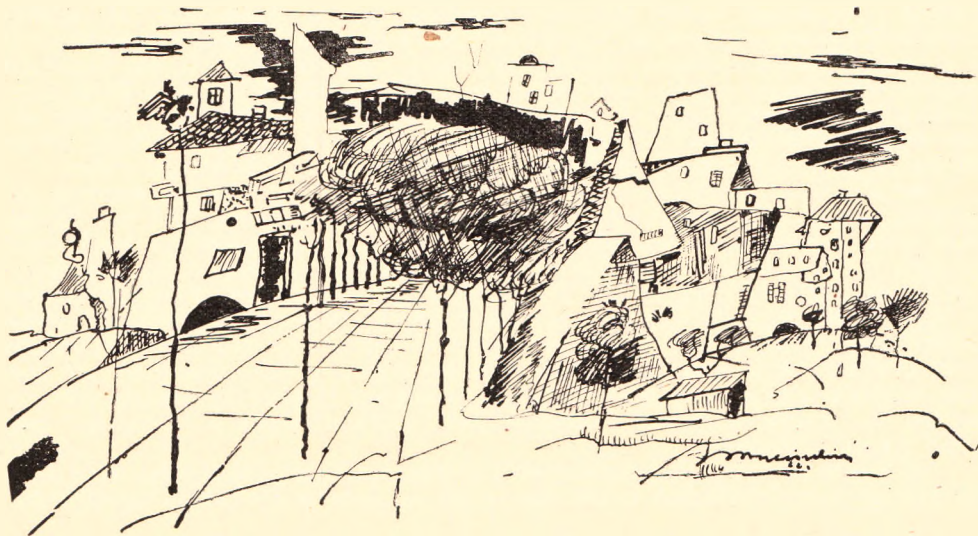
LÚCIA

Zöld templomtornyok zsúfoltsága állt
elém s lekéstem kinyitott szobád,
lassú sóhajod pörzsölt álmokat
vonszolt, s magányom árkába zuhant
várt örömöm s most innét tekint rád
jogoly lelkem, hogy lecsukja pillád.

Szétteregetted a hajnalt szegény
délutánomba, támolygatsz a vén
városban s ami gát ide tolult,
lebontottad, hogy megnyíljon az út, –
láncrakötözött érzéseimet
mosolyod oldja fel s tekinteted.

Szépséged tenyerén az antik ég
pálmái alatt arcunk összeért,
s a féltékenység kést dobált szívem
lakatlan szigetére, de te nem
hagytad cipelni végső szegyenem,
s hogy halott nélkül járjak özvegyen.

Firenze, 1963.

Bornemissza László rajza

MI KÖT A BALATONHOZ*

Ha új helytörténeti múzeum nyílik meg vagy emberekbe akadok, akik fényképezőgéppel, a néprajzos jegyzőkönyvével, a régész ásójával, vagy csak az egyszerű „tájpolgár” szülőföldszeretetével „tájhazává” próbálnak alakítani egy magyar vidéket, várost vagy akár gyártelepet: mindig a nagy és kétes küzdelem jut eszembe, mellyel az emberi lélek védi a gépekhozta kikerülhetetlen hasonulásban ősi gazdaságot és változat-igényét.

Ez volt az első gondolatom most is, midőn a Balaton szín-őrzői és szín-szítói e gyűjtemény bevezetésére felszólítottak. De mindjárt ki is igazítottam magam: vigyázzunk, a Balaton horpadása nemcsak tájhaza, nemcsak azoknak a világa, akik a partját lakják, – az egész nemzet öröme, melyből mint egy nagy, hosszú tálból egyre többen és többet merítenek. Ha egymás mellett élő embereket a történeti tehetetlenség kívül bizonyos közös érzések tesznek egy nemzet tagjaivá, a Balaton azok közé a ritka dolgok közé kezd tartozni, amelyek az öröm egész életen áthúzódó emlékével teszik magyarrá a magyart.

A magam élete is erre tanít. Nem születtem a Balaton partján, nem is laktam huzamosabban mellette. Mondhatnám, hogy maradványaimat is inkább a sors véletlenje vetette ide a tihanyi partokra. Voltaképp arcátlanság is, hogy mint nem-költő s főképpen nem-balatoni e bevezetőre vállalkozni merem. De ahogy rendezni kezdem az emlékeimet, mi is köt hát e tájhoz, melyről szólnom kell: meglepve ismerem fel bennük a vonzást, mely még a szíve édenét más tájon felejtő magyart is erre húzza; egyszerre van képviselve ezekben az emlékekben a két part majd minden foltja, a magam életének minden korszaka s azontúl s egyre jobban, az utolsó ötven év magyar története.

*

Először öt éves koromban láttam a Balatont, egy hónapot töltöttünk anyámmal Aligán. A vörös szálloda épületre emlékszem, előtte a még vörösebb cana indikákra. A parton hosszú homok alagútjaim húzódtak; mindig új kupacot ragasztottam az át-fúrthoz s azt megint átfúrva méterekre terjedtek járataim. Apám nem volt velünk: Szolnokról jött meg egy este, új, fényes biciklijén. A bicikli akkor még sporteszköz volt s a nyaralók között általános csodálkozást keltett a sportember tanár, aki megnézett bennünket s másnap tovább ment kedves írója, Eötvös Károly útján, a Tavát megkerülni. Ez még igazi ferencjózsefkorai nyaralás volt. Az új vasútvonalak melléke akkor kezdett villatelepekkel beszóródni s a nők, akik mint anyám is, először voltak fürdön, hosszú, szemérmes bugyogókban ereszkedtek a bőrüket kóstolgotó vízbe.

Az első világháború után mint egy diák csapat medikus vendége jöttem le negyedmagammal a pápateszéri táborból a Bakonyon át a Balatonra. Első este Csopak alatt sütöttük parázsban a krumplit, másnap a tihanyi part akácosában, valahol a mai biológia fölött, bámultuk vacogva a valószínűtlen hajnalt, a következő nap Badacsonyból Ederics felé ereszkedőben mint a legszebb magyar tájat tettem el emlékezetemben a Tapolca felé öblösödő völgyet, este a Hévíz körüli szénaboglyában háltunk s utána újabb három hetet töltöttünk a szemesi „vízitábor”-ban, ahová egész csónak és vitorlás flotillával szálltak le apám iskolájának cserkészzei a Sión. A háború és tisztviselő nyomor esztendei után ez a balatoni kirándulás a szépség, új tájak bevonulása volt életünkbe, kis magyar kárpótlás a „Szajna-habok”-ért, amelyeknek a „susogását” még mindig nem hallhattuk.

A következő nyáron Balatonberényből néztem a keszthelyi öböl túlsó felén a hegyeket, egy kvietált tábornok bukott fiát tanítottam németre s a pajkos házbeli aszso-

* Az írás „A tihanyi Ekhóhoz” c. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958.), a Balatonról verseket és rajzokat tartalmazó antológia előszavának készült. Nyomatásban most jelenik meg először. Ugyanabban a hónapban a Magyar Rádió is részleteket közöl belőle. A címet mi adtuk (Szerk.)

nyok a padló résein „tűz van” kiáltással dugták fel padlásszobámba a Győrből érkező leveleket. A tűzből csakhamar tűzhely lett, három év múlva már a révfülöpi szőlőbe látogattam, mint kereső orvos a feleségemet: ő első gyermekünket hordta, én első regényemet olvastam neki a vízre vivő padlón. Ez már a konszolidáció éve. Nyugatnovellámra még milliókban kaptuk a pályadíjat, de betegeim már szolid pengőben fizettek. A munkásnak, tisztviselőnek megint volt fizetése, amelyet Pest környéki és balatoni házikók álmaként kezd téglába, cserépbe rögzíteni.

Lassan a határok is megnyílnak, szüleim a Duna mellé húzódnak nyugdíjba, náluk írom nyári szünetben nagyobb munkáimat, de az egyre sűrűsödő olaszországi utak és felsőgödi nyarak közt a Balaton is le-lehúz magához. Az egyik nyáron, Berzsenyi könyvemre készülve, a költő nyomait kutatom Niklától Sömjénig. Barátom, – a Balatoni hexameterek írója – családjuk badacsonyi szőlőjébe is átvisz: a legjobb magyar szőlőíz s e kötet egyik versében megörökített éles, szürke szem, barázdás arc, az Egyré, marad erről a kirándulásról az emlékezetemben. Néhány évvel később, már a falukutató mozgalom hatására, Zalát járom be, innét kiindulva egészen Lentiig s térek vissza a kenesei üdülőtelepre, amely akkoriban (fővárosi alkalmazottak vagyunk) a család fő-félszke már. Három kis gyereknek el sem lehet képzelni olcsóbb és boldogabb nyaralást, mint ebben az üdülőben, amelynek helyes üzemvezetése, amikor jobban megismerem, „Családias falanszter” című utópiafélmre kész. Csak a villájából lerándult s udvarolva körültáncolt főpolgármester szalmakalapját és hasát kell a vízben elkerülni, – a fűzfák alatt derék tanár- és mérnökfélékkel sétálhat az ember, sőt az alkalmazottak közt is akad néprajzos tisztviselő s könyvgyűjtő, irodalomismerő portás. Persze itt is dolgozom, de nem egész napi rabságot jelentő regényeimben, drámáimban, könnyedén írt színházi kritikák, Hid-, majd Kelet Népe-cikkek repültek innét a jövőre neszező országba, melyen ekkoriban csap át az irodalom fertőzése. Itt, az üdülő közelében bérelt házacskában fényképezzük le kislányaink között a vendég Moricz Zsigmondot is, aki ekkor írta oly jellemző kenesei jegyzeteit s a kitörő háborúnak is innen felel a kelet-európai népek sorsközösségét hirdető, a „híd” szót három nyelven elisméltő „Most, pante, silla” című tanulmányom.

Az utolsó években Kenesének vetélytársa támad, az egyik régi földvári villa, mint panzió rokon kézbe került: s ceperedő gyerekeink egy nyáron a volt személyzeti házból nézegetik a vérbükk túlsó oldalán napozó Karádi Katalint s a három Eszterházy gyereket. Földvárt azonban nemcsak én, a család sem tudja megszeretni: túl vastagon van rá fölkenve „a nemzet krémje”. Csak kis Katánk keze melegét őrööm innét, amint együtt kocogunk fel néhány héttel a halála előtt a kilátóhoz: meg a szemben lakó Bajor Gizi arcát, amint ugyanannál a kilátónál az örült grófnót lesi a kerítésen, hogy jól játszhassa (a Horthy-korszak delelőjén vagyunk) Harsányi Bolond Ásvaynéját.

De ha nem is akarok többé Földvára menni, a történelem mint egy balatoni vihar, újra és újra idecsap. Földvarról egy nagyobb legelőn kell átmenni (a sín fölött, melyre a költő vére szárad) s ott van az ember a szárszói Soli Deo telepen. Én is azon járok át Földvarról az ott-tartott írói találkozóra. Negyvenkettőben egy hét minden napján kétszer is, egyre nagyobb boldogsággal merülve meg a szavainkon felnőtt értelemiségi ifjúság aranykor-szövő álmaiban s az írók váratlan egyetértésében; negyvenháromban pedig egyetlenegyszer, egyetlen órára, hogy elmondjam, ha másból nem, dachból, amit mint szárszói beszédet őröött meg főként ellenségeim emlékezete. Negyvennégy őszén ugyancsak a földvári panzióba jöttünk le (a legjobbkor) Illyés Gyulával; én katonaszökevény voltam már akkor, ő csakhamar körözött. A szántódi révén át átmentünk az ő Tihanyába is. Egy ilyen kirándulás alatt tudtuk meg, hogy Horthyék letették a fegyvert, visszajövet a révkocsmában a beszeszelt hajós már a németek meneküléséről szavalt, otthon Földváron pedig a nyaralót őrző családdal együtt ütöttük fel fejünket Szálasi rádiónyilatkozatán, s figyeltük belesápadva, aznap már másodsor, a sorsunkat kezükben tartókon, a néphangulat shakespeareai átcsapását.

Az Alföldön eltöltött évek után egy szobrász barátunk meghívása hozott le megint a Balaton mellé. „Ha én nem mehetek Olaszországba, Olaszország jön hozzám” – mondta a műremek kert, melynek fái közt finom sárgarigófüty felelt a kemény védsőcsapásokra. Az a műhely volt ez, melynek szobrain s főképp rajzain át a napokban

öntötte el Tihany a Nemzeti Szalont. A következő években azonban, mint az egyik füredi üdülő beutaltja nagyobbát is láttam a Balaton mellé húzódó Művészetnél: nehézkes léptű munkásokat, akik most öregségükre próbálják, hogyan is kellene nyaralni, alföldieket, akiket a két szokatlanság, hegy s tó közé szorultán egyszerre támolyít: a vize s a füredi boré. Az üdülőben azonban fesztelen bányászfiatalok verik fel a nap-palt, sőt az éjszakát, éppoly keveset hederítve írógépem kopogására (ekkor már fordító vagyok), mint feleségem gondozottjára, a bogaras, zsörtölődő, de nagyon szeretetre méltó Nagy Lajosra.

Számomra a nehéz munka s a növekvő izgalom éveit ezek. A füredi part most már állandóan ott motoz bennem: ide kéne húzódnom nekem is, ha nem is egy pergolás kertbe, hát egy hónapos szobába. Még betegségem első heteiben is erről folyik a levelezés, telefonálás, amint a betegség is ott ért be igazán egy rosszul sikerült szilgigeti menekülés alatt. A következő nyáron lányoméék tihanyi építkezését figyelem reménykedve. Egy-két esős tavaszi hetet át is vacogok a párolgó házban. Huzamosabb időre azonban csak ötvenhat utolsó napjaiban jutok le, de már csak a kórházba, Füredre. Több mint két hónapot eszem egy asztalnál most már nem az üdülőkkel, hanem az elhasználadottakkal. Valamikor az ország tíz-húsz ezer emberéből rekrutálódott ennek a sanatóriumnak a beteglakossága, ma mégis csak öt millióból: esnek belé a folyton lebegő s mostanában nagy kilengéseket végző mérlegbe a füredi trombózisok s a mögöttük húzódó embersorsok.

Azóta csaknem egy év telt el s én itt ülök a sajkódi házban, melynek telkét nem én választottam, bazaltköveit nem én hordattam, fásckáihoz sem köt ültetői féltés, hogy mint magányos házörző küzdjek az inkább néprajzi értékű „szemeskályhá”-val. A Balaton innét még ősszel is olyan, mint egy olasz öböl: a fonyódi hegy és a Badacsony közt mintha tengerre lebegnének ki a vitorlások (tán ezért is veti ki itt régi római villák követ a föld): télen azonban a vörös nádason túl az olmos felhők alatt már nem a Tirréné-tengerre, hanem a nemlétebe viszi ki, akiért eljön, a normann orru hajó. Elég barátságatlan lehet itt egyedül, mondják a ritkuló látogatók; én azonban rájuk, kórtestvéreimre gondolok részvétellel, akiknek hasonló állapotban az emberek között kell maradniuk.

*

Mért pergettem le e kis balatoni filmen az életem? Mert kockái nemcsak az én életemről szólnak, nemcsak a tóban magát-néző félszázadról, hanem arról a gravitációról is, amellyel egy nem sok örömmű nemzet húzódik, – ki hogyan teheti s egyre jobban – ehhez a sekély tóhoz, amelynek egész vízmennyisége aligha van egy köb-kilométer, de a csupa felület víztükör s a csupa változás ég közé zárt fényjátékával, ciprus-szerű jegenyesoraival, a Bakony kék vonalú hátterével, nemcsak nagy művészet tud egy életet át elfogni, de annyi szegény embernek ejti erre a szívét.

Ha a mi sajkódi telepünk felé az erdőn át jön az ember, az ösvény mellett egy virágházszerű építményt lát, éppen hogy csak föl lehet állni benne, s a három oldala otrombán összerótt kő, a negyedik elülső, üveg: gazdája a maga kezével emelte az egész kis menhelyet, melynek behúzható függönye mögül három kislány-fej kukucskaál ki a szemét tapintatosan elfordító arramenőre. Az én számomra ez a fény felé fordított kagylóház a Balaton hatalmának a jelképe, főleg mióta egy aknarobbanásos éjszakán a lakóit is megismertem. Azt az éjjelt egy Margit utcai ház óvóhelyén töltöttem. Az aknarobbanások közt egyszer csak a Balatonról, Tihanyról, a félsziget nyugati partjáról kezdünk a szomszédaimmal beszélgetni. Egy félórai körözés után kiderült, hogy ők azok, az üvegházlakók. A három álmos kislány is meglevénedik s mi mint egy boldogabb ország idesodródott polgárai beszélgetünk a ránszakadt szerencsétlenség közepette.

S ugyanerről beszél nekem e kötetnyi balatoni vers is. A Balaton környéke az első táj, melyet az 1800 körüli évek költői a kor receptje szerint felfedeztek: Kisfaludy Sándor Badacsony szüretjét s a várromokba beköltöztethető multat, Berzsenyi, Mathisonával, majd Malvinájával versenyezve (részben a Georgicont alapító gróf kedvéért is) Keszthely öblét, majd mint korán csúzosodó ember Füred kútfejét. A Balatonnak

ezek az első költői azonban még helybeli földesurak, mint ők, vagy itt pásztorkodó papok, mint Kis János. Csak a legszebb verset tűzte e balatoni költészet fölé, egyszerre örökítve meg a régi Tihanyt s azt a pillanatot, melyben a magyar felvilágosodás a romantikába hajlik, az errevetődött Vándor Poézis: Csokonai.

A következő nagy nemzedék költői elhanyagolták a Balatont. Petőfivel az Alföld lesz a költészet tája, ennek a kopárságát igazolni, embereit megszerettetni úgy érzik, s velük bevallom én is: nagyobb költői merészséget kíván, mint a balatoni táj, mely a költészet félkész árujaként kínálja édes vonalait. A Balaton azokban az években mint a Széchenyi gőzhajóját rengető víz, a szakadékból utat csináló közlekedés jelképe él a nemzet tudatában, vagy mint a társasági hangot próbálgató tárcairódalom fürdőzőhelye. A század második felében is inkább színészcsaládok, Jókaiék, Blaha Lujzáék teszik divattá a svábhegyi nyaralás után a füredit s prózaírók, Eötvös Károly, majd Herczeg Ferenc elemzik a Balaton szépségeit.

A Balaton második, kiadósabb költő megrohanása már arra az ötven esztendőre esik, melynek futó tükröképét előbb lebbentettük meg. S ebben sem Adyék Párizst, Itáliát, vagy legalábbis a Tátrát, Erdélyt járó nemzedéke, mint inkább a miénk az, melyet az összeszűkülő haza, a ki-kinyíló s megint bezáruló határok s valami csak itt kielégíthető mediterrán sóvárgás hajt a Balaton felé. Az itt dolgozó képzőművészekkel, Egryvel, Bernáthtal, Borsossal, Vass Elemérrel egy időben a magyar líra legnagyobbjai is kapcsolatba kerülnek a tájjal. Az úttörő ebben Erdélyi a fürdőző pásztorlányt megörökítő Balatoni emlék-ével. József Attila sem csak az életét hagyja Szárszón, néhány szép versét is. Illyést második házassága hozza az óriás elmeként dolgozó tó s a tihanyi félsziget komor kráter-tája közé s lesz fő költője a Balatonnak, Szabó Lőrincet a Tücsökgzene, Huszonhatodik év szerelmi szökései sodorják le, majd a barátság nyújtotta fedél s a betegség kívánta feledés.

Azóta, mint e kötet is mutatja, a Balaton szinte kötelező témájuk lett az egymás nyomába lépő költőnemzedékeknek. Takáts Gyula a régi tájköltők örököséként köti ki vén fűzfájához a csónakját, Jankovich és Keresztury is félig benszülöttek itt, Weöres, Vas, Jékely, Képes pihenőik, szép óráik versadóját fizetik le neki. Aki pedig fiatal költőink erejét egy és ugyanazon a témán akarja megismerni, jobb próbát nem is választhat, mint ez a gyűjtemény. Valóságos dalnok verseny ez, melynek Wartburgja nemcsak a hely témája. Fodor Andrásról éppoly hű képet ad a Vízrenező, mint Nemes Nagy Ágnesről nagy Balaton-kompozíciója, Nagy Lászlóról a Bordial, mint Pilinszkyról az Impromptu, Juhász Ferencről a Rezi várban, mint Jánossy Istvánról a Tihanyi templom. A magyar líra egyre több verssel tükrözi a lenn feledkező nemzetet s a „mocsári tó” partjára szorított Szépség lenge képei közt mintha egy keményebb, dacosabb szó is hallatszana, mely egyben a nemzeté is: „A nagy a kicsin is megveti lábát, minél jobban összeszorítottok, annál magasabbra kell emelkednem.”

Bródy László

TÁJKÉP ZAMÁRDIBÓL

*A víz bíbor, fűzöld és enyhe sárga
és sok-sok violával van tele
és fölbukik a tavon a világra
sok arany süllő s csillog pikkelye.*

*Ott messze apró vitorlák lebegnek:
vizitündérek főkötői tán?
Mögöttük gyengéd balmi Fürednek
kizöldülnek a láthatár falán.*

*Szemben a Balatonnak csodaálma,
egy nagy virág, mely szívéből kinőtt:
a tihanyi félsziget áll a tájba
és mosolygja a futó időt.*

*Felhők úszkálnak az ég kék vizében,
s a tó vizében sok vidám úszó.
És békeség és csönd van földön, égen
és nem dörög vihart az ágyúszó.*

VILLÁMOT NEMZŐ KÖRTEFÁK ALATT

Negyven mérfölddel nyugatabbra
Niklától, s másfél századdal később,
valahogy mégis ugyanúgy:
a földi csillagoktól messze
s közel az égi csillagokhoz
szívében valaki szintannyi terbet bordoz,
mint e nagy előd: vulkánok birtokosa,
ki vulkánok nélkül volna inkább boldog --

Magyar falu, mai: elmondjam-e?
Micsoda dramok keringenek benne,
Micsoda hő fészül, micsoda villám-fészek,
Micsoda záporok s tavaszi virág-vizesések
lehetősége! -- Egy isten se álmodhat szebbet,
gyötrőbbet, megkinzóbbat, kegyetlenebbet,
s szomjasabbat a szépre, okosságra,
-- villámot nemz a körtefa virága --

Itt, hol a barázdák gyötrődve kisimultak,
Nap ébred csillag-ágon, csontjai ropognak,
s szikrázva búza érik, jeleletül a haragnak,
a születés nyögő jajai villámolnak
mely elfolyik lassan, mint nyári záporok könnye,
a Zalába, Balatonba, ebbe az édes tengerszembe --
Itt élek, tollamra csomóban ragadnak versek,
e bonyolult-szép korban, üzenetnek --

Szilágyi Ferenc

VALLOMÁS

Mint zuhanó fölé az ernyő
úgy borul fölénk selymetek
asszonyok,
a bizonyos pusztulásban,
a hullásban:
fölfogván kivetett
életünket a zúgó semmiben --
omló selyem-
subogással -- angyalok --
viszitek
az égbe vágyott
s földre bukó testet
-- mint új égboltot nyitva ki fölénk
a selyemfényű
megtartó szerelmet --

HÉT LEVÉL A KÖLTÉSZETRŐL

(Kelt: 1949 . . .)

Második közlemény

NEGYEDIK LEVÉL

„Járj előttük” – írtam második levelem végén. És te ezt, ha jól értem, szó szerint vetted. Versenyre akarsz kelni. Pedig az, amiről írtam, csak annyit jelent, hogy a cél felé nem egy úton indultok. Neked minden bizonnyal, épp a cél érdekében a mélység felé kell nézned, miközben meg sem mozdulsz. A mélység felé és ott megtalálász mindent. Az időtlen ott fekszik előtted: minden tudás és érzés, minden anyag, minden forma, amelyből építeni tudsz, ha arra teremtettél. Már aztán, hogy milyen legyen, vagy milyen lesz a műved, lelkedben múlik és attól, akinek és amiknek tükre a lelked.

Tudom, válaszom nem nyugtat meg. Sőt abban, úgy találok, hogy a stílus elnyomja a kézzelfoghatót. Soraidból érzem, hogy a „kétszer kettő négy” határozott igazságát szeretnéd meg tudni. Lírai matematikát kívánsz. Amelynek szabályait alkalmazva biztosan juthatsz a megváltó eredményhez.

Én vagyok a hibás, Második levelemben olyan szavak csúsztak – bár tudatosan – az emberiség mai állapotáról, amely a gyakorlati felé irányította gondolatainkat. Ez hozta elő nálad ezt a lírában hamisnak ható képletet . . . – De vajon esztétikai ingoványra jutottunk volna általa? – Nem hiszem. Sőt szándékosan sorolok fel most olyan költőket, akikről senki sem állíthatja, hogy műveikkel a kézzelfogható hasznosság felé törekedtek: Stefan George, Hölderlin, vagy Rilke példáját vegyük. Verseikben hol látod a nyers anyagot? És mégis, ha át akarsz gázolni a part felé, az ő műveiket is bátran rakhatod kétségeid ingoványára. Pillérek ők, akikre a költészet hídját verheted. Ezen a hídon nemcsak lelked, de tested is átjuthat a partra. Őket csak kirívó példaként említettem. Ha akarsz, megint választhatsz a te ízlésed szerinti költőket . . . Nagy a választási lehetőség! – És ez nem lenne híd? . . . – Így nem várható eredmény? – Bár csak ezeket a hidakat látná a bankár, a politikus és a munkás is. Bár csak a költészet erkölcsi erejét és hasznosságát magyarázná már a világ. – De mit látunk? – Nyomatjuk soha nem látott példányszámban a költők műveit. Harcolunk okosan és példákul a képzőművészeti giccs ellen, és ugyanakkor a pillanat hevületében támogatjuk a lírai giccsset, mert hízeleg, akárcsak a giccsképről a macska, vagy a balerina mosolya. -- Miért engedjük, hogy elárasszák ezek a folyóiratainkat? – Miért ezek, mikor szükség van a jó versre, az igazi költeményre, amely nem hiszem, hogy ne segítené egyaránt a lakost, a földművest, vagy a kőfaragót is. Nem hiszem, hogy munkájuk eredményéf csökkentené, érdeklődésüket elterelné a vasról, az állataikról, vagy a kőről, amelyet meg akarnak formálni. Nem hiszem, hogy megzavarná, vagy tunyává tenné szellemi életüket, és petyhüdté tenné izmaikat. Épp ellenkezőleg. Fegyelemre, komolyságra, harmóniára, a lelkiismeretes munkára és a szépség vágyára nevelné. Megtanulná, hogy akárcsak a jó versben, az ő életében és munkájában is szabálynak és az időtállóknak és a léleknek kell érvényre jutnia. A versnél, a művészi alkotásnál jobb nevelőt el sem képzelhetek. De hol vagyunk ettől még? – Mikor lesz az, hogy akárcsak a villany, épp annyi helyen gyúl ki az otthonokban a líra fénye, vagy amikor olyan otthonos lesz minden háznál, akárcsak a só?

– És ezért talán a költők a felelősek? – Nem azok-e, akik ma is világszerte rek-lámjaikkal és lármáikkal vakká és süketé teszik a milliókat? . . . Gondolkoztál már ezen? – Pedig érdemes. Üljlél ki szabad idődben kertedbe, melyről oly szépen írtál, és vegyél a kezvedbe egy antológiát, és olvasd csak a költőket. A képekben és rímekben, a formában és a tartalomban, a szín és ritmusban, a mértan és a lírában, az ész és a lázban, a hangulatokban és a varázslatban ezt a hasznos energiát mindenütt megtalálsz. És ez az erő még mindig hiába zuhog a világban, akárcsak a turbinák feltalá-

lása előtt a vízesés és a szél ereje. Pedig volt már erre példa, ahol mindez sokban érvényesült... Gondolj csak az ókori görög iparosokra és az ő munkáikra. A görög munkás korsója – költemény. Amelyik kaszás és szőlőmunkás ebből ivott, másképp látta a rétet, másképp nyeste a szőlőt és rakta a köveit.

Most pedig mit is kérdezel? – Lehet-e egy költői világot tervszerűen előre kialakítani?...

Azt írod, úgy érzed, elakadtál. Idegesség és nyugtalanság kínoz és kezdedben minden szétmállik... Azt hiszem az alkotók közül mindenki ismeri ezeket az érzéseket. Jól van ez így, és ne kívánjad az ellenkezőjét, az elégedett és boldog mosoly optimista unalmát. Ez a zsákutcaérzés sokszor épp a nyugtalanító dopping szülője, és sokszor magának a lényeg formálásának az ideje. De sokszor bizony az irracionális és a „tisztátlan” pirkadása is, melyre, ha rábízta magát az alkotó sort-sorra írva, akkor egyre apadóbb gyönyörrel józanul és végül is csalódva dobja félre az elfaricskált témát. Kusza őserdei tájról indul, ahol minden zúg gyümölcsöt és pompát ígér, és legfeljebb egyhangú rétre, de legtöbbször bogáncsos pusztára érkezik vele a költő. Pedig mekkora volt a kezdeti hő, az „ihlet” hevessége. Azt hiszem, jól ismered ezt, amit elég banálisan a „tisztátlan” pirkadásának neveztem.

Ezt az állapotot az alkotás „kamaszkorának” is nevezhetjük. Ebben az állapotban született versekre még a must forrásának hasonlatát sem lehet alkalmazni. Ezeknek az évjáratoknak a verseibe, ha itt-ott különös ízekre is bukkanunk, mégis nagy általánosságban nem szívesen kóstol a gazdájuk.

Csak azután, amikor már ezt az állapotot legyűrtük, következik a költő igazi munkája. A művek kora, amelyekről egy kicsit patetikusan azt mondhatjuk, hogy költői világ. A teremtés tudatos munkájáról beszélek, mert az alkotás tudatos, tehát tervszerű munka, amelyben felülkerekedsz az érzések kusza vonzásain, a sejtések páras ködén, indulatok izzásán, a lélek és a test összefonódó dzsungelén.

Hogy ide eljuss, mert általa emelkedhetsz, légy kertésze tehetségednek. Segítsd fejlődését. Mindent tarts számon és talaját műveld, műveld, mert tehetséged az eljövendő alkotásaidnak talaja, és egyben eszköze is.

Egy szóval: – A tehetség minden? – Vigyázz, nem egészen így áll a dolog. Akik ezt fuvolázzák, azokra ne hallgass. A tehetség csak ritka kincs. Óvjad és becsüld meg. Jobban szolgálod, ha vele szemben óvatos és szigorú vagy, mintha könnyelműen magára hagyod és magadat is reá bízod... A tehetség, olyan érték, melyben csak a lehetőségek szunnyadnak. Ezeket a lehetőségeket komoly hozzákészüléssel és kemény munkával kell műveidben valóra váltani. Ha a tehetség minden lenne és te ezt elfogadod, akkor mi sem könnyebb! Minek erőltessed magad? Írd ki a fogadóórát és ha megjelennek szolgálóid, diktáljad a piac szögletében e műzsáknak remekműveidet. Alig láttál ilyet! Vagy azt hiszed, így alkotott Goethe, vagy Villon, vagy akár Csokonai?

Tehetséged csak talaj és eszköz. Állítsd szolgálatába testi és lelki képességeidet. Gyakorold őket, mint az atléta tette, mielőtt Olympiában bemutatta volna erejét. Nem véletlen, hogy ott a görög költők is versenyre keltek. Tervszerűen készülj minden alkotásodra. Nincs visszataszítóbb, mint a kócos vers, mely még csak annál undorítóbb, ha itt-ott föl villan benne az igaz tehetség... Tervszerűen alakítsd világot. Vázold föl, mint a festő, képzeletedben. Gondolj egyre csak rá. Hevítsd állandóan képzelőerőd és idegeid húrján is legyél úr, akárcsak a zongora virtuóza a húrokon. Hívjad közénk és idézzed meg azokat, akiket és amelyeket meg akarsz váltani a homálytól. Ne ábrándozz, de dolgozzál, mint műhelyekben a mesterek, a kovács, az ötvös és a tímár. Ez utóbbi bár csipérvassal szedte anyagát, az utca kutyapiszkait, de látta jól a mintát és velük is remeket alkotott. Légy mindenütt otthon. Kopogtass be, gyűjts, mint a koldus és adakozzál mint a nap. Kerüljed el azt, aki ezen mosolyog. Az ilyen vagy irigyed, vagy pedig hazudik. És ezután a többi már nem rád tartozik. Ha így dolgozol, teremteni fogsz. Ha nem is egy teljes világkép, de egy arc vonalait kirajzolódnak verseidből.

ÖTÖDIK LEVÉL

Mégis csak csodálatos dolog, hogy Hermes bokáján úgy megnőttek a szárnyak. Látom, amint leveleinket cserélve sebesen repül a trópus felett a csillagok postás. El kell ismernünk, hogy pontos és megbízható. Megérdemelne már egy klasszikus ódát. Nem modernet. Vigyázz, mindenki modern, de alig új! Szóval egy mai klasszikus ódát, de hol lenne a költői hitel, ha én írnám meg, aki egy rozoga csónakon pontyra horgászgatok, vagy legfeljebb kerékpáron billegek tankoktól felszántott úton... Hol vagyok ma én a motortól és a csillagoktól. Én, ki gyerekefjével egyre csak a technika atlaszait bújtam. Igazán rászánhatnád magad a kedvemért is. Kapva közölnék nálunk. De figyelmeztetek előre is, hogy most az adott pillanatban egyre csak az anyagot dicséred és ne a szellemet, amely fölemelte az acélt a földről. Most küldjed, mert tíz év múlva biztos, hogy nem közlik így ezt a verset.

Játékból is megtehetnéd. Én elhelyezem és ezzel talán az én halványuló „becsületemen” is lendítenél. A szerkesztő és köre tán másképp gondolna rám?! Miért ne kérhetnélek erre, amikor engem te hasonló lírai játéokra kérsz. És én, látod, örülök ennek. Ráismerek kitartóan kíváncsi természetedre. Arra a makacsságra, amellyel képes voltál heteket elfecsérelni egy-egy elmélettel, melyet ha igazoltál, eredményének épp annyi volt az értelme, mint annak, hogy vajon sikerül-e ceruzádat a hegyén megállítani vagy sem.

Tudod, nem nagyon szeretem az elméletekkel piszmozgókát. Ezek a legszentebb szerénység örve alatt egyre csak azt hajtogatják észrevétlen, hogy én, csak én, mert hisz az életet kitalált tételükhöz igyekeznek szűkíteni.

Azt írod, vázoljak fel egy olyan „lírai világot”, amelyben, ha vázlatosan is, de megvalósítva látnám a magam elképzelését... – Úgy látom, ez válaszod is egyben a negyedik levelre. – Kérésed, nem gondolod, hogy bizarrsága mellett egy kissé szatócsi is? ... Vagy talán a kutató szellem természetes stílusa ez? ... Módszert a lényeghez? ... De ne gondold, hogy neheztelek, mert meghívtál, mint a kártyás egy partira. Sőt – szívesen fogok neki a játéknak. Szórakozásnak veszem, amelyben tán örömet is találok. És az is lehet, hogy tán te is némi tapasztalat és érdeklődés szikráit, vagy indulatait és remény morzsáit találok bennem, de csak annyit, amit ezen a reggelen összeszedeghettem...

Egy olyan reggeli lírai kártyajátékról beszélek, amelyhez a világ mindenfajta kártyájából összeválogatott lapokkal, sőt ezeket néhány sajátfestésű lappal is szaporítva folyik a kirakósdí. E játékban, mert talán van, és mert talán nincs is szabálya és az sem érdekes, benne, hogy kijön-e, vagy sem, (ennek ellenére bár tudom és érzem, hogy szabad vagyok,) mégis minden lapnál vigyáznom kell, mielőtt kitenném. Az állandó és a változó parancsolja így. Az utóbbi, persze csak önmagam lehet... Ezt a „világot” nem tudom másképp elképzelni, mint víz mellett. Lehet olyan, mint a Nemító élő zöld krátere, vagy olyan, mint a tektonikus erők hatalmas nyoma, melybe víz szivárgott és káka lepte el. A megrekedt őselem e tükre nélkül olyan lenne ez a vidék, mint a vak anya, aki nem láthatja sem a férjét, sem pedig gyermekeit... Víz nélkül ég sincs. Persze ennek a „mindenségnek” az arányai emberiek. Jellege inkább mediterrán, annak minden vetületével. Nemcsak tógájában kultúraltan redőzött, de mert valóban közeli az európai szellem forrásához, hát arcából és hangjából is átsugárzik ez. Nem a régészektől előkapart provinciális szobrok helyi mosolyára gondolok, és a letűnt isteneknek ajánlott fogadalmi kezek és jelképek halott szellemére, de arra, amely Marcus Aurelius hangján él közöttünk. Arra a mitológiára, mely azóta is munkál és a hegesztőlángok fényében ma is teremti az újat. Megrajzolja technikánk és gépeink vonásait, útjaink mérföldköveit elhelyezi és szépség élő arányával és mércéjével húzza a jövőt.

Amikor ezeket olvasod, gondolj ennek a klasszikus és mitológiai tartalmára is. És csak ezekután gondolj a szőlőre és a mandulára. A kertészek, a pásztorok és a halászkok társaságát sem hagyom el soha. Aki róluk mintáz, annak nyelvén a látható és a láthatatlan egyszerre szól: a szellem és az anyag. Így közeledj ezután ahhoz, amin ők dolgoznak: a földhöz, a nyájhoz és a vízhez. És akkor nemcsak a földet, a bikát, és az évszakok forgását nézed, de átlátsz rajtuk és meglátod lényükön át a valót. Mert erről

a valóról sohasem feledkezz meg, ha költő vagy. Különös kristály ez, mely minden anyagban és térben ott rejtőzik, és minden gondolatban, a szellemben és a cselekvésben is. Ez a való, vagy pontosabban valóság, amelyről beszélek nem a kézzelfogható anyag, de általa lesz csak a művészetekben létező az anyag. Nem gondolat, de csak általa lesz a gondolat élétté és érthetővé. Nem cselekvés, de ő teszi a világban munkálóvá, teremtové. E valóság nélkül egyik sem alkot a művészet világában, csak épp hogy létezik. Ha kivesszed ezt a valóságot abból, amelyről írsz, a versed mondhatnám steril lesz csak, s ha visszahelyezed – ezért vagy költő, hogy tudd ezt cselekedni –, költeményed az élet varázsát tükrözi.

Ha csak arányos mértékben kevered is ezt a kettőt, már akkor sem leszel köznap. Különbönb se félj ettől a szótól. Csak a lelki szegények dadogják ezt a szót, hogy köznapi egyszerű. Azért teszik, mert nem tudják hogy mi a valóság. Azt sem ismerik, amibe bele születtek, aminek anyagát testükben hordják. Nem ismerik fel testvérüket. Csak követ, vizet, eget, gépet, és vért látnak s tapintanak. Közben szellemről beszélnek és zajjal akarják rabul ejteni azt, ami a hegyet hegygé, és a gyárat gyárrá teszi. Épp ezt, a valóságot, ami alkotta őket, úgy, hogy velük lényegült... És nem ismerik azt sem, hogy mi a szeretet. Helyére az emberiséget teszik, pedig a humánumnál több a szeretet. Sorold tehát W. Whitman mellé Assisi Ferencet és Szabó Lőrincet és nagy költőink közé. Assisi Ferenc a tettek költője. Aki tőle tanul, az meghódítja a realist. T. S. Eliot is ide tartozik...

A lapokról, melyekkel tovább játszunk, most pár sort olvasok le, mielőtt helyükre kiraknám. Ilyeneket: – Kottára énekelni csak kórusban kötelező... – Állj mindig a szegények oldalán. Emelkedésük útja az emberiség céljával azonos... – Bátran mondjad: az a vincellérek király, akinek a legjobb a bora... Légy az első, aki a felhők elvont rajzaiban a valót éppúgy felismered, akár csak a neonok és füstök négyzetkilométernyi jeleiben a városok jelbeszédét, s magát a földet, amelynek vendége és gazdája vagy egy személyben.

És vannak, akik mindezt külsőségnek mondják. Épp azt ajánlanám, hogy róluk se feledkezz meg verseidben. A kövek korszóiról, Flóra abroszáról. Ide már nem kell aprólékos felsorolás. Mediterrán jellegű tájról beszéltem. Bátran használd fel vonásait. A jellemzőt válogasd, és nem a kirívót. De tudjad azt is, hogy a fűzfa és a fenyő együtt él ezen a tájon. Azt is, hogy a legsötétebb fája az éger. Legkomorabb a mezőben álló vadkörtefa. Legszébb a búzavetésben üldögélő galagonya.

Játszhatsz mindezzel bátran, mint a szenvedélyes kártyás, mert ismered díszük mögött mi a lényeges. Így emelkedik ezekben a költeményekben hasznos szép elemmé a világ, az ember és az eszközök; realissá a teremtés és a halál, amely kettő között a világegyetem és benne cselekvéseim sora araszol, mint a hernyó.

Persze ne feledkezzünk meg róluk sem, akiknek hangja, szelleme mint a visszhang remeg Pannóniában. Tízezer éves ez a visszhang a pattintott eszköz csattanásától a lant pengéséig ezen a tájon. Az igazi költő zsákmányul ejti ezt is, és szavai sokszor az idegen egy mozdulattal az árnyakból szobrot varázsolhat élénk. Vitorlásodra tehát vidd Shelley-t is útítársul. A római tisztviselő pincéjéhez kísérjen el Berzsenyi. Ő üljön veled a tort, de a ma borának fölhasznált kövek között. Yeats többet tud még itt is a vidékről, mint az érzelmes Kisfaludy Sándor e táj legendáiról. És ha az évszakok váltanak, olvad neked, akikkel együtt élsz és magad öröme is Csokonait, Wordsworth-öt és Jammes-ot. Ne zaklasd kérdéseiddel őket, de kövesd őket magányos sétáikon a nád és a búza tengerén. Chenier pótolni fog e gazdag hallgatásért. Ha rálelsz, ő elmagyarázza egyszerűen és tisztán a fügefák és a szirének énekét is.

De már rég elszállt a reggel. Fáim árnyéka a törzsükhöz sétált, és hűvöset keritenek körém. Kék karikát, melyen kívül a hőség vibráltatja a közeledő postás nadrágszárát. Szerencsés véletlen. Még a déli személyvonat elviszi levelem a szárnyas Hermesnek...

HATODIK LEVÉL

Válaszomat, írod, többször elolvastad. Magaddal vitted S. Sebastian szigetére, ahol most a szabadságodat töltöd. Szíved és tudásod mezőit egyre a hogyan kinjai közt járod. S ez a mező két irányban nyit távlatot – írod –. Mi sem természetesebb, mint ez a kettősség, amely az ember lényében foglaltatik, aki testből és lélekből áll. Ha a költő csak amolyan félisten féle lenne, amilyennek divat volt csonkítani, akkor le kellene mondani arról a gazdagságról, melyet lényünk kettőssége rejt. De a költő ember! És minden vallási sallang nélkül kell értelmezni. Egyszerűen úgy, hogy tisztaságot jelent . . .

Aztán a látható és a láthatatlan, a létező és a nem létező, a természet és a természetfölötti fogalmak pattognak soraidban. Szavaid majd a tücsök színét, majd pedig a kék és zöld szárnyú szöcskéket idézik elem . . . Aristotéles és Platon ujjá, mint a szemlalom vitorlája forog soraid között szédítően, hol égre, hol pedig a földre mutatva. Az efajta elméletek vitorlája inkább csépel, mint örli a költészet búzáját. Soraid végén tisztul, hogy miről is akarsz beszélni, de ott is csak részben, amikor erre lyukadsz ki: – „Úgy látom a költőket két csoportba lehet osztani, emberi és angyali költők csoportjára. A lírában pedig van egy közönséges költészet, és egy költészet fölötti költészet.” – Ez így, első pillanatra igen meggyőző. Sőt mi több, skatulyázás végrehajtására kitűnő módszer. Abba kerül a tücsök, abba a szöcske, és boldog a bogarász. De mielőtt ezt a skatulyázó műveletet végrehajtanánk, nézzünk csak körül egy kissé. Vegyünk elő egy verset, mert ez jelenti a költőt. Mondjuk Csokonai „A tihanyi echóhoz” című versét. Már a cím is zavartkeltő. – Melyik skatulyába tegyük? A Tihany szó, nem kétséges, hová utalná, hisz mindenki láthatja, tapinthatja, a térkép is rögzíti. Ki nem röppenhet a kezünk közül. De itt van mellette az echó . . . A visszhang . . . Ki látta már, ki tapintotta? A kőben, vagy az emberi hangban keressük lényét? Vegyük el az egyiket, és süketen száll a hang. Vegyük el a másikat, és némán néz vissza a kő. És még meg sem szólalt a költő. – Ez lesz a döntő? –

Itt tanulom rejtek érdememmel
Ébresztgetni lelkeimet.
A természet, majd az értelemmel
Bölcsőbbé tesz engemet.
Távol itt, egy más világban
Egy nem esmért szent magánosságban
könyvezem le napjaim.

A hely, a tihanyi görögkeleti remeték barlangja és a magánosságba vágyó költő tagadhatatlan természeti valóságok. Maga a költemény így mondja: természet, és az értelem. Ez utóbbi, a ráció varázsszava már-már döntésre bír és íme utána két szó – „távol itt” – taszító és vonzó harmóniájával egyszerre ingatja meg nemcsak ítéletedet, de magának a versszaknak valóság alapjait is, sőt a következő szavak már világosan kimondják, hogy – a „más világban”, egy „nem esmért”-be repült a vers . . . Emberi vagy angyali költő-e aki ezt írta? Közönséges vagy költészet fölötti költészettel állunk szemben? . . .

Enni az értelme azt hiszem az egész lírában az ilyen rendezgető kérdésfelvetésnek. Az emberi és angyali költő meghatározás fából vaskarika. Képlet, mellyel könnyedén megkerülük a lényegét és általa csillogó lendülettel a félistenek közé hajítják a szerencsétlen költőt . . . Az ilyen képletek gyártása ellen tiltakozni kell, elsősorban a költőnek. Mert ki tudná jobban náluk a kézenfekvő igazságot, hogy a lélek egyszerűen a világon, és annak művészi megteremtésén gyakorolja magát. A másik pedig az, hogy a lélek maga is teremtő energia. Mindkettőt, – a világot és a lelket –, most már mondhatjuk így is, a művészi valóságot együtt adja a költő a versben . . . Hol itt az angyali és földi költő? Hol a költészetfölötti költészet? Egyszerűen költőkről és költészetről van szó, melynek témaköre végtelen skálájú.

Am ha nem hiszed és kedved tartja, csináljunk erről egy rajtot. Húzz egy függőleges vonalat. Ez lesz képletesen a költészet fájának a törzse. E függőleges bal oldalán írjad föl azoknak a költőknek a nevét, akikről úgy véled, hogy a dolgokra néznek, tehát közönséges emberi költészetet csinálnak. A másik oldalra pedig azoknak a nevét írjad, akik szerinted a dolgokba, vagy azokon túl néznek, tehát költészetfölötti, angyali költészetet csinálnak. Ha kész vagy ezzel, akkor lelkiismeretesen mérlegelve alulról egy-egy költő nevéből kiindulva húzzál a függőleges vonalon egyik oldalról a másikra olyan mélyen áthajoló íveket, melyek műveik alapján nézeted szerint egyik oldalról a másikra viszik át, (akárcsak egy fának a koronáját) a költői világot. Az ilyen karcsú, másutt pedig hasas S ívekkel hol erre, hol arra az oldalra áthajló görbe is azt fogja bizonyítani, amit a témakörében végtelen skálájú de egyetlen költészetéről mondtam. Nem találász olyan költőt, aki egyik oldalon maradna! Ez a rajz egyetlen olyan fát mutat, amelynek egymásba fonódó ágai az elmélet egyenes, a függőleges törzs vonalát keresztül kasul fonja... Játék!?... Ám némi haszna van ennek az ábrának, mert rajta a korona, azaz a költészet átmérőjét szinte „lemérheted” mondjuk Petőfi és Mallarme között.

– Kellemes üdülést repülő Robinsonom! Üdvözöllek szigeteddel együtt...

HETEDIK LEVÉL

Úgy látom, levelem nem egészen győzött meg. Az angyali és emberi költők csoportosítását ugyan erőltetettnek tartod már, de a költészet fölötti költészet létezéséhez ragaszkodsz. Rendben van... De akkor, nagyon kérek, arra, legközelebbi leveledben küldjed el nekem parancsolataid e szektának, vagy legalábbis írjad meg, hogy ki csinált már ilyet, hogy netán gyakorlásuk vagy olvasásuk útján, majdan eljuthassanak verseim ebbe az égi birodalomba is. Ám ha kisl, hogy ennek a költészetfölötti költészetnek a szabályai azonosak a líráéval és a szépség lényegénél többet nem tudnak mondani, akkor nevezd pogányoknak, de tagadom továbbra is ennek a lírai mennyországnak létezését.

De nem itt a hiba. Küldök számodra néhány új folyóiratot. Nézzed át ezeknek a verseit és olvassad el az irodalmi tanulmányait is. A kettő együtt tanulságos. Ezekből meg fogod érteni azt is, miért válaszoltam olyan szívesen, barátságunkon túl is, leveleidre. Olvassad ezeketán se te, sem pedig mások nem tartják talán üres papírpercékolásnak amit tettem. Közönséges „lelki gyakorlat” volt ez, mellyel ma minden valamirevaló írástudó tartozik lelkiismeretének. – Ó költészetfölötti költészet! – Ó égi kalauzok! Ó S. Sebastian Robinsonjának álmai! – Olvassd csak küldeményemet és megérted azt, hogy lassan boldog vagyok, ha csak közönséges költészetéről beszélhetek. Hidd el, lassan ez is ritka lesz, mint tavunk körül nem a fehér, de a közönséges holló, és te, költészetfölötti líráról beszélj! De nézz bele ezekbe a lapokba és jórészt mit látsz? Buzdító szónoklatok után készült recept-lírák. Irodalmi műfaj a szónoklat. Tanultam és meg is csodáltam mesterségét. De lassan odafészkelte magát, és sas szárnyaival, csőrével és karmával ott parancsol, ahol csak kárt tehet. Az élesszemű sas, a dikció, ezen a területen vak madár. Vak vezet világtalant, és mindezt a költészet és az irodalom nevében teszik.

Már beszéltem második levelemben a szépről, amely előbbre vihetné a világ dolgait, ha megvilágosíthatná az emberek szívét. Apám, aki következetes és szenvedélyes pedagógus volt, egyvégtében és már régóta a hanglemezre játszott versekről beszélt, amelyek a téli falunak vinnék a szépet, szólt a rádió verstanító óráiról és az autós versmondókról is... Írtam én is a versről, a hasznos szépről, ahol a költői munkának okos magyarázata olyan lehetőséget rejtene, amely nemcsak az embert, de munkájának eredményét is megjavíthatná. Hát nem ez lenne a haladás legszebbik útja?

És ehelyett mi történik?... Az egész helyett a részletek válogatása. Aztán a kiválasztott rész rögzítése úgy, hogy örökké csak egyik oldalát láthassad ennek is. Mindez semmi! De aztán jön ennek még egyoldalúbb magyarázata. Aztán következik a magyarázat tételbe foglalása, a tétel szentesítése, és a parancs, hogy ezután csak így lehet!

De a csonkítottban lehet-e nevelőerő? . . . A valóság helyett, annak csak a töredékéből rakott álom ez. És ez lenne realizmus? Az igazságra vezető kalauz? Azt hiszem, nem tévedek, amikor arra receptet olyan idealizmusnak vélem, amely árt mindenkinek és mindenkinek. Esztétikai rövidzárlatok láncolata ez, amely megszakítja a költészet áramkörét, és kiknek az érdekében? A szocializmus és a benne és az érte növvő tehetségek ügyét biztos nem szolgálja. Talpán álljon az a tehetség, aki épkezélab és ép lélekkel átvágja ezen magát.

Azért küldöm ezeket az írásokat, hogy magad győződjél meg arról, amit nélkülük esetleg az én fantáziámnak tulajdonítanál, melyeket mindazért hordtam csak össze, hogy „levelezhessek”.

Legszívesebben hallgatnék, de úgy érzem kötelességem szólni, ha másképp nem, hát írásban, magam előtt. Kötelességem, mint embernek, aki hisz a jövőben és akinek parancsa, hogy segítsen. A titkos remény is serkent, hátha van értelme . . . Olvasd . . . Micsoda fegyelmezettség! De nem az alkotás törvényeihez mért fegyelem ez, hanem az íródeáké, aki nemcsak másolja, de „ura” nagyobb dicsőségére, még rímekbe is szedi beszédeit. Ezeknek a verseknek bizony nem a múzsák és nem is a valóság az ihletői. Az ilyen versek csak idézgetni tudnak. Tőlük ne reméld a haladást . . . Petőfi koszorúja még Kossuth fején is bizarr . . . Soraiknál tömörebb és tisztább az ismeretlen munkás gyárfalra írt rigmusa. Képeiknél színesebb és pontosabb az első plakát, amely a szemembe szúr, mert mindegyik műfajilag is helyénvaló.

Pedig nézd csak ihletforrásuk – magam azt hiszem – épp a jobb és a szebb jövő biztos megvalósulásának hitéből táplálkozik. A cél tehát végtelen távlatot nyitna meg. Ebből az következne, hogy a rajta és az érte munkáló kezében az eszközök és a megoldás skálája maga is végtelen gazdagságból épüljön. – De mit látsz ehelyett? – Egy utat! E versek jelentős részéből tehát épp az egyéniség szívárványa és a végtelen hite hiányzik. Jellemzőjük nagy általánosságban a szürkeség. A versek jó része felületi és programszerű és ha reménykedsz is, de lassan arra ébredsz, hogy társaiddal együtt kiakolbolítanak Apollo ligetéből . . .

Am az utolsó szó jogán fordulj vissza még és dadogjad el egyszerű szavaidat. A babérfa lombja tán megőrzi őket és azok akik ma még Csokonai szavaival e fák „tövében aggódatlan és a halhatatlanság biztos reményében” horkolnak, a jövő parancsára riadnak és akkor már nem forgácsolják el majd könnyelmű öncsonkítással azt a külső és belső változást, a forradalmat, melyet a megváltozott világ mint kincset adott a kezükbe. A rózsá és a traktor is csak így lehet költemény!

Mindezek után ne gondold, hogy azzal teszem le a töltőtollamat, hogy sok szepet és újat firkáltam. Csak szolgálni akartam. Eszem ágában sincs hinni, hogy soraim után, mint tavasszal a nyíresben a gomba, majd új szavú költők születnek. Nem! Most már csak arra kérek, te is küldj egy pár folyóiratot és könyvet is, hadd lássak és tanulhassak, mert ugyancsak rámfér. Verset is kérek. Hadd lássam, mi érik benned a trópikusok táján. A repüléssel pedig vigyázz!

P. S. Ezt már csak úgy magamnak írom ide . . . Azért, hogy befejezzem amit eddig írtam és csonka ne maradjon ez a pár „mikes-kelemen” lap. Mintha ezt is Neked írnám, mert sajnos bizony a posta visszahozta a hetedik leveletem . . . Miért? . . . Hallgasson hát a fiókban . . . Te pedig érjed be eddigi leveleimmel. Lelkiismerettel írtam, és az igazat írtam . . . E kettőnél többet birtokul neked sem kívánok.

Pécsett születtem 1941-ben, jelenleg Pesten élek. Negyedéves bölcsészhallgató vagyok, magyar-francia szakos. Gyermekkorom óta írok, azóta is inkább szükségletből, mint előre megfontolt szándékkal; de mindig azzal a tudatos igénnyel, hogy az anyagi és emberi világban megtaláljam a lényegeset, és hogy ezt tőlem telhetően ki is fejezzem.

Ma nem az a művészet feladata, hogy a tudomány előtt járjon, hanem hogy lépést tartson vele, és hogy a tudományok igazságait a maga érzékletes nyelvén újjáfogalmazza. Szeretni, megérteni és kifejezni a világból annyit, amennyire csak képesek vagyunk – ez, úgy érzem, becsületbeli kötelesség. Az a célom, hogy mindig becsületesen írjak.

K I S K O R Ú N E M Z E D É K

*Már nikotintól korhadó tüdővel
kezdek csak el perelni az idővel,
sok megbánt és meg nem tett bűn után.*

*Huszonkét évvel kétszeres gyalázat
ba tűr az ember, és az is, ha lázad
öregnek ifjan és bölcsnek bután.*

*hat éve még, bizsékevényen, kövéren
emberré lenni könnyebbnék reméltem,
s KISZ-tag lettem ötvenhét tavaszán,*

*de háborúból hajtott életünknek
ágain éleskőrmű évek ültek,
és nem tudtam még, hogy mi az: hazám.*

*Tanultam nyelveket, zenét, s – hibásan –
fizikát is, könnyített kiadásban,
Gauguinról is volt némi nézetem,*

*ettem eperfagyalaltot februárban,
úsztam mezítlén nyáron a Dunában,
és csókolóztam lánnyal részegen,*

*– így nőttek én magamnak, mint a dudva,
mindenben bízva és semmit se tudva,
s velem egész kiskorú nemzedék.*

*Hát így öregszem, józanul, de félek:
e korban, mely bonyolult, mint a gépek,
elég erőm fel nőni lesz-e még?*

U T O L S Ó V E R S

*Ez hát hozzád a legutolsó versem.
Fázékony ágak intenek.
Tél van. Hideg van. A szó szinte reccsen.
Nyár volt. Öröknek hittelek.*

*Szerettelek szertelen szerelemmel.
Féltem is, hátha elijeszt,
mert minden, amit csak szeret az ember,
szelíd lesz és ragyogni kezd.*

*Idézem színét megfakult napoknak,
mielőtt elfelejténém,
hogy szemedből a fények rámbajoltak,
s hullámok bimbáltak felém,*

*hogy összebújva hallgattuk a csendet
mocorogni a fák között,
hogy lábainkhoz vézna fű esengett,
s kezünkhez lepke ütközött:*

*hogy egyszercsak, sután, hazudni kezdél,
s félig maradtál az enyémm,
hogy végül már a messzeségbe vesztél,
idegen vágyak tűhegyén,*

*hogy túl fiatal voltam még a kínra,
s szövetségét felfejtettem én;
utoljára itt kell legyen megírva,
mielőtt elfelejténém.*

*Ember vagyok. Tér és idő batárol.
Idegen lettél tőlem,
mert nem vagy emberi.
Lebulltál rólam, mint a levél a fáról.
Nem tudlak már megmenteni.*

VERS AZ ÉLET APRÓBB KELLEMETLENSÉGEIRŐL

Akinek még sosem korgott a gyomra,
ki könyveit nem szóta el potomra,
ki még nem ázott mocskos udvaron,

ki nem nyűszített még magára bagyva,
kit tévedésből sem püföltek agyba,
s egy elv miatt sem rúgták még faron,

ki sohasem volt módfelett ügyetlen
szeretkezésben, és egyéb ügyekben
sem tett sokat másképpen, mint szokás,

ki nem biflázott még betonfenékkal,
ki nem vitázott még hülyén hülyékkal,
kit nem dübített cinkos kuncogás,

ki jámbor választ nem várt még hiába
szemétbe iktatott instanciára,
ki idézést még sohasem kapott
ki felsőbb szervnél nem volt még
[bemártva,
s ki csak azért nem lépett be a pártba,
mert félve vár egy új ötvenhatot,

– hiába szolgál rendünknek rogyásig,
ha meghal, róla, mint a férc, levásik,
(mi munkát – nem robotot akarunk!)
s a lábnyomán settenkedő utalat
emlékét is felfalja, mint az állat,
mert idegen volt tőle száz bajunk,
s mert szabálytalan szív és képzelet
teremthet csak szabályos életet

Jánosy István

VATHAY FERENC – 1604

„Két feleségemmel egy évig se voltam.
Az pestisben veszett, ettől meg én váltam
– Fejérvárt védendő; sejtettem, rossz végre.
Estem sebben-vérben törökök kezére.

Oh Sorsnak nincs annál gyötrőbb ádázása,
minthogy a jót, üdvöst csak megizletteti,
s rögtön elragadja . . . Velem is ezt teszi.
Ezerszer senyveszt így Fortuna álságal

Asszonyom hogy lássam, szökni is próbáltam.
Megűztek, megfogtak, csontomat facsarták.
Most a falat nézem isztambuli várban.
Ebnek se kívánt sors: török-rab magyarság!

Tengeren a gályát, s a rabokat nézem:
padjukhoz láncolva, pórén ahogy búznak,
eb-vonításukban jaj kitől búcsúznak?
Kisfiúk jancsárfi, páruk tatár-kézen,

ha épp a bölcsőben azt hollók nem ették,
ezt kutyafejűek bolttá nem szerették.
Lám az ő kinjukhoz az én kínom kevés!
Vajh kit vált meg ennyi hiában-szenvedés?

Hogy a csalogány szól, felsír száz emlékem.
Biztos elfelejtett rég a feleségem.
Cédulácskát se küld . . . Az ő nevét esdem,
mert kell, hogy az ember tömlőcben pokolban valakit szeressen!”

A HARAG ÉS A SZERETET BILINCSEIBEN

– Hangjáték Batsányi János életéről és műveiről. –

1. A Tudós Társaság ülése 1847. augusztus 5-én.

(Kis ülésterem, halk széknycorgás, krákogás. Toldy éppen Batsányiról mondott gyászbeszédének végéhez ér)

TOLDY FERENC (folytatja beszédét): Batsányi távol a hazától nyugszik; elfeledve s csak általam felkeresve, ki őt ifjúi hevemben, egykor bántalmaztam volt. Évtizedekkel utóbb, midőn nyolcvanadik éve ünneplésre Akadémiánk megtiszteltetését keresztülvittem, visszaütöztette jobbjomat. Nyolcvankét évig hordta a harag és szeretet terhét, meg nem görbedve alattok büszkeségében, de nem boldogul, mint az, ki elért cél után kivitt borostyánra hajthatja le fejét. Hazafisága forró volt, de igyekvései a polgári és irodalmi téren szerencse nélkül. Azért nekünk, feledvén tévelyeit és vétkeiket, kötelességünk kimondani, hogy mind éles elméjével, mind buzgó munkásságával a köz-tiszteletet megérdemlette. A sokat tett- és tűrtnek árnyéka, megtisztulva az emberi gyengeségek-s indulatoktól, megérdemli, hogy emlékezetét megújítsuk s szelleme nemesb gyümölcsseit nemzete közt új életre keltsük. (Rövid, kevés kéztől származó taps; azután:)

SZALAY LÁSZLÓ: Megköszönöm Toldy Ferenc titoknak úrnak e szavakat, melyekkel halott nagy költőnk megbántott szellemét engesztelgette, s Akadémiánk 1847. augusztus 5.-én lefolyt ülését berekeszttem. (Széktologatás, csoszogás; azután már barátilag csak Toldyhoz): Úgyis köszönöm a megemlékezést bátyámuramnak, mint aki személyében is tisztelhettem Linzben a büszke férfit. Akkor még élt, bár negybetegen, felesége; s őrzöm Poétai munkájának szép kötetét, melyet úgy adott át nékem is, mint életének és munkásságának ércnél maradandóbb emlékét.

TOLDY: 1835-ben jött ki. Írtam is róla a Kritikai Lapokban. S ahogyan akkor azt a recenziót, most – úgy látom – e gyászbeszédet készül szóvá tenni Erdélyi János uram. (Az odalépő Erdélyihez) Tudtommal uramöcsém látta őt utoljára.

ERDÉLYI JÁNOS: Igen, én, a magános aggastyánt. Úgy fogadott, mint a magyar ifjúság követét s lelkekre kötő, hogy örködjem emlékezetén. (Számokérő hangon.) Hadd kérdezzem hát meg, mik voltak az ő felemlégetett vétkei és tévelyei? Nem Kazinczy árnyéka hull-e még mindig rá?! Hogy a titkos políciá szolgálatában állott s hogy német és latin verseit mások iták helyette?

TOLDY: Ezek elpengett, semmi vádak. De ő erőit nem kizárólag az irodalomnak szentelte s fölösleges gyanakvásokba keverte magát. A sikertelenség okát soha nem saját nézeteiben, de mindig mások ártó indulataiban kereste. Szeretetének tárgya így tárgya lett haragjának is.

SZALAY: Sokáig élt s oly korban, melyben nemegyszer megrendült s felfordult a világ. Ifjúságában minden sora figyelemmel fogadgatott s mikor közrebocsáthatta végső művét, szava mintha a sírből hangzott volna át a friss életű jelenbe.

ERDÉLYI (udvariasan Szalay felé fordulva): Ezt Szalay László mondja, a történetíró. De magam is bizonysgot teszek róla: az érzések, melyek benne ott, a hazától távol lelkét emésztve parázlottak, itthon már eetteket szültek. (Újra Toldinak.) S vajon vétek volt-e ez és tévelygés? Nem kell-e úgy tisztelnünk, mint egyikét azoknak, kik alapját rakták jövőnknek?

TOLDY: Mindez történelem már; sokat a múlt köde takar belőle. A régi harcok emléke csendesedve zajog. Nem fogok tehát megszűnni, hogy felderítsem életének árnyait s hogy minden alkalommal kiszolgáltassam neki az igazságot.

(Rövid szünet, azután már csak magában szólva, minden kísérő zaj nélkül; mintegy kutatásainak eredményeit összefoglalva)

TOLDI: A történelem színpadára a Magyar Múzeum szerkesztőjeként lépett. Az elhanyagolt magyar nyelvet és tudományosságot művelni hivatott társaságok tervci akkor már régen éledeztek. Kassán hárman lettek ily társaság tagjaivá: a nagytekintélyű Baróti Szabó Dávid, országos nevű deákos költő, a huszonnyolc éves Kazinczy Ferenc, a kassai tudománybéli megyében fekvő nemzeti iskolák igazgatója s a huszonnégy éves Batsányi János, kamarai tisztviselő, 1787. november 13-án találkoztak Baróti Szabó szobájában. Kazinczy így írta le: „Csíntalan, rendetlen, olajlámása miatt, mely éjjel-nappal asztalán áll, s rigója hús-cledelétől; könyve, ruhája, papírjai el vannak szórva”.

2. A Magyar Museum megalapítása

(Csendes szoba; a beszélgetés kísérő zajok nélkül folyik.)

BATSÁNYI (jolytatva): A tanultságnak s világosságnak terjesztésére legnagyobb segítségül szolgált minden nagy nemzeteknél az Akadémiák. Atyám helyett atyám, Orczy Lőrinc lelkemre is kötötte, hogy itt Kassán társuljak az irodalom jeles művelőivel, névszerint éppen Baróti Szabó bátyámurammal s hogy valami arkádiái szövetség felét alapítsunk; legalább csíráját egy olyanféle hazai tudós társaságnak, mint amelyet az ő szárnyai alatt már Terézia uralkodása idején akartak létrehozni régiebb nagy elméink.

KAZINCZY (jólényesen, oktató hangon): Most más idők szele fúj, Batsányi uram. Arra kell figyelmeznünk, ami Bécsben immár formát ölt: József felvilágosult bölcsessége megmutatja, hogy a szükséges reformokat, az ész szavát követve, úgy kell végrehajtanunk a hazai litteratúrában is, mint az oskolákban. Egyszerre ébredtünk fel hosszas, mély álmunkból s egyszerre kell döntönnünk a szépnek és rútának, az igaznak és nem igaznak kérdéseiben. Ezt csak a legjobb új példák követésével lehet megtennünk. Fordítanunk kell tehát, sokat és mostanít, hogy majd a magunk sajátját felnevelhessük.

BARÓTI SZABÓ (a maga eredményeit féltve): S az antikvitás nagyjai? Kiknek munkáin évszázadok nevelkedtek s kiknek mértékére szabva éppen most szólalt meg nemzeti Múzsánk?

BATSÁNYI: Úgy van. Költőnek s igazi tudós elmének nemcsak az a feladása, hogy fordítson, hanem az, hogy az alvó időt s honfitársaink lelkét felrázza. A mi példaképünk ebben a tekintetben is Horatius, aki nemzetének vátese, intője s buzdítója volt. Mátyás óta nem lehetett a magyarnak nemzeti királya: udvart kell hát teremteni legalább nyelvünk s erkölcsünk mintájául!

BARÓTI: A szózatnak azonban szószerk is kell. A vetélkedve nevelődő talentumoknak küzdőtér. Öcsém-uraimék többször emlegettek már egy folyó-írást. Kassán jó fészket lehetne rakni ennek: innét mindkét hazára szabad az út s tágas a kilátás.

KAZINCZY: Azt javasolom, legyen e folyóírás címe „Magyar Parnasszus” s hozzon esztendő által negyedévenként olyan írásokat, amelyek semmi személyes vagy vallásbéli versengésbe nem ereszkednek, avatagon maradt nemzeti nyelvünknek pedig megadják a kor fényét és zománcát. Azáltal, hogy szebb lelkek érzékenységeinek kifejezésére is alkalmassá teszik.

BATSÁNYI (némi gúnyos éllel): Mint Kazinczy úr „Bátsmegyeije”? az az érzékeny román? Azt tartom, egy hős nemzethez nem illik az efféle asszonyi szerelmes nyavalygás. Nagyobb a cél s méltóbb majd a páлма! Nemcsak a bécsi módos írókat, de az egész tudós világot, a régi és új költészet nagyjait meg kell idéznünk; s velük együtt nagy eleink szellemét is. Azt javasolom, legyen a cím: „Magyar Museum”. Ez tágabb tért jelent, mind a tárgyakat, mind a kort tekintve.

BARÓTI: De kié legyen ebben a döntő szó?

BATSÁNYI (batározottan): Mindhárnunké s a szótöbbség döntőn! Adjunk jó példát a tiranniss kerülésére.

KAZINCZY (sértődötten): S ki akarna tirannist? Talán Batsányi úr, akinck nem elég tágas a Kassa utcája?! Pedig lehet más tekintet is: jellem, kor, tekintély s születés!

BARÓTI (békítve): Csendesebben, barátim! Egyet akarunk. Hozzunk rendet dolgainkba s szaporán munkára: kitettük a tárgyat. Kis idő múltán e szikrácska derék lángot fog vetni: példánk mindenüvé kiterjed.

(Kis szünet; aztán újra, mintha csak beszámolna)

TOLDY: Az ügy, melynek szolgálatára magukat szentelték, kezdetben háttérbe szorította az elletéteket, ugyanúgy, mint abban a kötetben is, mely Kassán környezetük volt. A szabadabb szellemű úri házaknál ottan szép egyetértésben találkoztak a múlt láncából szabadulni vágyó lelkek. A láncok azonban akkor leéphetetlenek voltak, s a korszellem változásai csak megerősítették őket. Sokan visszahőköltek, akik azelőtt kívánták a szükségszerű változásokat. Ferenc császár és a magyar rendek – megriadva a francia forradalom viharától – szövetségre léptek. Batsányi életére is árnyék borult. Az ifjú szerelem kötelékei a magasabb társaság leányával fűtékk össze; vágyainak teljesedéséről le kellett mondania. A Magyar Múzeum, melyet már egyedül szerkesztett, országos fórum lett; de szálka is a felvilágosodás ellenségeinek szemében. A sors neki is feltette kérdéseit. A legnehezebbeket az ellenzék országos tekintélyű vezérének, Orczy László főispánnak 1793 januárjában rendezett estélyén. Ezen költőként sikert aratott, de búcsút kellett mondania szerelmének. S ekkor figyelmeztette pártfogója, Forgács Miklós gróf, a közéleti útját kísérő veszedelmekre.

3. Egy estélyen Orczyéknél

(Felhangzik a Serkentő válaszra írt duett. Utána taps; társasági zaj, elbalkulva s fel-felerősödve a jelenet végéig):

FORGÁCH MIKLÓS (Batsányihoz lép): Szívből üdvözlöm fiatal barátom! Verse szép, hajlékony, alkalmas az újfajta éneklésre. Bizonyosága, hogy magyar nyelvünkön is lehet kecsesen lép-

deini. Példa lesz ez versszerzőinknek arra, hogyan nyerhetik meg a műveltebb hölgytársaságot is hazai költészetünknek.

BATSÁNYI: Excellenciád nemcsak verseimet tiszteli meg, hanem az ügyet is, amelyet szolgál. Most van ideje, hogy atyáinknak hibáikat kijavítsuk. Tudván tudja Kegyelmes Uram, hogy ha mi is mostan becstelen álmunkból fel nem ébredünk, mint a francia nép, ismét majmaik leszünk a németeknek s nyelvünkkel, öltözetünkkel egyetemben nemzeti erkölcsünket is letesszük.

FORGÁCH: Okosobban, okosabban! Különösképpen vigyázatosan bánjunk a francia példával! Hallom, Kegyelmednek is baja támadt már ebből. A Sáros megyei nagypipájú aulikusok feljelentették a verset, melyet a Múzeumban a franciaországi változásokról közrebocsátott.

BATSÁNYI: Hamis az ember, míg eleven. A minap már itten is egész cimboraság állt egybe, hogy engem az udvarnak feladjon. Látjuk megint, hogy a magyarnak mindenkor magyar a legfőbb ellensége. Itt a francia módon gondolkodó emberek nagyon vigyáznak; s a józanul okoskodókat és beszélőket is hamar jakobinusoknak nevezik.

FORGÁCH: S mi haszna, ha annak nevezik?! A hazai juhok közt sincs szűki a farkasoknak. Az okos figyel s bevárja a végét. Mert ki segít, ha egyszer elindul az ézengés?

BATSÁNYI (*nem érti egészen a célzást*): Bizony, mind az ideig alig találkozott az uraságok között, ki egynehány száz forinttal előmozdította volna Múzeumunk ügyét. Pedig azt fájjaljuk legjobban, hogy a költségek szűk volta miatt nem adhatjuk szaporábban közre negyedeinket.

FORGÁCH (*kicsit türelmetlenül*): Nem erre gondolok én most már! Franciaországból mind véresebb hírek jönnek. Az Udvar el van szánva, hogy véget vet a francia szimpátiáknak; nemesceinknek pedig az új Hórák és Kloskák ijesztésétől van teli a nadrágjuk. (*Barátilag*). Nem lenne-e okosabb Kegyelmednek is más példák nyomán járnia? Nézzen körül, hányan nyílt meg a lentől jöttek közül is az út a magasba, ha eszesen, simulékonyan, ügyes szolgaként viselte magát!

BATSÁNYI (*büszkén*): Ismer Excellenciád s tudja, hogy nem születésem s őseim érdemével, hanem a magaméval akarok hazám szolgálatára lenni. S látni fogja a világ, hogy nemzetem java mellett akkor szólottam, amikor mások hallgattak; tudván, hogy igaz embernek nincs szerencséje.

FORGÁCH: Jól van, jól; én kedvelem a bátor fiatalságot. S tudhatja, hogy házamban mindig lesz számára hely s munkakör. De vigyázzon! S ne csak saját szeméye miatt. Látom én, hogy Amor nyila is megsebezte szívét. Örülök is neki. De ha azt, kire szemét veté, el akarja érní, okosabban kell tennie s szólania. Ismerje határait, ha át akarja lépni őket. (*Megszakítja a beszélgetést.*) Ebből elég ennyi. Látom, más is akar szépet mondani Kegyelmednek. (*A Batsányi felé közelítő lányhoz*) No, kishúgom, neked hogy tetszett a poéma? Mondd meg neki; de négy szemközti s őszintén. (*Kis szünet.*)

A LÁNY (*Batsányinak*): Gyönyörű volt; mint egy örökre szóló s mindig örvendetes új dal. Hadd mondjak köszönetet érte.

BATSÁNYI: A kisasszony köszönete nekem a legédesebb jutalom.

A LÁNY: Miért ilyen ünnepélyesen, kedves János?

BATSÁNYI (*keserűn*): Hogyne lennék ünnepélyes, mikor távozásáról kell értesülnöm?!

A LÁNY: Atyámuram és anyámasszony kívánsága, hogy vélek menjek Bécsbe. Ottan be fognak mutatni a világnak. Bár ne tennék!

BATSÁNYI (*gúnyosan*): S miért?! Cselt vetni így szoktak a félni nem tanult madárnak.

A LÁNY (*hevesen kitörve*): Jól tudod, édes Jánosom, hogy én csak néked adtam hitemet s hogy rajtad kívül férfit látni sem kívánok!

BATSÁNYI: Egymásnak adtuk hitünket s azt reméltük: egyesített nevünk az életben is elválaszthatatlanul összeforr majd, mint azon a szép fiatal fán, amelynek kérgébe metszettük volt kezdetűnket.

A LÁNY: S miért ne, ha mindketten úgy akarjuk? Előtted a pálya s hányan hágtak fel azon valakiért, kivel szívük összepárosodott?

BATSÁNYI (*igen batározottan*): Ismerjem határait, mondta őexcellenciája. Tudom s tudod te is: ezeket nem lehet most áthágnunk. Én csúszni-mászni nem tudok s nem akarok. S ha más lesz a világ, ki tudja, hova visz akkorra már az állhatatlan szerencse. Közénk áll a bal vélekedés, a vak előítélet; s egyéb tán még nemtelenebb okok kényszerítenek elszakadnunk.

A LÁNY (*sír*): Jaj, édes Jánosom, jaj!

BATSÁNYI (*gyengéden, búcsúzóva*): Valamit írtam neked; azt szeretném útravalóul elmondani. S annak bizonyosságául, hogy én téged soha el nem felejtetek.

„Ne félj, ne félj, kedves lélek!

Ne távozzál előlem.

Mondtam, hogy már nem remélek. . .

Miért tartasz hát tőlem?

Mit kesergetsz haszontalan,
Mit unszolod könyveim?
Tudom úgys, boldogtalan,
Hogy nem lehetsz az enyim!

Látom, mint küszködik szíved,
Mint ég titkos tűzében,
Szemlélvén, mint eped híved,
S mint vész kínos hevében!

Ó! ha bánatimnak árja
Meghatotta szívedet,
S még egészen ki nem zárja
Elméd régi hívedet:

Ó! ne siess, drága lélek,
Ne siess úgy előfem!
Tiéd vagyok én, míg élek...
Ne tartózkodjál tőlem!"

(*A vers után rövid szünet, aztán mint az előbb is*)

TÖLDY: Mindkét fenyegetésből valóság lett. A leányt, akinek még nevét is elrejtette előlünk az idő, hamarosan máshoz adták férjhez. A költő soha el nem feledte. Találtam én kevés megmaradt írásai közt egyet, amelyet öregségében, Linzben írhatott tele egy már végéhez nem vihett vers töredékeivel. „Ah! mely napot, mely boldog időt hozál Bús életéből vissza!” így kezdett kibontakozni az emlékezősben visszahozott múlt látomása s a múlhatatlan, a szenvedést a hűtlenről magára átvállaló szerelem bizonyossága. (*Kis, elgondolkozó szünet.*) A franciaországi változásokra írt verssel pedig megkezdődött a költőnek haláláig véget nem érő üldöztetése. 1794 nyarán állását veszítette. Gróf Forgách Miklós állta ígéretét s magához vette magántitkárának. Bécsbe is elküldte, hogy ügyeit előmozdíthassa. Akkor ismerkedett meg Martinovits Ignáccal. Ez már teljes erővel munkálkodott köztársasági mozgalomának kifejlesztésén. Felfigyelt tehát a tehetséges, jónevű s megsértett fiatalemberre s igyekezett megnyerni.

4. Első találkozás Martinovitscal

(*Csendes szobában, kiérőzajok nélkül.*)

MARTINOVITS (*folytatja a beszélgetést, a maga jelentőségét hangsúlyozó fölényvel*): Én nem vélem, hogy oly nagy nyughatatlanságban és vigyázatosságban kelljen lennünk. Az idő érik s én fogom leszedni gyümölcsét!

BATSÁNYI (*tisztelettel, okos öntudattal*): Mindazokból, amiket történni látok és hallok, magam sem hozhatok ki egyebet, hanem, hogy elmúlhatatlan a mi hazánkban is a revolutio. De Ferenc császár udvara más, mint Józsefé, vagy akár Leopoldé is volt. Az egész országot behálózta már kopóinak rendszere.

MARTINOVITS: Én nem félek. Szemem a világ történetén. S látom, abban mi vár a zsanokokra. Nem éppen az úr írta-c:

„Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbagyítoknak felszentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párisra vessétek!”

Láthatja, én azt is tudom, mi történik a magyarok között.

BATSÁNYI: Apát-uram megtisztel. De nem éppen közelesen hullottak-é királyi s nagyúri fők is Párizsban?

MARTINOVITS (*szenvedélyesen*): Hullhatnak még itten is! A Monarchia recseg-ropog s kire támaszkodhat, ha a népek itten is kinyújtják kezüket a hatalomért? S velük mi, kik célt s nevet adunk méltó haragjuknak?!

BATSÁNYI: Igaz: tovább terjedt már a világosság, hogysem azt többé elnyomhassák. Nekem esztendő előtt egyvalaki ezt merete mondani: Mintsem a mi religiónkban változás legyen – inkább vesszen el a magyar haza! A vakok; nem látják, hogy nemzetek, országok kelnek fel ősi szabadságuk védelmére!

MARTINOVITS (*ironikus fölényvel*): Nemzetek! Az úr is azt gondolja hát, hogy a magyarok ügye a legfontosabb, mikor a világ megújításáról kell döntenie?!

BATSÁNYI: S hogyan lehetne a nagyokban jól cselekednünk, ha nem figyelünk a kicsinyekre? Hazai történelmünk tanulságai nélkül lehet-e okosan látnunk jövődönket?

MARTINOVITS: Csak nevetségre ingerel, mikor magyar uraimék azt hiszik, nagyot tettek, ha bajuszt-szakállt növesztenek, nemzeti viseletben parádéznek s bandériumokkal tisztelegnek egy korona, egy középkori jelvény előtt.

BATSÁNYI: S Apát-uram nem a főbb rendek elégedetlenségére kíván-e építeni? Azokra, akikből a magyaroknak Koszciuszkoja támadhat? Vagy aki Rákóczi zászlaját emeli fel újra?!

MARTINOVITS (*öntelt fölényvel*): Dehogynem. Míg velük megdönthetem a Monarchiát. De nem azért, hogy aztán megyéikbe vonuljanak nemzeti kiskirályokként. Őket a második revolúció fogja elsöpörni: a népe! S ebben az úrra is nagy szerep s feladat vár. Én a felső-magyarországi szervezet igazgatóságát ajánlanám!

BATSÁNYI (*küér*): Hálával s tisztelettel tartozom jóakaróimnak! Az igazi magyar erkölcsök oskoláját nálók jártam ki.

MARTINOVITS (*gúnyosan*): S ők talán nem fognak érdekeiknek feláldozni bensőbb embereiket is?

BATSÁNYI: Nem hihetem ezt; de különben is: én bennök azt tisztelem, ami életemnek celt és értelmet ad: hazám ügyét. (*Mély meggyőződéssel.*) Aki a principiumok, az ész oltárán feláldozná az emberséget, erőszakával elpusztítaná azt is, mi természet szerint, egészséggel nőtt.

MARTINOVITS: Amiből kinőtt a század, arra való, hogy eltakarítsák: a megújult emberiség meztelenül lép majd ki az új Paradicsomba s új orthont épít magának.

BATSÁNYI: Apát-uram álma nagy, de embertelen. Lehet-e ezt éppen Magyarországon valóra váltani, ahol annyi előítélet, eltérő érdek és szándék keresztezi egymást?

MARTINOVITS: Az úr tehát nem látja elérkezettnek az időt?

BATSÁNYI: A meggondolatlan tettekre nem.

MARTINOVITS: S nem vállalja az igazgatóságot?

BATSÁNYI: Beszennyezném lelkiismeretemet, ha más dicsőségre és hatalomra törekednék, mint amit író kaphat nemzetének ébresztgetéséért.

(*Kis szünet, azután újra folytatva*)

TOLDY: Bécsben tartózkodott még, mikor értesült Martinovits elfogatásáról. Hazasiertett Forgáchék újlaki kastélyába. Ott tudta meg, hogy őt is körözik. Forgách Budára küldé őt, hogy, ártatlanul, a nádornál jelentené magát. Megyen; elfogatik; Bécsben egy faggató bizottmány elibe állítatik; 1794 december első napjaiban Budára visszahozatik s a királyi tábla törvényszéke elé állítatik. A fővádlotról, Martinovitsról elnevezett pert a Magyarországon is feltámadó forradalmi nyugtalanság letörésére rendezték meg s benne Batsányinak is nagy szerepet szántak. Németh János, a pert vezető királyi ügyész, mindent elkövetett, hogy ennek elvállalására késztesse a meghurcolt és elgyötört költőt.

5. Kiballgatáson Németh János előtt

(*Visszhangos, nagy szoba.*)

NÉMETH JÁNOS (*a vádirat felolvasását folytatja*): A börtönre vetett vádlottnak tehát tudomása volt ama titkos társaságról, amely királyunk és országunk romlására s az egész Monarchia felforgatására esküdött össze. Saját jószántából tagja is lett a vád tárgyát képező társaságnak. Ezt a közbudra vonatkozó törvények a felségsértés és hazaárulás bűnének minősítik. Ennek megtorlását követeli a nép szava – Isten szava. (*Batsányiboz, emelt hangon.*) A vádlott megértette-e a vádiratot?

BATSÁNYI (*igen batározottan*): Megértettem, de igazságát el nem ismerem. Ártatlanságom...

NÉMETH (*közbeveg*): Mind ezt hangoztatja. A vádlott ellen azonban nemcsak cselekedetei szólnak, hanem írásai is. Ezekből mint valami tükörből, előtűnik, mily izgága, felforgatásra hajlamos az ő jelleme.

BATSÁNYI (*öntudatosan*): Jellemem fő vonását – de nem görbe tükörben – így mutatják azok: részrehajlás nélkül keresem az igazságot s követem az erényt. Inkább akarok lenni derék ember, mint látszani annak.

NÉMETH: S mit akar hát, ha nem revolúciót?

BATSÁNYI: A felvilágosodást, mely világít, de nem kelt tűzvészt! Az ilyen felvilágosodást, vagy ami ugyanaz: a lassú forradalmat minden becsület embernek kívánnia kell, mert ez a természet parancsolatja.

NÉMETH: Az efféle nyughatatlan felforgatók szellemében békés forradalom éppoly kevésbé lehetséges, mint a szabadság chimaerája – vagy a természetben az egyenlőség! (*Kis szünet után ironikusan.*) S mindezt még hozzá királya érdekében!

BATSÁNYI: Igenis! Mert senkinek, még az uralkodóknak sincs joguk, még vélt jót tenni is erőszakkal, népük akarata és ellenszegülése dacára.

NÉMETH: Ezek hát azok a „szelíd bölcsességek”, amelyeket írásaiban kimondani nem mer, de a sorok között sanda elhallgatásokkal, beszédes interpunkciókkal sejtett!

BATSÁNYI (*felháborodva*): A királyi ügyész úr jogot akar formálni lellemre is?! Véleményt nyomozza, de hamis gondolatokat olvas bele interpunkcióimba!

NÉMETH (*rendreutasítja*): Csak az van hátra, hogy az ügyész jogáról s kötelességéről is kitanítson a vádlott!

BATSÁNYI (*szenvedélyesen*): Mert a tűzvész tűzből támad, azért még nem tilthatjuk meg használatát! Mi történhetett volna, ha esetleg valaminő, akár az érvényben lévőnek meg nem felelő alkotmányt írtam, ha az én költői birodalmamban köztársaságot alapítottam volna? Ez nem tökévénybe ütköző cselekedet! Ne akarják elvenni tőlünk azt, amit halandó nem adhat halandónak! Mert vajon a tudatlanság, az eszmék és lehetőségek nem ismerése tartós gátakat fog-e emelni a gondolatok ilyen és ekkora áradata ellen?

NÉMETH (*mintha ítéletet mondana*): A vádlott tehát kimondotta, ami fejébe kerülhet. (*Hangot vált.*) De mégis s éppen ezért én most megkérdem: Batsányi uram valóban az uralkodó érdekeit kívánná-e szolgálni?

BATSÁNYI: Ez minden alattvaló kötelessége. S főképpen akkor, ha azok, akik már a szabadság és filozófia pusztá nevéből is borzadoznak, bárgyú rosszindulatukkal annyit ártanak az igazságos fejedelmek jó ügyének is.

NÉMETH (*rábeszélve*): Az úr ismeri a veszedelmeket, amelyeket a felfordulás itt mind a jobb emberekre, mind az országra hozhatna. Hajlandó volna-e közreműködni abban, hogy a polgárháború kigyójának fejére hájunk?

BATSÁNYI (*gyanakodva*): S mit tehetnék én ebben?

NÉMETH: Fel kellene tárnia mindazt, amit az összeesküvésről tud; főképpen azt a hálót kellene megmutatnia, amely titkos szövetségben egyesíti az országnagyokat.

BATSÁNYI (*elutasítva*): Ismétlem: semmi ilyesmiről nem tudok. S ha tudnék is; az Isten engem besűgőnek nem teremtett.

NÉMETH: Mi csak javát akarjuk s a felség hálás lenne.

BATSÁNYI: Érzületemben soha meg nem rendít sem jogtalanság, sem jó remény, sem hatalom!

NÉMETH: S ha a másik serpenyőben a halál van?

BATSÁNYI: Mit ér az élet nekem azok nélkül, amik az életet életté teszik? Életemet elrabolhatja az emberek hatalma, de jó lelkiismeretemet nem!

(*Kis szünet; aztán újra megszólal.*)

TOLDY (*Közben tíz évet öregedett*): A kocka el vala vetve. Batsányi az ébredező magyar irodalom legjobbjával együtt várfozságra vettetett. Ezzel meg is tört pályájának ívelése. Mert többé már hazájában megélhetést nem találhatott e így a hazai fejlődés szolgálatában részt nem vehetett. Életének és munkásságának e második szakáról ezért is tudtam kevesebbet felderíteni. A nemrégiben, 1865-ben általam közzétett kötetben is főként az első szakasz munkáit adhattam. Akkor hatott ő; akkor volt ő egészen ő. Prózáiból is válogattam; korántsem adhattam mind, sőt csakis az „irodalmiak” közül egy részt. Közben, levert szabadságharcunk után, mi is átértünk egy rendőri abszolútizmust s világosabb lett előttünk, amit egyébként nem jól értettünk. Így menthetők Kazinczy feltételezései, aki bizonytalán maga is visszautasított a Batsányiéhoz hasonló kísértést. (*Kis szünet.*) – Bécsben, egyébként, pártfogói csekélyke állást juttattak a számkivetettnek. Valaha úgy gondolta, hogy a birodalom fővárosából tetemesebb szolgálatokat tehet a hazai litteratúrájának. Ottani s itthoni magyar társaival a rendőri figyelem alatt tartott költő sűrűbben még nem közlekedhetett. Baráti szíves viszonyba került azonban a bécsi írói társaságnak felvilágosodott körével. Mentora és mecénása, Müller János, a szabad Svájc kiváló történetírója vezette be Pichler Karolina nevezetes írói szalonjába. Itt ismerkedett meg Baumberg Gabriella költőnővel, Bécs Sapphójával, kit később nejevé is tett. Vele s Müller Jánossal való beszélgetés közben látjuk most hősünket egy 1798-ban lefolyt zenei estélyen.

(*A befejező rész következik.*)

MAKRONISZOSZ

— Mai görög költők —

Makroniszosz! Az antik mondavilágban a szerelem szigete: Párizs és Hélena nászának szigete. Az antik valóságban — mint az égei-tengeri táj része —, az európai kultúra tenger-ringatta bölcsője, szigete. A XX. század közepének valóságában a kín és könny, az összecsikordított fogak, ökölbe szorított kezek szigete, az élet és szabadság, a haza olthatatlan szeretetére és az elnyomás, reakció olthatatlan gyűlöletére oktató száműzetés iskolája. Makroniszosz. A polgárháború után ide száműzték a görög hazafiakat. A politikai száműzöttek Δ' (negyedik), majd B' (második) zászlóaljába beosztott Jannisz Ritszosz, a haladó modern görög szellem legegységesebb, világhírű tehetsége nálunk alig ismert. A szigeten írt versei, melyek később, 1955-ben külön kötetben jelentek meg, egy évig voltak palackba zártan elásva. Az alább közölt vers ebből a kötetéből való.

Menelaosz Ludemisz elsősorban mint regényíró és novellista ismert. A hajók nem kötötték ki c. elbeszélés gyűjteményéért 1937-ben görög nemzeti díjat kapott. A megszállás idején fegyverrel vett részt egy partizánosztag vállalkozásaiban. Versei bensőségesek, elégikusak. Miután száműzték, feleségét és Mirto nevű hároméves kislányát is elhurcolták, s mindkettőnek nyoma veszett. Verse a Kiáltás a mindenségbe c. kötetéből való.

P. A.

Jannisz Ritszosz

BÉKE

*A gyermek álma a béke.
Az anya álma a béke.
A szerelem szavai a fák alatt,
A béke.*

*A késő este hazatérő apa, széles mosollyal a szemében,
Gyümölcssel megrakott kosárral a kezében,
S homlokán a verítékcseppek,
Mint az ablakba kitett korsóban a hajnali harmat —
Ez a béke.*

*Mikor a világmindenség arcán a sebek behegednek,
S a bombatölcséreket beültetik tölgyesmetékkal,
S a tűzvész perzselte szívekben a reménység első rügyei fakadoznak,
S a halottak oldalukra fordulhatnak, és sírás nélkül elalusznak,
Mert megbizonyosodtak, hogy a vérük nem hiába folytatták —
Ez a béke.*

*A béke: vacsoraillat az estben.
Mikor az utcán nem ijeszt meg a gépkocsi hirtelen fékezése,
Mikor a kopogtatás ajtódon jó barátot jelez,
S ha kitárod az ablakodat mindig az ég tekint be rajta, az égbolt,
Mely ünnepet kondít szemünknek a színek távoli harangjaival —
Ez a béke.*

*A béke: pohárnyi meleg tej és könny
Az ébredő gyermek előtt.
Mikor a kalászkok egymáshoz hajolnak, suttogva: fény, fény,
S a hajnal túlsordul a horizont peremén —
Ez a béke.*

Mikor könyvtárákká alakulnak át a börtönök,
Mikor dal szárnyal küszöbtől küszöbig az éjben,
Mikor a felhők mögül kilép a tavaszi hold, tiszta arccal,
Akár a borbélyüzletből a frissen
Borotvált munkás szombat este —
Ez a béke.

Mikor az elmúlt nappal nem hiábavaló volt,
De gyökér, mely felnevelte az öröm susogó lombját estére kelve,
És a megszolgált nappal, s igaz álom,
melyben megijjul a nap, sietve megköti cipőfűzőjét,
S indul, hogy az idő ráncaiból a szomorúságot elűzze —
Ez a béke.

A béke: fénykazlak a nyár mezőin,
A béke a jószág ábécéskönyve a hajnalok térdein.
Mikor azt mondod: testvér — mikor azt mondod: munkához látunk virradatkor
Mikor építünk és dalolunk —
Ez a béke.

Mikor a halál mind kisebb helyet bitorol a szívekben,
És a gyárkémények biztos ujjal a boldogságra mutatnak,
Mikor az alkony óriási szekfűje
Egyaránt illatoz költőnek, proletárnak —
Ez a béke.

A béke benne rejlik az emberi kézfogásban,
Frissen sült kenyér a világ asztalán,
Anyai mosoly.
Semmi más. Ez a béke.
A föld húsába mély barázdát hasogató ekék is
Egyetlen szót írnak:
Béke.
Semmi mást. Béke.

A verssorok sínén
A vers, e jövőbe száguldó szerelvény,
Búzával és rózsával megrakott szerelvény —
Ez a béke.

Testvéreim!
A béke hatalmas szíve a világegyetem menedéke
Minden szabadon lélegző álmainkkal.
Fogjatok kezet, testvéreim!
Mert ez a béke.

Menelaosz Ludemisz

„JÓL VAGYOK...”

(Részlet)

A levélírás módja: Levelezőlapra szabad írni néhány szót, de a lényege csak az lehet, hogy aki küldi, jól van...

A PARANCS

Jól vagyok, Édesanyám... hajnalhasadásom!
Igyekszem enyhíteni a rettegésedet. Jól vagyok.
Most az önsajnálát árnyékában állok,
s hagyom, hadd sirjon kedvére a tollam... Édesanyám!...
Kezek reszketése...
Horhók alján megroskadt havak...
Távolléteket számláló fájdalmas nyöszörgés...
Jól vagyok.

„Először is, üdvözetemet küldöm...”
„Azután szeretném megkérdezni...” És nem kérdezek. Soha. Semmit.
Itt nem kérdeznék. Mindenki „jól van”...
Bár akasztója meredzen fejük felett.
Bár hiéna, kátrány rágja lábukat...
Mindenki jól van.

„Először is, Édesanyám... Egészséges vagyok.”
S zihál, hörög a mellem rekedten, mint a birka.
Az ör egyenként megszámlolhatja bordám.
„Először is, Édesanyám...” De bocsáss meg.
Bocsáss meg. Ma is. Ma sem tudod meg az igazat.
Az igazság megöregedett, s nem utazik már.
Nem kel át a tengeren.
Az igazság puskagolyó, Édesanyám. S én nem mondom el neked.
„Jól vagyok.”

Ez lesz az ezredik levél. De tudom...
Évek óta nem kaptál rólam igaz hírt.
De bocsáss meg. Bocsáss meg, Anyám!
Azért az ezer „jól vagyok”-ért.
Ezer egyhangú hazugság.
Azért csak újra írok.
A térdemen van már a levelezőlap.
És simogatom, mint egy száználomra méltó madarat.
S a kezem írja magától
a keserű, kurta leckét:
„Jól vagyok.”

PAPP ÁRPÁD fordításai

TIHANYI TUDÓSÍTÁS

A műfajoknak is megvan a maguk története. Vannak, amelyek divatba jönnek s aztán, ha idősebbülnek lesznek, nyomtalanul eltűnnek. Az útileveleket kétszáz esztendeje az az igény hozta létre, hogy felidézzék az akkori magyar olvasók előtt az alig ismert országot. Ezek a levelek elsősorban barátokhoz, egyik udvarházból a másikba, paplakból paplakba mentek, s egy-egy emlékezetes kirándulásról szóltak. Kazinczy írta az első ilyen útilevelet a Balaton vidékről. Csokonai már utána ért Füred partjaira, s prózában, versben többször is kapcsolódik ahhoz, amire Kazinczy leveléből emlékezik.

Később a nemzeti szellemű magyar társaság kezdi kialakítani a maga gyülekezőhelyeit a fürdőhelyeken: ennek tagjai az elsők „a kies Fürednek kútfején és partjain”. A „Mindenes Gyűjtemény”, a „Regélő” s a szépnemnek készülő folyóiratok sorra közlik az érdekes, színes tudósításokat a „Savanyúvíz”-ről, amely akkor még a Balaton egyetlen számbajövő nevezetessége. Így sorakoznak fel a régi útilevelek mellé a fürdőlevelek, amelyek a reformkorban már a társadalmi és politikai változásokat sürgetik.

1842-ben Kossuth aztán megírja a legszebbet. Költői sorokban dicséri Füred szépségét, majd élesen bírálja a fürdő elmaradottságát, az ott is tapasztalható főúri kevélységet, a kártyacsatákat s a gazdag vendégek erkölcstelen életmódját.

„Füred honunk leglátogatottabb gyógyfürdővizei közé tartozik – írja –, a látogatott fürdők szokott erényeivel és bűneivel. Pompás paloták fogadják a vendégeket, divatos áruraktárak kínálóznak a fényűzésnek, ezek keringenek a játékasztalokon; azt gondolnók, e szegény honban az utca porában szedik a bankjegyeket s nyírett aranyokat, mint Voltaire utasai Eldorádóban a briliantokat; a kockaasztal körül drey Mann hoch felállított zagyva tömeg; arcok, melyeket csodálunk itt találni, mások, minőket csodálnánk ott nem találni; hetaira sereg, a chronique scandaleuse minden nemével par profession; és zene fent és zene lent, zene mindenütt, mint Figaro, – színház, amit Kisfaludynknak köszönünk; félig kész aréna, amelynek építőmestere a pénzt főltszedés és megszökött, Waffelbäckerey és csinos fagyfalda és cifra equipageok, madár comedia, industrie lovagok minden neme, versenyfutás zsákban a pórfiúk közt, és szemét jobbról, trágyadomb balról, s amott Tihanynak „riadó leánya”, imitt unalom az unalomig.

Mondják: Füreden a társalgási hangulat feszes, gögös, különözgető; és valóban ez a csömörletig. Minden száz ember legalábbis csinál különvált húsz cotteriát, melynek határvonalait itt a születési, amott a pénz aristokratia színezi s mindenikben aprócska alosztályok, mintha latra vetnék, hogy ennek 10 Ft-tal s 45 kr-ral van kevesebbje, amannak pedig nincs kettős praedicatuma, s pergamentje nem olyan füstös, mintha még egyszer olyan füstös volna. A pillanatnyi leereszkedés kegyelmes mosolya, lefelé azoktól, kik ágaskodva járván, azt hiszik, magasabbak, nem hiányzik; valamint a kínverítékes törleszkedés sem felfelé azoktól, kik, mivel hátuk eléggé görnyedt, azt hiszik alacsonyak; de mind ez olyan igen távol van a kölcsönösen vitorító társalgási fesztelenségtől, mint a pesti Duna-part a tisztaságtól.

Azonban ez sem Füred vétke, hanem socialis viszonyainké, melyek viszont politikai institutioink természetes eredményei; s azért kevés különbséggel mindenütt észrevehető jelenet ez, hol több ember van együtt, mint amennyi barátilag összeforranhatna; de mégis kevesebb, mintsem hogy a pöffeszkedő gög a tömegben észrevétlenül elveszhetne.”

Nem lehet megilletődés nélkül olvasni e sorokat. Mily könnyű dolga lenne a jelenkor krónikusának, ha e nagy példa nyomán ma írna Füredről fürdőlevelet! Hiszen az „új nép a parton” meg sem érti már a „zárt körök” fogalmát, s a „cotteriák” legteljebb kor szerint – s ott se mindig – vannak határvonalakat a mai füredi nyaralók

között. E régi fürdőlevelek azonban a maguk korában elsőnek vetették fel a nemzet elmaradottságának nagy kérdéseit, s így Kazinczy és Kossuth írásaira csak olyan tisztelettel tekinthetünk, amely még attól is visszariaszt, hogy szerény krónikánk címébe tűzzük a „fürdőlevél” fogalmát.

Mégis az utóbbi években oly változások történtek, s az élet oly sokrétű gazdagsággal bontakozik ki a tó partján, hogy meg kell kísérelnünk, mindkét műfaj jó hagyományaira visszanyúlva, az útlevelek s a fürdőlevelek hangját egyesítve, valamilyen írói jelentést írni a Balaton környékéről. Szeretném felidézni, hogy a tókönyvek múltja miként olvad össze az új élettel, s a partok miként őrzik régi irodalmi emlékek mellett mai művészeink otthonait. Olyan fürdőlevelet szeretnék írni, amely nem csak fürdőzőkről szól, s olyan útlevelet, amelynek írója szűkebb hazájában utazik, s megpróbálja bemutatni, hogy az újjászülető országban miként változott meg a Balatonvidék évszázados képe.

E szándékkal, s a *Jelenkor* megtisztelő megbízásával nekigyürköztem a vállalkozásnak. Mindjárt az elején kiderült, hogy nem levél, de könyv sem lenne elegendő a változások összefoglalására. Hiszen a Balaton s a Balatonvidék napjaikban egyre inkább az egész nemzet kincse s évente több mint kétmillió látogatójával a két nyári hónapban át jelentősége az ország fővárosával vetekszik.

Szűkítettem hát a határokat. Előbb az északi partról, majd újból áttekintve az anyagot, csak Füredről s Tihanyról akartam írni. Végül kiderült, hogy még így is választanom kell. S mert Füred kétszáz esztendeje központja a balatoni érdeklődésnek, tehát sokkal ismertebb bármely más fürdőhelynél, végül úgy gondoltam, legjobb lesz egy tihanyi jelentéssel kitöltenem a lehető terjedelmet.

Szeretném persze, ha e rövid tudósítás tükrözné azért mindazt, ami a tó környékén történt s ami még történni fog, ott is, ahol a nagy átalakító munka még meg sem kezdődhetett. Azzal, hogy Tihanyt választottam, a helynek is tartozunk. Kazinczy 1789-ben kelt útlevelében ezt írja róla: „borzas lányka, midőn bosszankodik, hogy álmából felköltötték”. Azóta a felköltött leányka valósággal felébredt százados álmából. Lássuk, mi lett belőle!

*

A félszigetre nehezen ismerne rá Kazinczy, aki a „kiesen rú” Tihanyról írt levelében. Akkor gondolni sem lehetett volna arra, hogy valamikor strandok épülnek a partokon, s tízezrek járnak majd a megdermedt gejzirit-kúpok s kialudt vulkánok közé rejtett bensőséges tájrészleteket.

Pálóczy-Horváth Ádám, a füredi tiszteletes sokszor hívta otthonába mesterét, míg a széplelkű barát engedett a meghívásnak. Útja a „kis Cyprus”-on át vezetett, darabos, éktelen dombok, széles körepedések, két nádas tó, szántóföldek, szőlők tolják magukat elébe, s látja, hogy „mindene van, amivel a természet tisztaságát felpiperézni lehetne.”

A rokokó finnyás poétája mégsem jósló nagy jövőt Tihanynak. „A helység kicsiny – írja –, s annak, nagyobbodását reményleni sem lehet, mert vidéki lányokat a víz fáradságos felhordása miatt nem kapnak s egymás házához házasodnak”. Kocsi, ló, lajt úgy látszik szóba se jöhetett; pedig hát a hordót már akkor ugyancsak jól ismerték Tihanyban. A legegyszerűbb s legolcsóbb mégis az volt, hogy az asszonyok hordják fel a vizet a tóból. Micsoda ijesztő a kép, ha az ilyen régi sorok rést nyitnak a feledés kárpitján! S micsoda kor, amelyben a rokokó finomlelkű költője minderről a megváltozhatatlan tényeknek kijáró közömbösséggel ír!

Igaz, a vízzel mindig baj volt Tihanyban. A lányoknak, menyecskéknek akkor is naponta le kellett járni a Balatonhoz, amidőn az endrédi aga martalócai nyugtalanították a partot. A Nyársas domb neve ma is arról a boldogtalan törökről árulkodik, aki esztét veszttette meglátván a vízben „álldigáló menyecskék lábikráit.”

Most már nincs baj a vízzel, s a török ostrom sem fenyegeti Tihany lakóit. Másféle ostromot kell visszavernie naponta a vidék természet- és emberszabta bástyáinak. Autóbuszok, autók, félóránként érkező kirándulójajók szakadatlanul szállítják a turistákat mindent megszálló, mohó seregét. De a félsziget az utóbbi években jól felkészült erre az újfajta ostromra.

Tihany „kapujában”, ahol a balatoni műút letér a félsziget felé, s a diósi öböl lágy hajlata olyan finoman öleli körül a vizet, mint Egry legszebb képein, már megjelennek a fürdőtelep előőrsei. A kis „stég”-ek olyan büszkén futnak ki a nádasokból, mintha csak tudnák, hogy akár a gombhoz a ruha, úgy tartozik hozzájuk a parti nyaraló. Kis vitorlásfoltta védi az első nagyobb üdülőházat, s a nyári napokon végeláthatatlan sorokban özönlő gépkocsik első rohamát az új autóstrand tartóztatja fel.

A megszámálhatóan autó között nyüzsgő emberek, s a kifeszített sátrak és bicikli barrikádok ilyenkor áttekinthetetlen székértáborra varázsolják a zöld gyepet. Okosan hasznosították a hegyoldal s a víz között húzódó keskeny rétet; a hórihorgas nyárfák között kanyargó országút másik oldalán kibetonozták a sziklás partot s így teremtettek afféle öltöző-napozó párkányt a fürdőzőknek. Mert a tihanyi hegyoldalak legszívesebben vízbe lógatják lábukat, s csak nehezen engednek helyet országútnak, strandnak, fürdőtelepnek. Itt a Gödrösben különösen összezsúfolódik a szűk területen a temételen ember, s vidám hangzavaruk felhallatszik a bazalttufa sziklakba vajt barlangkolostorig, ahol kilencszáz esztendeje még bazilita barátok mormolták zsolozsmáikat.

Tihany legrégebb vára fent a tetőn már egybeolvadt a hegygel. A kelta földvár sáncai megszabják az Óvár alakját, s évszázadok óta elválaszthatatlanok a kék égre rajzolódó tihanyi hegyek körvonalaitól. Meghökkenően pontos stratégiai érzékkel választották ki az erődítés helyét; évszázadok alatt minden erre vonuló had a vaskori sáncok mögé telepedett.

Most szelíd, békés a táj: a félsziget színes makettként terül el a hegyről körültekintő kiránduló előtt, peremhegyei közül öt-hat helyen csillan elő a Balaton vize. Aszófó felé egymás mögött sorakoznak a Balatonfelvidék s a Bakony hegyei: a déli lankák „első emelet”-én apró falvak napoznak, feljebb a szőlők zöldjében a pincehajlékok rejtőzködnek.

Az Óvár oldalában, a múlt évszázadok békéltető erejének nyomaként, vaskori tumulusok tőszomszédságában, a bokrok közé vész a tihanyi temető. Öt éve pihen virágai között Vass Elemér, a félsziget festő-poétája, aki Tihanyban töltötte életének utolsó s legszebb műveit érlelő évtizedét. Azt, hogy otthona hosszú éveken át mit jelentett, legszívesebben Illyés Gyula mondta el tavaly, emléktáblájának leleplezésekor.

„Az a szerény kis szoba, ott esztendőig a magyar szellemi élet egyik legmeghittebb fészkévé emelkedett. Nem volt jelentékeny és jó szándékú magyar művész és tudós, – de külföldi sem, – aki erre haladtában nem állt volna meg s nem kapott volna egy félórai vagy fél napi lélekmagaslati levegőt. Oly természetesen nyitott volt itt ajtó és szív, node palack és süteményesdoboz is, hogy csak félig volt tréfa, ahogy ifjúkorunk közös színterét és hangulatát idézve, magunk közt elneveztük ezt a helyet: Rendezvous des Chauffeurs. Aki ide betért, valóságosan azoknak a kis párizsi bisztróknak kedv- és eszmepezdítő hangulatát kapta, amelyekben egykor a taxisofőrök és munkások asztalszomszédságában Picasso köre, majd az Ecole de Paris győztesei – készültek az akkor még megnyerendő harcra: s akiknek neve hangzott itt el oly meghitten – annyi lényeg-értéssel, sőt bírálattal, mint a Szajna partján, mert hisz közülük nem egy, ha ide belép, – ha még belépett volna –, maga is jó ismerősként fogadja a házigazda kéznyújtását, a háziasszony mosolyát.”

Nem messze a diósi hegyoldalban ma egy másik ilyen házról is tudnak Tihany művész és tudós látogatói. Borsos Miklós építette fel itt a tókönyék egyik legszebb házát, afféle balatonmenti San Michelét, bazalttufából rakott falakkal, boltíves bejáróval s pergolákkal, szobrokkal díszített álomszép kerttel. Mert a táj itt itáliai remniscenciákat idéz. A sorjázó jegenyék pannon ciprusokként kísérik az országutat s a csatornát, amelyet Galerius császár ásott ki először.

A mester műterme elől lelátni a Balatonra. Szép nyári napokon a márványt faragja itt, s véso csapásaira a szomszédos szőlőből ütemesen válaszol a kemény földben csattogó kapa. S ha elhallgat az egyik, sokszor munkaszünetet tart a másik is. Azt, hogy forgatóik ismerik s értik egymást, minden időkre szóló érvénnyel mutatják „A tihanyi pástor” vörösmárványba vésett vonásai.

A Borsos ház is fogalom már, kapuján a két, fehér márványba faragott házörző szelídségét Illyés Gyula szavai hirdetik:

„Nem haragom, alakom
örködik e falakon.”

S valóban, a csodálatos kert szobraival s mindig tárt kapujával inkább szellemi erődje, mint elzárt paradicsoma e tájnak. Betér ide a félsziget minden író, költő, művész vándora, akár a szomszédos házba, amelyben nemrég vert tanyát Passuth László.

Lent az országúton autóbuszok s autók suhannak el a kis színes mikrobusz mellett. A kedves lassúsággal tovagördülő három nyitott kocsit a hajdani lóvasutakra emlékeztet. Utasai most ismerkednek a félszigettel. A legtöbb talán nem is tudja elképzelni, hogy milyen más Tihanyt látott volna itt még néhány esztendeje.

A Balaton-környék szépítésére megindult hatalmas munka eddig talán Tihanyban lett leginkább láthatóvá. Még a múút is megváltozott: elkerülve a hajdani éles kanyart, hatalmas betonlábakon álló viadukton ível át a régi „fürdőtelep” felett. Alatta az elszórt fabódék helyén szépen rendezett bazársor s óriás-bisztró fogja fel a hajóval érkező éhes-szomjas turisták első rohamát. A szűk kis Sport szálló helyén a tágas, csupaüveg étterem teraszai a tóig érnek, s hiába keressük az egykori akvárium csúf kis épületét. Helyén modern „tojáshéj” borul a turista hadat irányító irodákra. A környékbeliek eleinte idegenkedve nézték ezt a furcsa épületet, amely két esztendő alatt hitetlenkedő szemük előtt beilleszkedett a tájba, s ma már talán hiányozna is belőle.

Itt, a vízbe mélyen benyúló karsú móló bejáratánál valamikor kecskekörmöt áruló falibéli szegény gyermekek várták a kirándulókat, kéretlenül is hajtogatva a „regét”:

„A régi szép időkben, egy szép királyleány...”

Ma is akad még kecskekörömárus gyerek, de ki ismerné fel a csinosan öltözött, kurtaszoknyás vagy éppen csónadrágos apróságokban a hajdan rongyokba burkolt szurtos gyerekek utódait. Hacsak nem szép ferdevágású szemükről, kerek „tihanyi” arcukról s arról a felejthetetlen szövegről, amely még Garay naiv versét is a tájhoz szépíti. A „Régi szép időkben...” felhangzik most is, de a rege menthetetlenül elavult. A legcsodálatosabb regéket Tihanyban is a történelem írja.

*

A mólótól a révig húzódó utat hosszú szakaszon elkísérik a megszelídült tűzhányók. Oldalukban régi és új villák ablakszemerei csillognak a lombok mögül, s itt-ott kis teleppé sűrűsödnek az épületek. Nincs egy évtizede, hogy nem járt erre autóbusz, s ritka volt az autó is. Hányszor róttá ezt az utat Szabó Lőrinc, kezében fonott szalmatászkáját cipelve a „Fellegvár”, Illyés Gyuláék otthona felé!

Most naphosszat csaknem szakadatlan itt az autók áramlása, s a Kopasz-hegy oldalába vezető vízmosztal lépcsők felett, ahol a súlyos beteg költő kapaszkodott fel telegenézőbe, ott áll már háza, s várná építettőjét, akit soha nem fogadhatott falai közé.

A „Fellegvár” mögött, a meredek domboldalra kapaszkodó gyümölcsös végében a kis kerti ház Illyés Gyula „műhelye”. Gerendáira, akár Babits esztergomi házában, az ország s a világ minden részéből itt járt híres vendégek írták fel nevüket. Veres Pétertől Weöres Sándorig és Éluardtól Pudovkinig mindenki, aki innen vagy a hajlék immár fogalomává vált malomkőasztala mellől, kezében az elmaradhatatlan vörösboros pohárral, gyönyörködhetett a parti jegenyék felett a Siófoktól-Szántódig nyíló elbűvölő képen.

A „Fellegvár” alatt kikötött bárkák körül, évszázados szokások szerint teregetett hálóknál dolgozó tihanyi halászok már régen fel sem pillantanak a mellettük elszárguló angol, francia, cseh különjáratok utasaira. Legtöbben a csehek vannak. A szomszéd ország zordabb tájairól érkező utasok, mint tavaly a Pen Clubunk kitüntetésének átvételére érkező szlovák költő szelíd iróniával mondta: déltengeri szépségeket keresnek a tó partján.

*

1958 tavaszán a rév körül járva, egy nemrég érkezhett gólyával együtt csodálkozva néztük a füves réteken halomba rakott színes fatáblákat, amelyekből még abban az évben összeállt az első menet. Most, aki régen járt itt, talán utat is téveszt az egyre növekvő telep parkjában, a szinte földből kinőtt épületek között. Magunk is nehezen rakjuk össze már képzeletünk mozaikdarabkáiból a régi képet. S mily nehéz elhinni, hogy e megszelídített tájhoz akkor szinte elválaszthatatlanul hozzátartoztak a hegyoldalban legelő tarka tehének!

Az aszfaltozott utak most mindent behálózva kanyarognak a színes virágágyak, parkírozóhelyek, éttermek, strandok, üzletek, a motel és a bár között, s az idén egyetlen nekifutamodással birtokba vették azt a „vadon” területet is, amely az újlaki templomrom körül még a legelszántabb terepjáró autóst is megfontolásra készítette.

Tihany három árpádkori faluja közül ez az Újlak volt a legkisebb. Lakói egyként szolgálták s védték a révet: a félsziget vízi kapuját. A törökök, akár az északi bejárat védőjét: Apátit, elpusztították; templomából is csak egy sűrű akácokban rejtőzött boltíve maradt meg: turisták és szerelmeseik romantikus úticéljának.

S a kis templomtól kőhajátásnyira most néhány hónap alatt hatemeletes hotelóriás épült, üvegfalú szobákkal, telex-központtal, drink-bárral, s körülötte az egész a révig terjedő „újlaki dülöt” mintha varázspálca simította volna végig. Az elvadult nádasok eltűntek, a zezugos partszegély kiegyenesedett, s egyetlen, csaknem a kikötőig érő, Lidónak is beillő, bársonyhomokos strandot kísér. Az áttekinthetetlen bozótosok, a vizes rétek helyén angol kertekre emlékeztető smaragdzöld gyepen csak az óriás fák őrzik a régi erdők emlékét.

A gyorsan híressé vált motel, esténként Somogyba is átragyogó neonfényes üvegéttermével, legkedvesebb úticélja lett a külföldi turistáknak, s egész kis várost vonzott maga köré, amely évről-évre terjeszkedik. A hat emelettel fölé emelkedő „Tihany” hotel mellé, még két ilyen szálloda-óriás épül.

Az új kikötő fényes üzleteivel, szép parkjával már egybeolvadt a strandokkal körülbástyázott teleppel, s nehéz elhinni, hogy nemrég a hajópénztár egyetlen csúf kis épülete őrizte itt a hullámhordta parti turzások fiatal nádasait.

A rév árpádkori átkelőhely. Tihany „nemesi ármálisa” történetének legrégebbi írott emléke: az Alapítólevél már említi. Évszázadokon át erre vitt a legrövidebb út Somogy s Zala partjai között. Az átkelés még harmincöt esztendeje is ösidők óta szokásos módon, fából készült nagy fadereglyével történt, amelyen az utasok együtt eveztek a révészlegényekkel.

Az utolsó révészgazda még emlékszik rá, hogy a századfordulón egyik partról a másikra füstjellel hívták a révészeket. Ha gyalogutas kért csónakot, egy szalmalángot gyújtottak, ha komp kellett, kettőt, ha az apátúr jött, hármat, „de akkor sietni kellett kegyetlenül”. 1928-ban aztán, mikor a motoroskomp került a vízre, „kiszedtük a dereglyéből az evezőket, aztán nekitámasztottuk az állomás falának, és ott hagytuk a dereglyét a nádasban, nem kell az többé senkinek.”

Azóta már szűk lett a híres motoroskomp is, nem fértek rá a testes Ikaruszok. Két esztendeje új kikötőt építettek a füredi hajógyárban készített óriáskompnak, amely tíz perc alatt négy autóbusszal, tizenöt-húsz autóval s háromszáz emberrel teszi meg az utat a két part között. Megmaradt azért mellette a régi komp is. Nyáron ketten is alig bírják áthordani a túlsó partra a szakadatlanul sorban várakozó autókat.

A parti fürdőközpont külvárosaként a Cserhegy alatt lapuló teméntelen sátor két-száz esztendeje még hadrakelt sereg rémével riaszthatta volna az utast. Bejáratánál a zászlórudak úgy meredeznek az égre, mint régi hadvezéri sátrak előtt, de a szelíd szélben békésen egymás mellett lengedező lobogók azt hirdetik, hogy nyári örömeiket kereső nemzetközi sereg tartja megszállva legszebb balatoni campingünket. Mert évente több, mint hatvanezer külföldi – s legtöbbször itt a motel körül – ismerkedik Tihanyal, bizonyítva, hogy két világháború pusztítása után megérett az emberekben a béke utáni vágy, s újra élnek azok a természetes ösztönök, amelyeket a háború elnyomott.

*

A Cserhegy oldalában öreg prësházak között tornássza fel magát az autóbusz a „hágó”-ra, ahonnan belső-Tihany csaknem változatlanul ősi képe bonatkozik ki a látogató előtt, s nem kevesebb csodálnivalóval, mint az a másik ott lent a parton. Ott az ember, itt a természet munkája bővíti el az utast.

A vidék sajátos szépsége földtörténeti múltjára emlékeztet. Azok a vulkánok, amelyek valamikor e tájat formálták, a Pannon tenger vize alatt kezdték munkájukat. Ennek nyomát őrzik a hatalmas szikladarabok, a jellegzetes bazalttufa hegyoldalak s a nagy földtörténeti dráma utolsó felvonásának tanúi: a gejzirit-kúpok. S a szél, az eső tájalakító munkája, mint lassított filmen most is látható itt. Az Apáti hegy s a Kiserdőtető tufarétegeibe oly mély üregeket váj a szél, hogy azokban menedéket talál a vándor, s ahol a pusztítás már elérte célját, a tetőről leszakadt hatalmas sziklák fekszenek a réteken.

S mily furcsa az is, hogy ennek a minden oldalról vízzel körülvelt félszigetnek is megvan a maga kis Balatonja. Ráadásul a természet játékeként, a Belső tó szürke vizébe is mélyen benyúlik egy nádasborította kis félsziget.

Mind ezt egyetlen pillantással összegezheti a szem a kis tó vízéig érő lankás hegyoldallal, amelyen az öreg falu házai húzódnak fel a kilenc évszázados apátság kéttornyú templomáig.

Márton napja körül, amikor a „látott hal” fogása megkezdődött, a szomszédos dombokra állították ki „figyelő”-iket a tihanyi halászbokrok. A víz nagy lila foltjai messziről elárulták a gardajárást, s ilyenkor a halásznép csapat-papot hagyva szállt vízre, hogy a figyelők tarisznya- vagy kabátlengetésétől irányítva fogjon halászatot. A csapat-papot, a szavak szoros értelmében kell venni. Hiszen kocsmára úgy sem tellett a szegénységnek, s a régi krónikák feljegyezték, hogy ha felhangzott a figyelők „Garda!” kiáltása, mise közben is kiürült a templom.

Nincs ezen semmi csodálnivaló. A falu népének, a hétszáz éves apátsági jobbágyélet robotjában csak a halászat jelentett valamelyes szabadságot. Kedvükre járhatták a vizet, csak dézsma járt az apátságnak mindaddig, amíg ez a múlt század közepén idegen bérlők kezére nem adta a halászatot.

A hajdani szegénységre emlékeztetnek Tihany öreg parasztházai, amelyek ma feledhetetlen látnivalói a couleur locale kincseit kereső turistáknak. Majd minden ház egyazon anyagból: kéesszürke bazalttufából épült, még az istállók, pincék, kerítések is. Kőzetmálladékkal, agyaggal ragasztották egymáshoz a köveket, s ritkán vakolták a falat. Mész legtöbbször csak az ajtók, ablakok keretezésére jutott. Mégis, a nép ősi forma- és arányérzéke az orozatok, tornácok finom szépségeivel úgy feldíszítette, s egyben eltakarta a füstös konyhák és az apróablakos szobák nyomorúságát, hogy nem egy közülük rangos műemléknek számít.

Tihany a néprajz tudósainak eldorádója, s a fényképezőgépekkel a „romantikus” témák között valósággal vergődve válogató turisták elragadtatásának állandó színhelye. „Lakna csak maga benne!” – hallja nem egyszer a lelkesen gyönyörködő látogató a házuk kényelmetlen szépségével már régen betelt lakók türelmetlen igazságát. S valóban, a „rolettás”, nagy ablakos, modern családi házak szaporodása már fenyegetően figyelmeztet, hogy a szépséges régieket csak az okos műemlékvédelem mentheti meg a biztos pusztulástól.

Hiszen az élet bennük s körülöttük megváltozott. Nádtetős ereszeik alatt motorbiciklik, robogók állnak, a piciny szobákban rádió szól, a füstös konyhába beköltözött a mosógép, s a kerítések zugaiban tupírozott hajú lányok suttognak csónadrágos leányekkel.

Az apátsági major hajdani nagy magtárát még megmentették. Őles falai régi szépségükben őrzik korszerű kultúrházazá valósolt belső helyiségeit. Neonfény, mozi, ifjúsági klub és televízió várja a látogatókat, s előadóterem, ahol tavaly nyáron a Tátrai vonósnyegyes hangversenyezett a hajdani halászok ivadékainak.

*

A falu mindenkori központjában, az apátság körül is megújult minden. Szinte hihetetlen, hogy egy-két régi épület s néhány ócska kerítés elbontásával milyen elragadó távlatot nyertek a pompás barokk épületek. Mert az árpádkori építkezésekből csak az alapító I. Endre sírját őrző atleplom maradt meg, s a régi várra is csak a Pisky sétány neve emlékeztet. Körvonalait ugyan még őrzi a hegy, s a hajdani falakra épült az idegenforgalom új bástyája, a „Rege” cukrászda, Caprival versengő kiállításal. Ezt is állandó ostrom alatt tartja a turisták hada, még szerencse, hogy elé is jókora „elővár”-at építettek – természetesen bazalttufából – bistróval, sörözővel.

A volt apátság épületében a „Tihanyi Múzeum” vált új búcsújáróhellyé. Évente több mint százezer ember zarándokol a Balaton történetét felidéző kiállításaira. De azt, hogy ez a múzeum mit jelent, még ez a hatalmas szám sem tükrözi pontosan. Hiszen ezrek – és ezrek, akik először járnak a Balatonnál, miközben a táj varázsával s a fürdés gyönyöreivel ismerkednek, talán nem is keresnék a múzeumi szépségeket. A minden balatoni üdülő számára szinte kötelező tihanyi kirándulás során azonban az évszázados emlékként visszatérő visszhang, s a csodálatos kilátás mindenkit felcsábít ide, s az egyszer „benéző” közömbös utasok közül nem egyből lesz a fehérre meszelt folyosókon s az intim szépségű boltíves termekben hosszú évekre lelkes múzeumlátogató.

A Balaton vidékének mindig megvoltak a maga megszállottjai. A Tihany nemzeti parkká nyilvánításáért több, mint két évtizede harcoló Zákonyi Ferenc tíz éve győztesként járja a félszigetet, s évente kitalál valamit: autóbust, mikrobuszt, campinget s legutóbb lovas túrákat a turisták örömére. Azt pedig, hogy a tihanyi múzeum ma az ország egyik legszebb s leggondozottabb múzeuma, főként Bartha Lászlónénak köszönhetjük. Igaz, cserébe egész kolostort kapott, quadratúrával, ősrégi kúttal s a szép művészlakásba beharangozó barokk templomtornyokkal.

Ez az otthon is egyik „támaszpontja” Füred és Tihany művészeinek. Ablakaiból a végtelenség igézetével kárpáztat a Balaton, s itt festi Bartha László szebbnél-szebb képeit. Alkalmasabb műterem aligha lehet a világon. Varázsa legutóbb még Párisból is határidő előtt hazahozta a művészt.

Arról, hogy a Balaton miként hat környékének életére, először Móricz Zsigmond írt kenesei jegyzeteiben. Itt, Tihanyban ma erről akár tanulmányra is futná. De hát nem szociográfiát, csak szerény tóparti tudósítást írunk. Elég annyi, hogy az őslakosság többszörösét foglalkoztató nyári vendéglátó üzemek természetesen vonzzák az egykori halászok fiait-leányait is, hiszen minden valamirevaló gyerek bőséges keresethez jut ezekben az új s egyre növekvő létesítményekben. S éppen így munkát kínál a Biológiai, a Geofizikai Intézet s a Csúcshegy környékét június tájt virágmezökké változtató Gógy-növénytermelő Vállalat is. Aki pedig csak egy pillantást vet az öreg postaépület mellől reggelente a motel, a füredi hajógyár, vagy éppen Veszprém felé induló autóbuszokra, minden statisztikai adatnál jobban tudja, hogy a gazdasági élet mily távoli gócpontjaiból áramlik a vér a félszigetre, s azt is, hogy már régen nem a köves szántók s a halászat tartják el Tihany népét.

*

Harminc esztendeje egy nyári kirándulás vetett a Csúcshegy aljára, ahol akkor még csak néhány ház emelkedett ki a lombok rengetegéből.

Híre járt, hogy az egyik építkezésnél római emlékeket találtak. Kint Sajkodban frissen épült nyaralója kapujában bársonyos tekintetű, fehérszakállas öreg úr: Csányi Károly feleltetett záporozó kérdéseinkre türelmes mosollya. Hamarosan kiderült, hogy izgalomunk nem volt hiábavaló. Azon a helyen, ahová az agg tudós háza teraszát tervezte, római mozaik-darabokra akadt.

A véletlen megcsúfolta a képzeletet. Ki tudná kigondolni, hogy a kétezer esztendeje itt járt, s talán hazája délszaki tájai után sóvárgó, római telepes pontosan oda építette otthonát, ahová most egy élet munkája után a nyugalmas szépséget kereső tudós.

A tihanyi táj rejtett szögletének varázsa akkor érintett meg először, s elkísért a múlt éveken át. Füredi házunk elől mindig úgy tekintettem az országot kanyarodójában hol ködös párában, hol nyári ragyogásban pompázó Csúcshegyre, mint mediterrán szépségek titkainak őrére.

Azóta a hegy oldalában már kis telepet formáltak a házak. Az egyik, immár esztendőök óta, második otthona Németh Lászlónak, akit – mint egyik írásában mondja –, „csak a véletlen vetett a tihanyi partokra”. Azóta már nemcsak az évek kapcsolják ide, hanem munkája is; Sajkód nevét tanulmánykötetéből megtanulta az ország. S benne is itáliai emlékeket támaszt fel a táj. „A Balaton – írja – innét még ősszel is olyan, mint egy olasz öböl: a fonyódi hegy és a Badacsony közt mintha tengerre lebegnének ki a vitorlások.”

S erről vallott a két éve Németh Lászlónál járt nóbeldíjas Quasimodo is, amidőn visszatérve Füredre, Sajkód olasz szépségéről beszélt.

A varázs ma sem szűnt.

„Források mellett még látni pogány követ: égett korszót, fegyvereket vet ki magából a föld.”

– írja Keresztury Tihanyról a „Dunántúli hexameterek”-ben. Huszonöt esztendővel, első csúcshegy kirándulásom után, vele jártunk Sajkódban. Hazatérve még meg sem pihentünk a vadszőlős verandán, amidőn egy kezes-lábasba bújt kedves barát: Szentléleky Tihamér, a veszprémi múzeum akkori régész-igazgatója fékezte le mellettünk motorbiciklijét. Az örvényesi ásatásoktól jött, s féltő gonddal hántotta ki papírburkaiból azt a két órával ezelőtt, a forrás mellett kiasott csodálatos kis Minerva szobrot, amely azóta a Tihanyi Múzeum kincse lett.

Később kikísértük a kapuig. Motorbiciklijé egy mátészalkai üdülőkkel megrakott Ikarusz és a Füredi Hajógyár tehergépkocsija között talált helyet a Pest felé áramló autósorban.

A tájon, hol a „romváarak faragott köviből pincék emelődtek”, él, dolgozik, szépíti sorsát a nép.

LIPTÁK GÁBOR

Varga Hajdú István rajza

„MAGÁT MEGEMÉSZTVE MÁSOKÉRT VILÁGOL!”

– A pécsi Batsányi János Irodalmi Társaság története –

Ez a felirat olvasható a Pécssett 1945-től 1950-ig működött Batsányi János Irodalmi Társaság emblémáján. A „mások”, az irodalomszerető közönség és az irodalmat művelő emberek szolgálatában telt el fennállásának rövid, öt esztendeje. Nehéz, az irodalmi tevékenységre kedvezőtlen időben, a háború utáni politikai irányzatok harcában, a koalíciós partnerek versengésének tisztázatlan körülményei között, a gazdasági és szellemi aléltóság éveiben tevékenykedett a társaság égisze alatt az a közel száz író, tudós és közéleti ember, akinek szívügye volt a szép és a jó szolgálata. Történetének feltárásához kéziratos dokumentumok (jegyzőkönyvek, feljegyzések) nem álltak rendelkezésemre. Ezért részint a korabeli napilapok híradásaira, részint a volt tagok szóbeli vagy írásos közléseire támaszkodhattam. A következőkben ezek alapján igyekszem bemutatni a társaság küzdelmes, de nem eredménytelen működését.

Mielőtt azonban erről szó esnék, érdemes megemlíteni, hogy az 1945-ben létrejött társaságnak elődje is volt Pécssett. 1927-ben az Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészkarán megalakult egy Batsányi nevét viselő irodalmi kör. Tagjai az egyetemi ifjúság legjobbjai voltak, akik az emigránásoktól, turulistáktól eltérően forradalmi demokratikus eszméket vallottak, sőt kapcsolatuk volt az egyetemi fiatalok seattlement mozgalmával is. A kör elnöke a fiatalon elhunyt tehetséges Kováts József volt, akinek Elindulunk című posthumus regényét számon tartja a magyar irodalomtörténet. A kör tagjai voltak többek között: Bajcsa András, Dénes Tibor, Fejtő Ferenc, Ijjas Jankovich Antal, Kardos Tibor, Kósa Lajos, Zsikó Gyula. Betiltására a harmincas évek elején, az élesedő osztályharcok idején került sor. Egy még régebbi adat is érdekes lenne, ha dokumentumokkal bizonyíthatnánk. Szóbeli közlésből értesültem arról, hogy a múlt század végén a pécsi papi szeminárium haladó szellemű növendékei között figyelemre méltó Batsányi kultusz volt, sőt a költő verseinek kiadását is sürgették az ekkor már működő Szent Pál Irodalmi Társulat tagjai. A körülmények, az aulikus érzelmű papi vezetők ezt nem tették lehetővé. Ezen a területen érdemes lenne további kutatásokat végezni.

Hazánkban a felszabadulás után az irodalmi szervezkedés első jelei Pécssett tapasztalhatók. Az Új Dunántúl 1944. december 29-i számában már arról olvashatunk, hogy két nappal előbb „Népes gyűlésen megalakult az írók, a művészek és tudósok szabad szakszervezete.” Az újságban ezután gyakran találhatunk hírt, cikket arról, hogy az írók, az irodalompartolók megbeszéléseket folytattak egy irodalmi társaság létrehívása, valamint a Sorsunk című folyóirat újra indítása érdekében. A folyóirat megjelenítése előbb – 1945 nyarán – sikerült; a társaság alakulására csak ősszel került sor. Mind a folyóirat, mind a társaság elindításában nagy szerepe volt az ekkor Pécssett élő Csuka Zoltánnak. Mellette még igen sokat tevékenykedett ilyen vonatkozásban: Várkonyi Nándor, Csorba Győző, Kardos Tibor, Győry János, Vörös Márton és a fiatal Katkó István. Az alakuló ülésre 1945. november 18-án, a volt vármegyeháza kis tanácsstermében került sor. Itt a társaság elnökévé Várkonyi Nándort, ügyvezető titkárává Csuka Zoltánt, társelnökké Illyés Gyulát és Sásdi Sándort, titkárává Csorba Győzőt választották. Rendes tagok lettek az újság híradása szerint: Angyal Endre, András Endre, Bardócz Árpád, Bakó József, Barlay József, Bárdosi Németh János, Bajcsa András, Berze Nagy János, Csányi László, Csorba Győző, Csuka Zoltán, Dénes Gizella, Dénes Tibor, Dömötör Sándor, Fejtő Ferenc, Fülep Lajos, Gál István, Kolozsvári Grandpierre Emil, Győri János, Harsányi Lajos, Hegedűs Gyula, Jankovich Ferenc, Kardos Tibor, Kodolányi János, Kopányi György, Kó Kálmán, Kocsis László, Lovász Pál, Morvay Gyula,

Makay Gusztáv, Németh László, Nikelszky Géza, Ósz Iván, Sásdi Sándor, Székely György, Sötér István, Pável Ágoston, Sziij Rezső, Takáts Gyula, Tüz Tamás, Várady Károly, Várkonyi Nagy Béla, Vörös Márton, Weöres Sándor és Zsíkó Gyula.

Várkonyi Nándor ezen az ülésen már körvonalazta a társaság feladatait. Az újság szerint „Ezek között elsősorban kell említeni irodalmi estek és felolvasó ülések rendezését egyrészt Pécssett, másrészt Dunántúl nagyobb városaiban, irodalmi pályadíjak kitűzését, újabb dunántúli írói nemzedék nevelését, folyóirat és könyvkiadást, későbbi időpontban, a viszonyok megjavulásával pedig Dunántúli Helikon megvalósítását, amelyet Pécssett fog minden évben megrendezni a társaság.” Érdekességként megemlítem, hogy az alakuláson részt vett az ekkor Pécssett tartózkodó Kodály Zoltán is, aki felszólalásában helyeselte ezeket a terveket, hangsúlyozva a tájirodalom fontosságát. Az írói nemzedék nevelésén kívül, ami természetes feladata minden irodalmi társaságnak, a közönséggel való kapcsolat kiépítésének két útját, a közvetlen érintkezést, az irodalmi estek tartását, író-olvasó találkozók rendezését, másrészt a művek közvetítésével megvalósuló kontaktust, a folyóirat és könyvkiadást sürgette a társaság.

Nem voltak ezek világraszóló tervek, megvalósításuk azonban mégis nehéz, olykor lehetetlen volt a háború utáni viszonyok között. A személyi feltételek megvoltak, hiszen a társaság tagjainak nagy része már számottevő író vagy tudós. Annak, hogy mégsem realizálódtak úgy, ahogy azt az irodalom érdeke megkívánta volna, főleg gazdasági okai voltak. A közönséggel való érintkezés módzatai közül az első, a közvetlen kapcsolat volt inkább keresztül vihető ebben az időben. Így az emelvényeken az egymással versengő pártok mellett megszólalt az irodalom hangja is. Még a Janus Pannonius Társaság működéséből maradt az a tradíció, hogy a társaság tagjának székfoglaló előadást kellett tartania. Ezt a hagyományt a Batsányi Társaság is követte. A székfoglaló előadásokra és a különböző irodalmi estekre sikerült az irodalom iránt érdeklődők elég nagy táborát megmozgatni. A társaság első irodalmi estjét 1946. február 17-én tartották Mohácson. A következő irodalmi estet 1946. május 19-én rendezték Pécsváradon.

A társaság működésének fénykora az 1946–47-es esztendőkre tehető. Ekkor rendezték a Szabadművelődési Tanáccsal a kultuszminiszter pártfogásával a Pécsi Kultúrnapokat. Ennek programja 1946. május 18-tól 25-ig tartott. Részt vett ezen a kultuszminiszteren, Keresztury Dezsőn kívül Kodály Zoltán és több neves fővárosi író, többek között Illyés Gyula, Berda József, Weöres Sándor, Kassák Lajos. Itt volt Kaposvárról Takáts Gyula. Ekkor leplezték le Pátzay Pál szobrászművész, akkor kultuszállamtitkár Két nővér című szobrát a mai Leőwey Gimnázium előtt. A megnyitó ünnepségen a munkáskórus szerepelt, másnap a kultuszminiszter tartotta meg székfoglalóját a Társaság díszközgyűlésén. Ugyanitt Illyés Gyula, Weöres Sándor és Takáts Gyula verseikkel szerepeltek. Sásdi Sándort is várták az ünnepségre, de a koncentrációs táborban szerzett betegsége miatt nem tudott azon részt venni. Novelláját Kardos Tibor mutatta be. A következő napokon a fiatal művészek találkozóját, a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, a Magyar–Francia Társaság estjét, a Társadalomtudományi Kör Politikai Akadémiájának előadásait tartották meg. Ugyanezen a tavaszon zajlott le az a modern irodalmi és művészeti matiné is a régi vármegyeháza dísztermében, ahol Hamvas Béla tartott előadást, Weöres Sándor adott elő verseiből és Rúzsásné Faluhelyi Veronka szavalta nagy sikerrel Aragon és Éluard költeményeit. Ebben az időben rendezte meg a Társaság Martyn Ferenc non-figuratív képeinek a kiállítását is. Ezen színtén Hamvas Béla mondta a megnyitó beszédet. 1946 őszén már programszerűen tartottak ismeretterjesztő előadásokat. A líceális előadássorozatot Bárdosi Németh János kezdte meg. A következő év elején a bányászok közé is kimentek a társaság írói. Március 23-án 250 pécsbányatelepi bányász előtt Kopányi György, Bárdosi Németh János és Hunyady József szerepelt alkotásaival.

Az 1947-es esztendő, de talán a társaság legnagyobb irodalmi eseménye volt a horvát Miroslav Krleža és a szlovén Miško Kranjec látogatása április 13-án és 14-én. Erről a következőképpen számol be Angyal Endre, aki ekkor a társaságban tevékenykedett, később pedig a társaság elnöke lett: „Az este érkező motoros-gyorssal futott be Krleža és Kranjec, valamint az őket kísérő Csuka Zoltán. Innen a Nádorba hajtott-

tunk. Én akkor elbúcsúztam tőlük, s lázas gyomorrontás miatt a másnapi irodalmi esten sem vehettem részt. De másnap délelőtt – egy vasárnapi napon – még felutaztam vendégeinkkel a Mecsekre. Mielőtt autóra szálltunk volna, Krleža megnézte az akkor már restaurált belvárosi templomot, s elmerengve hallgatta a téren játszó katonazenekar muzsikáját. (Előző este – mint barátaim mesélték – még kiment a Hadapród iskolához, és ott elmerengve, ifjúkorát felidézve állt meg.) Emlékszem még arra is, hogy séta közben Krležával a horvát–dalmát reneszánsz és barokk költészetéről beszélgettünk. Én akkoriban sokat foglalkoztam Gundulič költészetével – róla tartottam meg székfoglalómat is a Batsányi Társaságban. Krleža azonban kifejtette, hogy őhozza közelebb áll Marin Držić, a VI. századi horvát–dalmát reneszánsz írója, mint a barokk Gundulič...” Az irodalmi est eseményeiről az újságból értesülünk: „A nagy jelentőségű irodalmi esemény a vármegyeháza dísztermében zajlott le, amelyet zsúfolásig megtöltött az érdeklődő közönség... Krleža egyik leghíresebb drámájából, a Glembayak-ból dr. Faluhelyi Veronika és Lenkei Nándor adtak elő részleteket. Tartalmi ismertetését Csorba Győző Baumgarten-díjas költő látta el... Az előadás után Krleža magyar nyelven mondott köszönetet az estért...”

Ugyanebben az évben számos író tartott székfoglalót, illetve szerzői estet a társaságban. Ezek egy része az MSZMT vendégeként jött ugyan Pécsre, de a két szerv kulturális tevékenységét nem lehet élesen elkülöníteni, hiszen tagjai majdnem ugyanazok voltak. Április 24-én Illés Béla tartott előadást a szovjet irodalomról és az ezután kezdődő beszélgetés során igen elismerően nyilatkozott a társaság és folyóirata munkájáról. Az év őszén pesti írók látogattak Pécsre, a következő év elején Várkonyi Nándor, Várady Károly és Kopányi György szerepelt a Kulturális Egyesületek Országos Szövetségének rendezvényén a Zeneakadémián.

Az 1948-as esztendő során már akadozott a társaság tevékenysége, bár időnként vidékre is eljutottak írói. Így márciusban a komlói bányászok számára tartottak irodalmi estet, áprilisban az Ormánságba, Csányoszrára és Sellyére utaztak ki. A koalíciós idők múltával azonban már nem felelt meg a társaság vonalvezetése a kor művelődéspolitikai feladatainak. Ennek ellenére még kísérletet tettek az állami támogatás növelésével az anyagi alap megerősítésére. A vezetőség is újjáalakult 1948 őszén. Az egészségi okokból lemondott Várkonyi Nándor helyére Angyal Endre került elnöknek, a főtítkári tisztséget pedig a már régebben lemondott Fábian István helyett Várady Károly vette át. 1948–49 telén még egy líceális előadássorozata volt a társaságnak, de ez méreteiben meg sem közelítette a régebbieket. 1949 tavaszán írótalálkozó volt Pécsen, talán ez az utolsó jelentősebb aktus a társaság életében. Május 3-án a Csillag írói közül Déry Tibor, Kuczka Péter, Zelk Zoltán és Somlyó György jött el. Ez a találkozó azonban már a fővárosi és a vidéki irodalom polémiajának jegyeit viselte magán. Ezután a társaság nyilvános szerepléséről nincs hírünk, valószínű az 1950-es esztendő első felében, a többi vidéki irodalmi társasággal együtt oszlott fel, átadva helyét a Magyar Írók Pécsi Csoportjának.

A közönséggel való érintkezés másik útja a különféle kiadványok megjelentetése volt. E téren a gazdasági nehézségek még erősebben gátolták a kibontakozást. Papírhány, infláció bénította meg a könyv- és folyóiratkiadást. Ennek ellenére néhány kiadványt magáénak mondhat a társaság. Elsősorban a Sorsunk című folyóiratot, amelyen 1946-tól láthatjuk a Batsányi emblémát. Jogutódja, az 1949-ben mindössze három számot megért Dunántúl, szintén a társaság folyóirata volt. Évkönyv kiadását is terveztek, ez azonban nem sikerült. Az aktuális irodalompolitikai teendőkkel foglalkozó Vigyázó Szem című körlevélből három jelent meg. A dél-dunántúli írók műveinek publikálásában is vannak érdemei a társaságnak és kiadójának, a Műhelynek, amelynek vezetője ekkor Kő Kálmán volt. A szépirodalmi sorozatban jelent meg 1947. februárjától 1949 végéig Csorba Győző Szabadulás, Kopányi György Panaszoló, dicsekedő, András Endre Üveghang című verseskötete, valamint Hunyady József Szerencsétlen emberek és Mészöly Miklós Vadvizek című novelláskötete. Napvilágot látott ezenkívül Csányi László szerkesztésében a Batsányi Válogatott Művei című kiadvány. Terveztek Bárdosi Németh János válogatott verseinek kiadását Lucaszék címmel, erre

azonban már megfelelő papír hiányában nem került sor. A legjelentősebb kiadványa lett volna a társaságnak a centennáriumra tervezett Dunántúli Írók Antológiája című 25 éves könyv, ez viszont az irodalmi centralizációs törekvések miatt nem jelenhetett meg. A könyvkiadáshoz említésre méltó segítséget nyújtott a néhány éve elhunyt dr. Entz Béla egyetemi tanár is, aki papírral segítette a társaság publikációs tevékenységét, sőt az 1945-ben megjelent, Csorba Győző által szerkesztett Ív című folyóirat teljes papír-szükségletét is a sajátjából fedezte.

Az új irónemzedék nevelésében is figyelemre méltó szerepet töltött be a társaság és folyóiratának szerkesztősege. Galsai Pongrác, Rubin Szilárd, Kiss Iván és számos szombathelyi, székesfehérvári, kaposvári fiatal író emlékszik arra, hogy innen indult útjára.

A Batsányi János Irodalmi Társaság a magyar forradalmi költészet egyik első képviselőjének nevét választotta a költő *halálának* 100. évfordulóján. Az idén, amikor Batsányi János *születésének* 200. évfordulóját ünnepeljük, helyénvalónak éreztük, hogy visszapillantsunk a társaság működésének éveire, s fellebbentsük a fátylat Dunántúl irodalmi múltjának egy jelentős szakaszáról.

LÁSZLÓ LAJOS

BERZE NAGY JÁNOS KIADATLAN NÉPDALGYŰJTÉSE

A magyar néprajztudomány kiemelkedő alakja volt Berze Nagy János (1879–1946). Azt a függetlenséget és önállóságot, amelyet ma a tudományos munka természetes és magátólértetődő velejárójának tartunk, nem ismerte, nem élvezte. Kutatásait csupán pedagógiai, tanfelügyelői munkája mellett folytathatta. Tudományos tevékenysége a népmesekutatásra és a néphagyománygyűjtésre terjedt ki. E körben már életében számos tanulmánya, publikációja megjelent, de sajátos helyzete és életkörülményei miatt igazi értékére csak halála után döbbsent rá a magyar tudományos világ. Ami életében nyilvánosságra került – akárcsak a jéghegynék a vízből kilátszó része – egész munkásságának csupán kis hányada. Életében megjelent legjelentősebb munkája, a „Baranyai magyar néphagyományok” (1940). Berze Nagy János valódi értékét és nagyságát azok a munkák revelálják, amelyek kéziratban maradtak, s csak az elmúlt években jutottak a közönség elé („Magyar népmesetípusok” 1957. „Égigérő fa” 1958. „Régi magyar népmesék” 1960). Ez a kéziratok hagyaték még mindig újabb és újabb meglepetéseket tartogat. A közelmúltban került elő az a népdalgyűjtemény, amelyre ezúttal kívánjuk a figyelmet felhívni.

Berze Nagy János a népmesekutatás mellett rendszeres és tudományos hagyománygyűjtést folytatott. Mindössze huszonekét éves bölcsészhallgató, amikor már az „Ethnographia” számára népdalokat gyűjt. Egy hagyatékában maradt füzet tanúsítja ezt, amelyben ceruzával jegyezte le 40 népdal és népballada kezdő sorát és vázlatos dallamát. (A gyűjtés csupán néhány darabja szerepel abban a publikációban, amely az „Ethnographia” 1901-i évfolyamában megjelent.) – Berze Nagy János gyűjtőmunkájának legjelentősebb alkotása a háromkötetes „Baranyai magyar néphagyományok”, amely első kötetében – a dallammutató szerint – 736 magyar népi dallamot tartalmaz. – A kiadatlanul maradt, nemrégén előkerült gyűjtés 142 dallal gazdagítja Berze Nagy népdalgyűjtését.

Berze Nagy János a magyar néphagyománynak nemcsak hűséges gyűjtője, hanem lelkes propagátora, terjesztője is volt. Mint tanfelügyelő sokat tett azért, hogy a magyar népköltészet közkinccsé váljék, a népdalokat énekeljék. Ifjúsági dalosversenyeket szervezett Pécsen és Baranyában, a népiskolai ének- és dalművelés kérdésével foglalkozó cikkeket írt, a falusi dalárdák számára népdalátírásokat készíttetett, s azokat a falusi karnagyképző tanfolyamok anyagává tett.

Ez utóbbi tevékenységével függ össze annak a 142 népdalnak a sorsa, amely a közelmúltban került elő. Berze Nagy János ugyanis még életében megbízott két pécsi zeneszerzőt, Kutor Ferencet és Sass Dezsőt, hogy az általa átadott népdalokból három- illetve négyszólamú átíratot készítsenek, férfikari letétben, falusi dalárdák számára. (Sass néhány zongorakiséretet is készített egyszólamú ének alá.) Amint a két zeneszerző elmondta Berze Nagy János fiának, ifj. dr. Berze Nagy Jánosnak – aki rábukkant náluk e gyűjteményre –, az átíratok annakidején mind el is készültek, három-három dal alkotott egy sorozatot, s egyike-másika a falusi énekkarokhoz is eljuthatott, mivel néhány feldolgozás litografált példánya is előkerült.

A gyűjtemény néhány darabjával már az ifjúkori dallamjegyző füzetben, az „Ethnographia” számára készült gyűjtésben találkozunk. Ugyanakkor egy sincs, amelyet Berze Nagy a „Baranyai magyar néphagyományok”-ba felvett volna. A kéziratban többhelyütt a gyűjtő kezeírása olvasható: „Dr. Berze Nagy János gyűjteményéből”, vagy „Dr. Berze Nagy János gyűjtéséből”. Van úgy, hogy az egy lapon szereplő három dal fölött – mintegy a közös forrást megjelölve – egyetlen egyszer, van úgy, hogy csak a sorozat egyes darabjai fölött szerepel ez. Másutt a gyűjtő sajátkezü javítása, illetve bejegyzése áll a lapokon. Vannak helyek, ahol annakidején az átdolgozó zeneszerzők irták oda: „Dr. Berze Nagy János gyűjtéséből”. Azonban néhány olyan lapot is találunk a gyűjteményben, ahol a forrás megjelölése hiányzik. – Csak feledékenység lenne az oka? – Elgondolkoztató, hogy ez éppen olyan daloknál fordul elő, amelyek egészen közismertek, más gyűjtésekben is föllelhetők („Megyen már a hajnalcsillag...”, „Debrecenbe kéne menni...”, „Ritka búza, ritka árpa...”), vagy nyilvánvalóan nem népi eredetűek („Cserebogár, sárga cserebogár...”). Mindenképp válaszra vár a kérdés, hogy a gyűjtésből mely darabokat kell elfogadnunk Berze Nagy János eredeti gyűjtésének, s melyek lehetnek esetleg más gyűjteményekből átvettek, kölcsönzöttek. A két pécsi zeneszerző azt is elmondotta, hogy a kottákban levő legfelső sor a népdal eredeti dallamát jelenti, amelyet Berze Nagy feljegyzései (vajon előkerülnek-e még ezek?) vagy előéneklése alapján rögzítettek. (A gyűjtőnek kitűnő zenei memóriája volt.) A gyűjtés sajnos nem rendelkezik azokkal az adatokkal, amelyeket a népdalok tudományos pontosságú lejegyzésénél ma már megkövetelünk. Nem tünteti fel az énekesek nevét, életkorát, sem a gyűjtés helyét és idejét. Mint korábban jeleztük, nem is tudományos célból, hanem gyakorlati felhasználás végett történt a lejegyzés. Sass és Kutor egybevágo emlékezete, s a kéziratban talált két keltezés szerint az átíratok 1933–34-ben készültek, tehát Berze Nagy János gyűjtésüket az ezt megelőző időben végezte. A dalok szövegéből arra következtethetünk, hogy azokat az ország különböző vidékéről gyűjtötte. Csupán a „Három meg kettő...” kezdetű dal alatt van feljegyezve Berze Nagy János kezeírásával, hogy azt szülőföldjén, a Heves megyei Besenyőtelek községben jegyezte le. Más népdalok szövegutalásai azt mutatják, hogy baranyai eredetűek.

A hiányosságok ellenére a hagyománygyűjtés és a népzene kutatás nagy nyereségének kell tekintenünk e csaknem másfélszáz dallam és szöveg napfényre kerülését, hisz a gyűjtemény a mainál egy negyedszázaddal, vagy annál is korábbi állapotot rögzít, ugyanakkor több, eddig teljesen ismeretlen dallammal és szöveggel gazdagítja népi hagyománykincsünket. Mindenképpen megérdemelné a tüzetes tudományos vizsgálatot, s ha arra érdemes, a kiadást.

E helyen csupán a gyűjtemény néhány szép és jellemző darabját mutatjuk be, főként kevésbé ismert szövegeket.

TÜSKÉS TIBOR

Vékony béja van a piros almának.
Mért nincs nekem oly szeretöm, mint
másnak?
Volna nékem oly szeretöm, mint másnak,
Nem volnék én rabja a nagy világnak.

*

Megütték a rézdobot, masírozni kell.
Megfújták a trombitát, lóra ülni kell.
Kis pejlovam trappba lép, vissza-vissza
néz.
Száz ablakon száz kislány, sírva-ríva néz.

Megvert engem az anyám, nem tudom
miért.
Tán hogy szeretöt tartok, tán bizony azért.
Nem bánom én, ha ver is, ha agyonver is.
Tartottam én szeretöt, de még tartok is.

*

Barna legény fekete subája,
Szőke kis lány búzódik alája.
Mentől jobban búzódik alája,
Annál jobban kilátszik a pici, piros
csizmája.

*

Kis kertet kerítettem,
Belé rózsát ültettem,
Szomszédasszony kis lánya
Rákapott a rózsára.

Ha még egyszer meglátom,
Vármegyére citálok,
A vármegye azt mondja,
Leányt illet a rózsza.

Leányt illet a rózsza,
Legényeket bokréta!
A vén asszonyt a rokka!
Öreg embert csutora.

Hiába fáj a szíved,
Mégsem leszek a tied,
Inkább leszek a másé.
Azé a kis barnaé.
Jaj, de fáj, jaj, de fáj, jaj, de fáj
a szívem érted.
A szívem érted.

*

Erdő, erdő, jaj, de kerek erdő.
Közepébe két szál aranyvessző.
Körül tövises az ága, de,
Nem állja a madár lába.
Csárdás kis angyalom,
Rossz híredet hallom.

Szolnok felől jön egy bús gerlice.
Szárnya alatt a rózsám levele.
Nincsen, aki elolvassa, de,
Nem is magyarul van írva.
Csárdás kis angyalom,
Rossz híredet hallom.

*

Lám, megmondtam, bús gerlice,
Ne rakj fészket az útszéltre,
Mert az úton sokan járnak.
Kis fészkekre rátalálnak.

*

Fü a szellő a Dunáról,
Jön szeretöm a tanyáról,
Emelgeti a kalapját,
Velem kedvelteit magát.

Ne emelgesd a kalapod,
Ügyis tudod, tied vagyok,
Nem a cásáron vettelek,
Rózsabokorban szedtelek.

*

Édesanyám, adjon Isten jóestét,
Meghoztam a barnaszemű menyecskét,
menyecskét.
Nem is azért hoztam én, hogy szeressem,
Édesanyám könnyebbségét kerestem.

Harmatos a kukorica levele.
Bárcsak engem ez a legény elvenne,
elvenne.
Nem bánám, ha egy nap százszor elverne,
Csak a nevem Kis Jánosné lehetne.

*

De szeretnék a császárral beszélni.
De még jobban szobájába bemenni.
Megmondanám a császárnak magának,
Ne vigye el a rózsám katonának.

*

Megégett a cserep-csuri cserény,
Beleégett három gulyáslegény,
Beleégett kilenc pár rubája,
Számadónak kivarrott subája.

Számadónak nincsen semmi kárja,
Meveszti az ónadi vásárba,
De a szegény három gulyáslegény,
Mind a három beleégett szegény.

Barna kislány kerül a gulyát,
De nem hallja szeretője hangját.
Barna kislány, biába kerülöd:
Eltemették a te szeretődöt!

Mutassák meg annak a sírhalmát,
Hadd öntözzem könyeimmel hantját!
Rózsát teremjen az, ne tövisket,
Mert ő engem igazán szeretett!

*

Három meg kettő, huncut a jegyző!
Hát a rektor hogyné vóna,
Mikor a paptól tanulja!

Alljunk meg csak hó! Itt a fogadó!
Eladjuk a gyepőt, hámot,
Csapunk egy kis jó világot!

*

Három betyár a csárdába'
Piros bort iszik bujába'
Úgy gondolkozik magába':
Mére menjen éccakára?

Egy közülök kitalálta,
Özvegyasszony ablakára,
Özvegyasszony ablakára,
Hol az ajtó nincs bezárva.

Éjjel után egy az óra,
Kelj fel betyár, erigy haza!
Még a kutyák sem ugatnak,
Az irigyek mind aluszanak.

*

Nincsen hideg, mégis befagyott a tó,
Szeretöm nincs, mégis rólam ver a szó,
Hátba még én szeretőt is tartanék,
Egész világ rólam tenné a törvényt.

Megátkozott engem az édesanyám,
Hogy ne legyen se országom, se hazám,
Csipkebokor legyen az én szállásom,
Ott se soká legyen megmaradásom!

*

De szeretnék az erdőbe' ja lenni,
Ha engemet meggyújtana valaki.
Megégetném, meggyújtánám ezt a bitvány
világot,
Közepibe' meghagynám a babámat.

EGRY JÓZSEF

(1883–1951)

Az idén lenne nyolcvan esztendő, ha élne, de már elköltözött közülünk. Ez esztendő alatt művészetének „nőttön-nő tiszta fénye, amint időben és térben távozik.” Festészetének megértését gátolta, hogy sokáig az értetlenség ködébe burkolták a festő magábahúzódo személyével együtt, – másrészt, hogy semmiféle „iskolába” sem lehetett beskatulyázni. Rokonították Turner preimpresszionizmusával, majd a német Erich Heckelnek a fény drámáját megjelenítő expresszionizmusával; mindkét törekvés kudarcot vallott, mert ha van is hasonlatosság köztük, lényegét tekintve Egrý művészete egészen más; nem is szólva arról, hogy sem Heckel, sem Turner művészetét nem ismerte. Ha már mindenáron rokonságot keresünk, a német Grünewald szenvedélyes pátosza, Van Gogh lobogó fényei és zárkózott magánya lehetne távoli rokona Egrý József művészetének. Festészetének lényege a művészember és a természet, a művész és a társadalom közötti reláció örök kérdésének feszegetése – s ezért nőtt túl Egrý a magyar haza határain, ezért emelkedett művészete azok közé, akik, mint Bartók és Kodály, mint Ady és József Attila, mint Medgyessy és Ferenczy Béni, magyarságuk mellett egyetemesen európai jelenségekké váltak.

*

Származása, élete, élményvilága minden ízében a Dunántúlhoz és még közelebről a Balatonhoz kötötte. Élete soráról idézzük őt magát, Németh Antalhoz 1924-ben írott levelét:

„Születtem 83-ban, egy kis Zala megyei faluban, Újlakon. A piktori hajlamot úgy érzem, magammal hoztam, amennyiben már a gyerekkori átéléseim is többnyire ezzel kapcsolatosak. Úgy 16–17 éves koromban próbáltam Pesten valami festőiskolába bejutni, – ami nem sikerült, mert szerintük nem voltam elég tehetséges, na meg az ezekkel járó legszükségesebb anyagim is hiányzott. Végre is szülőim is szegény napszámos emberek voltak, úgy, hogy nem maradt más, mint be kellett érnem azzal az iskolával, amit az utca, vidék, megélhetéssel járó formák és a Nemzeti Múzeum, ahol Markót, Paált és Munkácsyt bámultam. Úgy 19 éves koromban kerültem Korcsek I. festőhöz. Ő vezetett be a piktúra elemi ügyeibe.

Úgy 20–21 éves lehettem, mikor kimentem Münchenbe abban a reményben, hogy ott talán valahogy pénz nélkül is bekerülhetek iskolába, vagy valahová, ahol tanulhatok – nem sikerült – a kutya sem törődött velem. Végre rövid idő után beteg visszakérültem Pestre. Nemsokára ezek után a véletlen Lyka Károly, az akkor volt „Művészet” szerkesztőjével hozott össze. Mondhatom, ő volt az első, ki komolyan vett. Ki részemre számottevő eset volt, ki úgy erkölcsileg, mint anyagilag próbált támogatni. Neki köszönhetem, hogy 905 végén kikerültem Párizsba. Párizsban azután látogattam különböző iskolákat, ideig-óráig. U.i. nem nagyon szerettem meg a párizsi, szerintem üzlet-boltizú iskolákat. Mindezek dacára Párizsban igen sokat köszönhetek fejlődésemben, ott láttam, hogy milyen lapon fekszik a fejlődéshez szükséges mindazon érték, miket eddig nem ösmerhettem. Mesterem, ki korrigált, attól csak azt tanulhattam meg, ami nem fontos, privát egyszerűség. Viszont nagyon becsültem Gaugiunt, van Goghot, Puvis de Chavannest és a barbizoniakat. 907 elején dr. Jánossy Béla, Szinyei Merse Pál hívása, támogatása alapján visszakérültem Pestre és a főiskolán kaptam helyet, műtermet, ahol Ferenczy Károly és Szinyei korrigált, látogatott, úgy másfél évig. U. i. tovább

nem bírtuk ki egymást. Nem bírtam azt a bizonyos száraz iskolai metódusokat. Ugyan-
csak ezzel egyidőben, akkor Múcsarnokban kiállított dolgaim közül az „Éjjeli mene-
dékhely előtt” c. képeimre állami ösztöndíjat kaptam, ami a főiskolával volt egybe-
kapcsolva, – miután pedig a főiskolát otthagytam, az ösztöndíj is megszűnt. Egyszóval
alig vártam, hogy szabad levegőre jussak, mi távolabb az iskolától, külsőségektől, frázi-
soktól. 908–9-ben résztvettem a „Fiatalok” kiállításán a Könyves Kálmánban. 911-ben
kollektív kiállításom volt Művész-ház megnyitó csoportkiállításán. Kiállítottam Mün-
chenben Moderne Galerieben 911–12-ben. 912-ben valami Lindenbaum nevű úr havi 50
koronás segélyével kimentem Flandriába, Belgiumba. Nagyon érdekelték a régi német-
alföldiek, Memling, van Eyck, Rembrandt. Útbajtettem, ahol Grünewaldot láthattam.
Grünewaldot tartom korának egyik legnagyobbjának – amennyiben kevés mester tette
annyira magáévá Krisztust piktúrában, mint ő.

912–13-ban résztvettem több dolgommal a Művészház főlavató kiállításán, ahol Szim-
bólum c. képeimet Szinyei Merse Pál díjával jelezték. 915-ben a világháborúban, mint sok
másnak, nekem is be kellett vonulnom, mely idő alatt kicsit visszamaradtam piktori fej-
lődésemben, amennyiben sokat betegeskedtem. 918-ban Keszthelyen leszereltem, ugyan-
csak akkor kapott meg a Balaton csudás értékeivel, mely idővel kezdődik, tisztul fejlő-
désem, piktúráim az a része, ami addig bizonyos homályba burkolt gyötrődés volt,
mondhatnám azt is, hogy magamra találtam szülőföldem levegőjében. Közben meg-
nősültem. Azóta is Keszthelyen lakom feleségemmel, anyámmal.

922-ben kollektív kiállítás formájában is nyilvánítottam az időbeli fejlődésem a
Belvedereben – most 924 májusban az Ernstbe rendezett K. U. T. (Képzőművészek
Új Társasága) csoportkiállításán is több dolgommal résztvettem, ahol Erns Múzeum
díjával tüntettek ki . . .”

A levélből az is kiviláglik, hogy kedvenc írói, költői: Anatole France, Gorkij,
Dosztojevszkij, Nietzsche, a magyarok közül Csokonai, Petőfi, Ady, Madách, Gárdonyi
– a zeneszerzők közül pedig Bartókot, Kodályt, Debussyt és Beethovent említ.

Az 1924-től haláláig eltelt idő eseményei röviden az alábbiakban foglalhatók össze:

Keszthelyről rövidesen Badacsonytomájra költözik, itt egy kis vincellérházban él a
Badacsony oldalában éveken keresztül. 1926-ban kiállít Berlinben, Fritz Gurlitt szalon-
jában és Drezdában, az Emil Richter szalonban. 1927-ben Hamburgban szerepel. 1928-
ban alakul meg idehaza a Tamás Galéria – első kiállításán Egry József műveit mutatja
be; itt később is többször szerepel. 1930-ban orvosi tanácsra Olaszországba utazik gyógy-
kezelésre, Sziciliában jár.

1936-ban a Fränkel-szalokban rendez gyűjteményes kiállítást, majd ugyanebben az
évben Bécsben szerepel a Neumann und Salzer Galeriban. 1944-ben a svájci magyar
kiállításán, 1948. januárban a londoni magyar kiállításán szerepel nagyobb anyaggal;
az 1948. Velencei Biennálen reprezentatív anyaggal vesz részt.

Könyvek jelennek meg róla, a kritikusok az egyik legnagyobb élő magyar mű-
vészként emlegetik, – de életmódján, felfogásán ez mit sem változtat. Magányosan él
a Balaton mellett, badacsonyi magányában tölti éveit – gondokban, küszködésben. Ál-
landóan anyagi gondjai vannak, már elismert művész korában is. Lázár Bélához írt
egyik levelében kéri a hét dolláros képközvetítési díj mérséklését, mert ez számára, aki
ilyen rosszul áll anyagiakban, igen magas. 1935-ben arról panaszkodik, hogy nem tudja
előteremteni a Pesti Napló 8,60 pengős negyedévi előfizetési díját, pedig ekkor már be-
érkezett, sikeres festő, több gyűjteményes kiállítással a háta mögött. Fónagy Bélának
írja: „. . . milyen más, ki elvonultan magában hordhat mindent és mennyivel szebb a
Balaton napfölkelte és viharja – csakhogy bármennyire is próbálok elvonulni – mind-
ezeket magaménak érezni, – a száraz mindennapi anyagi cölömpőtől lehetetlen szaba-
dulni . . .” Hívja őt, látogassa meg: „. . . ha pénzem volna, útiköltséget is adnék . . .” –
írja.

1945-ben állami nagydíjat kap, 1947-ben Szabadság Érdemrendet, 1948-ban pedig
az elsők között tüntetik ki Kossuth-díjjal. Ekkor azonban már súlyos beteg, életmódján
nem változtat, a művészi élettől távoltartja magát és 1951. júniusában örökre lehányja
szemét.

Mint Németh Antalhoz intézett levelében írja, a Balatonhoz fűződik művészetének változása, – az előző időszakot „homályba burkolt gyötrődésnek” minősíti. Életműve nagy vonalakban két nagyobb szakaszra bomlik, az 198. előtti és utáni korszakra – bár ezeken belül is több kisebb periódus különböztethető meg.

Legkorábbi kísérletei rajzok és akvarellek. Első jelentős képe 1907-ben, Párizsból való hazatérése után készült: az *Éjjeli menhely előtt*. A téma ismerős a fiatal parasztyereknek: a menhely előtt ácsingáló parasztlakosok és proletárok tétova lödörgése kerül vászra. A téma régebben foglalkoztatta Egryt, egy korábbi, elveszett képe, az *Ingeny-étkezők* valószínűleg ennek előzménye. Nagy tömegeket rendel egymás mellé, a plasztikusan modellált figurákat kontúrvonallal összegezi, a fejek majdnem párhuzamosan egyvonalban végződnek a kép felső vízszintesével. Egy különálló alak – a festő saját maga – teszi mozgalmassá a jelenetet, szinte demonstrál: benne kristályosodik a kép önvalómasszá.

Első igazi sikerét a Művészház 1909. évi kiállításán aratja. A közönség felfigyel rá – a kritikuskor művei láttán Millet-t és Meunier-t emlegetik, velük hozzák kapcsolatba a fiatal festő művészetét. Ez idő tájt kezd kialakulni az első korszak formanyelve, amely egészen a világháború utáni változásig jellemzi művészetét. Képeit a nyugalom és a zártság jellemzi, nagy figurák, kemény kontúrok, gondosan szerkesztett előadásmód. A téma: tájak, hajók, csónakok és hídkorlátok, valamint dolgozó, mozgó emberek: kikötőmunkások, földjükön dolgozó parasztlakosok és azok életéből vett jelenetek. Képein az alakok uralkodnak, a táj mindenütt alárendelt; munkásai kissé időtlenül monumentalizáltak és ez kétségkívül kissé emlékeztet Meunier figuráira; *Mezei munka* című képének kompozíciós módja pedig Millet-re utal. Ez időben születik *Óskor* című képe, ez sokat rejt még magában a szecesszió formavilágából; „az önarckép-Ádám nyugodt atléta alakja és a fának támaszkodó Éva félig elfordult figurája dekoratív, egyensúlyozott kompozíciót alkot s a kép az óskor, az éden harmóniáját, nyugalmat, szépséget akarja tolmácsolni.” (Németh Lajos.) A képeknek ez a nyugalma és zártsága azt mutatja, hogy Egry valamilyen logikus világképet igyekszik szerkeszteni a maga részére már ebben az időben, harmóniát és rendet. Ez a törekvése szervesen kapcsolódik a század első és második évtizedének radikális mozgalmához, azokhoz a törekvésekhez, melyek végül is – hazánkban – a Galilei-kör mozgalmán keresztül a munkásmozgalom baloldali irányzatainál kötöttek ki. S ha színei ekkor még kissé erőtlenek is, nem emelkednek fel a feszültségnek arra a fokára, melyet a zárt forma, a megszerkesztett nyugalom megkövetelne, a gondolatok szorosan a korhoz kötik a fiatal Egryt.

Ezek az évek Európa-szerte az Egryéhez hasonló törekvéseket produkáltak. Ez a „rendteremtő”, harmóniakereső művészet Gauguin-nel kezdődik – akit Egry ismert –, aki Tahiti világában talált a maga számára időtlen nyugalmat, földi paradicsomot. Még a Fauves-ok első képein is találkozunk hasonló törekvésekkel, mintha a földi élet egyre fenyegetőbbben kitörni készülő vihara elől menekülnének e nyugodt világba. A látszólagos nyugalmat azonban rövidesen elsöpri a háború vihara. Fennmaradt két Egry rajz a háború elejéről: *A bevonulás* és *A vár alatt*; az első vállukon fegyverrel masírozó katonákat ábrázol, a másik pedig csatajelenetet, össze-vissza gomolygó emberekkel és felhőkkel – minden zürzavar és káosz. S noha 1916-ban készült *Sebesültbordoatók* című képe és 1917-es rajza, *A temetés* (elesett katona temetése) ismét az időtlen nyugalmat sugározza, a táj és az emberek nagy összefogott egységben jelentkeznek, a mondanivaló épp ennek a harmóniának, a rendnek a felbomlása. 1915-ben ő maga is bevonul, s egy év múlva sebesült katonaként küldi egyik ismerősének levelezőlapra skiccelt rajzát: hullák felett lépkedő lovon ülő meztelen férfi, kezében zászlóval (ez ő maga); ezen már kifejezésre jut az a mélyen átértett diszharmónia, mely keresve-keresett egyensúlyát megbontja, mindent felborít benne; a gyötrődés lesz úrrá rajta és testben-lélekben sebezten menekül a Balaton mellé, haza, a szülőföld közelébe, mert azt a szociális érzésen és emberbe vetett hiten alapuló világképet, mely a fiatalok korszak képeit éltette, szétzúzta a háború.

*

A háború utáni esztendőkből gyökeres változást tapasztalunk Egry József művészetében. Ha e változás okait keressük, nem nehéz azokat megtalálni. A háborút vesztett ország kilátástalan sorsa-helyzete, – előbb a „rohanunk a forradalomba”, majd a forradalom gyors, szinte váratlan győzelme, s röviddel utána a proletárdiktatúra bukása, az ellenforradalmi terror uralomrajutása és vérengzése, legelőbb éppen a Dunán túlön, Egry szűkebb pátriájában – végleg kizökkentették a művészt a magára erőszakolt egyensúlyból, korábbi témavilágából. Nem ismeretlen ez a magatartás az első világháború utáni Európa viszonyai között.

Európa keleti szélén egy győztes forradalom és több éves polgárháború viharai után kezdődik meg a lassú felemelkedés, Közép- és Délkelet Európában sorra elbuknak a proletárforradalmak és helyüket fél- és egész fasiszta rendszerek foglalják el. Nyugat-Európa „hagyományos demokráciája” is más értelmet kap a háború utáni konjunktúra, majd a világot mélyen megrázó gazdasági válság tükrében. Ilyen körülmények között a művészek zöme nehezen tud tájékozódni. A forradalmi hév, amelyet a körülmények korlátok közé szorítanak, nem talál más kiutat, mint a formabontás kísérleteit. A hitükben csalódott, vagy csalódní velt művészek elégedetlenségükben és tehetlenségükben valami „új” művészetet hoznak létre, mely azonban sokszor sem nem új, sem nem művészet.

Hazánkban még mélyebb válságot idézett elő a forradalom leverése. A „magyar nyomorúság”, a nemzeti függetlenség elodázása, a társadalmi problémák meg nem oldása miatt ez a kérdés nagyobb helyet foglalt el a magyar szellemi életben, mint Nyugat-Európában. A meg nem oldott társadalmi kérdések a legelrejtettebb alkotói műhelyekbe is betörték. Egry sem menekülhetett a kérdések elől. Ő azonban nem olyan forradalmi egyéniség, mint Derkovits Gyula, aki kapcsolatot tudott találni a forradalmi mozgalommal, és az elnyomás elleni küzdelem vált művészi élettétjévé. Egry zárkózott paraszti természeté más kiutat keresett a maga számára. Nem forradalmár, de szegényparaszti származása és eddigi élettapasztalata következtében mélyen humánus.

Ez a humánus válik most művészi élettétjévé. Gyermekkori élményei meghatározták, hol keresse a kiutat: a természethez fordul. Ezt találja meg Keszthelyen, majd Badacsonyan, a Balaton világában. A tó, a víz, a környező hegyek csak ürügy számára, hogy az emberről beszéljen. Nem véletlen, hogy éppen Grünwald Krisztus ábrázolása ragadja magával, hogy az isenheimi oltár mesterének extitikus ábrázolásmódja vonzza-izgatja. Tragikus életérzésének ez felel meg legjobban. A Balaton fényvel, párával telített valóságába oltja be ezt a tragikus életérzést, és egy pantheisztikus világot épít fel. Kiemeli az embert a maga természetes társadalmi környezetéből és egy saját maga komponálta természeti világba építi bele. Az Őskorral elkezdett gondolatsort folytatja más szinten. Egykorú méltatói sokat beszéltek Egry miszticizmusáról, pedig nincs itt semmiféle misztika, csupán a festő a környezet élményeiből átszűrt, saját maga alkotta formanyelven vetít ki magából egy világot. A valóságélemek szimbólumokká válnak nála, a társadalom rendjét a természet rendjével cseréli fel, a hely végtelen kiterjedése azonosul az idő végtelenségével.

A Balaton jelentős szerephez jut életében. Sajátos zárt világ ez, alig akad hozzá hasonlatos. A víz és a környező hegyek együttese külön színt képvisel a magyar tájban – nem óceán, mert látszik a túlsó part és mégis az, mert mintha a végtelenbe futna a víz és ott borulna össze az éggel. A part hegyei nem a Földközi tenger szélén vonulnak és mégis őriznek magukban valami mediterrán vonást. Idézzük Eötvös Károlynak, a Balaton nagy szerelmesének szavait: „A jelennek minden élettünete, sok százados múltnak minden árnya, természetnek ősköltésai, emberkéznek apró szép dolgai együtt, egymás mellett . . . Vize, napfénye, viharja, lakóinak járása-kelése, patakjainak mozgása, tele, nyara, virága, illatai, madarai, éjjele, nappala és örökké változó színpompája egy szempillantásig se hagyják mozgás nélkül, elevenség nélkül. S eszmét, gondolatot és érzelmet nemcsak ezek szülnék, hanem hegyeinek váromladékai. Ez omladékok magasságából ezer magyar esztendőnek, száz nagy családnak, ezer szerelemnek és balsorsnak s egész nemzetünk történetének élő képe tekint le ránk . . .” Egryt e világnak mély ismerőjévé és ihletett szerelmesévé válik” A Balaton a természet örömkönyve” – írja naplójában; vagy másutt: „A Balaton olyan, mint a könny, mely öröm és bánatból

fakad. És olyan szent, aminek mindenki imádója.” Ez a nagy tó, a maga különös hangulati és színvilágával szolgált forrásul a művész újonnan formálódó művészetéhez, a „csak tiszta forrásból” bartóki elvét valló Egry itt találta meg a forrást és itt építette fel a maga zárt világát. E világ partján éli végig ismét a világ teremtését, itt él az első emberpár, itt támad Káin Ábelre, itt születik meg a Megváltó, itt él Keresztelő János, s itt jelenik meg Kristóf, vállalán a gyermek Jézussal. E világban szenved végig Egry is az életet, melynek viharai csak szűrve jutnak el hozzá és művészetében többszörös áttételen át jelennek meg.

*

Az átmenet a balatoni képek ábrázolásában végleges stílusának kialakításáig mintegy öt-hat esztendeig tart. Az 1917-es *Őnarckép* még a régi, nyugodt arcot mutatja, mögötte a tájat látjuk, de már a harmónia megtörésére utal az, hogy ember és táj között a kapcsolat megtört, semmi összefüggés nincs köztük. Az átalakulás jegyeit látjuk a *Hajóácson*, s e korszakának érett terméke a *Fények a Balatonon*. Hatalmas fénynyalábok zuhannak alá az égből, megtört reflexek szabdalják a teret, s a kép balsarkában ezzel a természeti csodával birkózik a festő. A *Lemenő napon* az okkeres napkorong szétlövellő sugarai fonják át a képet, a táj síkokra forgácsolódik, az előtérben egy görnyedt asszony, a középtérben házak, s hátul mögöttük az ég – az egymástól élesen elhatárolt síkokat a nap sugarai fűzik egybe. A kép színei sötétek, a nap meleg okkersárgáját az ég és a táj hideg kékjei és zöldjei ellensúlyozzák. Hasonló a színvilága a *Vihar a Balatonon* című képnek. A sötét színek sávosan aláhulló pásztáit helyenként töri csak meg egy-egy fehér szín, a hideg zöldek és kékek uralkodnak a képen, mely valami egyenetlenséget közvetít felénk. A vihar a művész bensőjében zajlik és ennek kivetítése e kiegyensúlyozatlan festészet. Egrynek ez a korszaka, a háború utáni első éveknék ez az expresszionizmusa rokon leginkább a német Erich Heckel festészetével. A képen minden harsog, minden formaelem küzd és összecsap, árad a fény, de ez még nem egyesít és nem fog össze, mint majd a későbbi képeken, hanem darabokra tör és szétszabdál.

Rövid ideig tartó expresszionista korszakából Egry hamarosan kilép, s azt a kissé görcsös vagdalkozást, melyet e korszak képei mutatnak, feloldódás váltja fel. Már az 1921–22-ben megfestett *Tőzegégés a Balatonon* jelzi ezt, de végleges jeleit csak az 1923–24-es években készült alkotásokon találjuk. Festészete még nem egyértelmű, az expresszionizmus görcsös rémülete még vissza-visszatér. Az 1923-as *Déli bábos páras fények* már oldottabb, de az ugyanebben az időben készült *Mélyút* vagy a *Káin és Ábel* még drámai ellentétektől szántott. A *Déli bábos páras fények* egyik főműve e korból. A kép alsó felén a domb párhuzamos félkörívű vonulatai uralkodnak – nem a *Mélyút* drámai környezete, hanem a pannon dombok szelíd lankája. Ezt a dombot szinte megkoronázza a felemelt karral haladó szántóvető és a két állat figurája. A távolból idelátszó fa és torony vertikálisa felel a férfinek. A nagy magas fehér égen átsuhognak a párizsi kék vízszintes sávjai, ellentett szerkezetet adva ezzel a felemelt karú férfi, a torony és a fa függőlegeséhez. Ezek a kék vízszintesek emelik ki a fényt hordó fehérret. A figura még jelentéktelen, alig jut szerephez a mondanivalóban. A kontúr ismét fontos szerepet kap, de most már nem abban az értelemben, ahogy a korai képeken láttuk; az éles fényben forduló forma szín-prizmát hoz létre – így a kontúr a színek nyalábjából áll össze, s telítve vannak atmoszférával, fényvel, mint a síkok és tömegek, melyeket határolnak. A kék kontúr mögött szürkén cseng vissza a tömegek fénye, s ez a visszfény kelti a délibábos varázslat imbolgó, megfoghatatlan hangulatát.

A korszak másik legjelentősebb műve a *Balatoni halászok*. Az erős rálátással megoldott képen a tér teljesen bizonytalan, a két halász figurájának és mozdulatának teljes párhuzamossága – bátran mondhatjuk: a figura megismétlődése, kettőződése – kontrasztot nyer a hullámok ellentett irányú ismétlődéseiben. Ezt húzzák alá a színek is: a hullámok hideg kékjére a figurák meleg színiájára felel. A messzi hátsó teret felszívja a nap – s ennek sugarai a hullámokra merőlegesen meg-megvillannak.

Alig csillan meg a szerkezet ezeken az újabb képeken. A régi képek szilárd, kissé kemény szerkezetéhez képest új szerkesztésmód jut érvényre: e képeknek „igen szilárd, szabatos, de éppenszak hajszálfinoman megcsillanó szerkezeti magja van.” (Kállai Ernő.) A régi képek geometrikus rendje feloldódott és helyét egy architektónikus rend foglalta el, ahol a formák és színek kiegészítik egymást és – akár szimmetrikus, akár aszimmetrikus a képek kompozíciója – egyensúlyt alkotnak. A kontúr vonal is megváltozik: fénnel, párával átítatott, hol vastagodó, hol párává foszló körvonallá módosul. Ebben a kompozíciós rendben építi fel világát. A valóság legősibb gyökereihez, az emberi közösség állapotának legelemibb fokáig megy vissza. A világon semmi más nincs, csak a táj és az ősi munkát végző emberek: halászok, szőlőművelők, pásztorok – s a nagy szabad víz. Itt született meg „Krisztus-sorozatának” terve. Így ír erről naplójában: „Az igazi népi? Különösen a korai keresztények.” S másutt: „... nincs szebb, mint krisztusival találkozni valami szegényvájta utcában.” Leírja e sorozatának tervét is: „Genezáret tava környék, Galilei, Halászok, Csodatételek-jelenések, Krisztus megjelenésével kapcsolatosak... Csodálatos halászat, Kenyérosztás, Feltámasztás, Tengerjárás, Bevonulás Egyiptomba.” A sorozatból csak néhány darabot ismerünk, közülük is egyik legnagyobb méretű az 1929-ben készült *Keresztelő Szent János*.

A végtelennek látszó térben három figurát látunk: az egyik lehajol, hogy merítsen a vízből, a középső kezeit mellén összetéve meztelenül áll – ez Jézus, aki a keresztelésre vár – a baloldalon álló Jézusra néz, kezével fogja össze a rajta levő bő leplet. A figurák közt a kapcsolatot a cselekvés, illetve a néző-várakozó tekintet adja, kapcsolatok tehát mély és bensőséges, a kép tartalmából fakadó. A középpontot az álló figura alkotja, feléje irányul a baloldalt álló férfi tekintete, illetve a jobboldalt hajló figura cselekvése. Ezzel az aláhúzott szimmetriával emeli ki a művész Krisztus alakját. A szimmetriát aláhúzza és fokozza a háttérből idetűnő hegyek kettős kúpja: a kép közepét elfoglaló hegykúp épp az álló Krisztus feje fölött emelkedik, s mintegy megkoronázza látszik alakját. Ezek a távoli hegykúpok adják a tér érzetét; a mélyben kiemelt két hegykúptól indul előre a festő, az előtér felé, s a kép összes elemét ezekre vonatkoztatja. Ezzel biztosítja a tér egységét és tömörségét.

Az ekkor készült másik nagy Krisztus-ábrázolás a *Szegény halászok* (Krisztus a szegények között). Az egykorú méltatás a művet Egry „megtalált Krisztus-képének” nevezi; a kép szerkezetileg két részre oszlik: egyik oldalon a hálót húzó hátrahajló két halász, baloldalt pedig Krisztus a két apostollal. A két rész közt a kapcsolat tisztán tartalmi, mintegy jelzi, hogy a „megváltás” a szegény emberek részére jön el. Hasonló gondolati tartalmat hordoznak a Kristóf képek is: *Szent Kristóf a Balatonnál* és a *Kristóf a faluban*. A Kristóf-legenda a kereszttség mítosza, amelyben a Megváltó világosság jelentése jut szerephez. Ezért választotta Egry Kristófit, a világosság, a fény megjelenítőjét.

Az 1930-as évek eleje újabb, ha nem is annyira mély változást hoz festészetében. A figurális képek száma ez időtől csökken és megnő a „tájképek” szerepe, súlya az életműben. Tájkép, idézőjelben, mert hiszen Egrynél sohasem a táj naturálistán vett értelmezéséről van szó. „A tér és a végtelen érdekelt” – vallja egyik írásában. „Engem a fény maga izgat. Az atmoszféra, amely architektónikus. Nálam a fény, a pára formát nyer, mint maga a figura. Betölti a teret.”

E korszakának fő szereplője a fény, ebben oldódik fel szabadságkeresése. Ezt írja naplójában: „A Balaton párás fényei átalakítják a reális formákat-tárgyakat. A távlatok, perspektívák szüntelenül változnak, alakulnak és a fények maguk is képi formát kapnak.” Képeinek legfőbb elrendező elemévé a fényt tette meg. Még tovább jut el abban a folyamatban, amely a háború utáni években kezdődött el: most már gátalanul helyezi a társadalom helyébe a természetet, legtöbbször elhagyja a figurákat is, s a természethez való teljes fordulásban keresi azt a harmóniát, mely feledtetni képes a környező világ dízsharmóniáját. A világító napkorong a világ reménységét, a butaság és aljasság ellenére is sugárzó világosságot jelképezi, mely fénnel árasztja el a saját-maga által felépített világot. *A fény a szabadság szimbólumává válik Egry József festészetében.*

Képeink kettős építő eleme ekkor a fényeket hordozó szín és vonal. A szín hordozza az atmoszférát, tolmácsolja a költő hangulati mondanivalóját – mint zenében a téma. A fény árad, elomlik, szétterjed – erőt, életet ad a színeknek, egybefogja, egybeöleli a képet, egészé – mint ahogy a témát körülölelik a dallamok, melyek variálják és fejlesztik. A vonal pedig dinamikusan feszül a képeken és a maga linearitásával segít a fénynek megadni a kép szilárd szerkezeti vázát, organikusan feloldódva a fény és szín között. A fő szín festészetében a színei vörös, mely középben áll a súlyos, nehéz barna és a fénylő, világító sárga között; ennek ellentéte a zöldbe játszó párizsi kék – ezekhez járul harmadikként a fehér. Ez a hármas, melyben két komplementer szín egyesül a fehérrel, kellemes és ugyanakkor nagyhatású. Körülöttük bontakoznak ki az élénk vörös és rózsaszín, másfelől pedig a barnás és szürkés árnyalatok, melyek teljessé teszik a képek színhatását.

Ez időben készült néhány figurális képe mintegy összefoglalója művészetének – gondolati és festői-technikai értelemben egyaránt. Az 1937-ben készült *A festő* ismét élénk tárja a világot, melyben életét töltötte. Baloldalt, teret meghatározó jelleggel, függőleges házfal, mellette áll a festő sapkás, kifelé néző alakja. Mögötte a víz, a távolban a túlsó part ködbevesző hegyei, fölöttük az ég kékes zöldje. „A Balaton... nekem mindent jelent, kiegészítője életemnek. Húsz éve festem. Nem lehet megünni soha, minden pillanatban újat mond.” (Naplójából.) Az alap hideg kékes kontúrvonalait, az arc és a sapka meleg barnája, a ruha barnásszürkéje tartja egyensúlyban. Kezeit tanácstalanul, kissé elkínzottan emeli maga elé, tekintete az eget keresi. A másik összefoglaló mű – inkább formai-technikai értelemben – a *Támaszkodó férfi*, melynek kompozíciós egyensúlyozottsága Egry érett korszakának egyik legmagasabbra lendülő csúcspontját jelzi. A kép tengelyében álló férfi figyelő arca, a derekat támasztó kéz ellenpólusa, a fejét támasztó másik kéz, s e két ellentett háromszög között feszül az álló test függőlegese. A kontúr itt is fénytől átjárt, oldott – mellette szalad a fehér-világoskék sziluett és kapcsolja a figurát a térbe. A középponti rész a képen a figyelő, kissé riadt arc, a természettel azonosul és vele mégis szüntelenül harcban álló, megnyugvást nem találó ember riadtsága. S a harmadik mű, ahol az általánosan használt olajpasztell helyett visszatér az olajtechnikához, az 1938-ban festett *Visszhang*. A képet megjelenésekor „az utóbbi évek magyar festészete egyik legjelentősebb, reprezentatív alkotásaként” üdvözölték. Egry – teljesen szokatlanul – nőalakot használ mondanivalójának tolmácsolására. A két mély emberi vallomás, a nőalak köré támadó zengő fényességben és távoli csendülésben a művész keresi a visszhangot.

Mintha a világtól venne búcsút a súlyosan beteg festő *Hazatérő* című képén. Fáradtan, a nézőnek hátat fordítva, vállára vetett hálóval lép egy férfi. Jobbra a végtelen víz, baloldalt a part, előtte a ház, ahova megtér, szemközt egészen alacsony horizont. A fáradt, beteg ember leszámolása ez a világgal, festészettel, mindennel.

Egry 1938-ban súlyosan megbetegszik – eladják a balatoni szőlőt és Nervibe utaznak, hogy a festő életét megmentsék; majd visszatérésük után röviddel a Tátrába mennek, további gyógykezelésre. Hazatérte után Egry kevesebbet dolgozik; ez idő után készült képei ökonomikusabbak, még inkább kevéssel mindent elmondók, mint a korábbiak. Ez a „fehér képek” korszaka: a színek száma néhány alapszínre csökken. Képeinek témavilágában az időben sok az ismétlés – még jobban megérték benne a tér- és színproblémák, s amit már egyszer el is mondott, most szükséztlenül, de semmivel sem kevésbé gazdagon mondja el ismét. Ilyen párdarabok például a *Delelés* (1926) és a *Delelő fényben* (1940), a *Balatoni balászat* (1923) és a *Csodálatos balászat* (1914); ez egyben a Krisztus-sorozat utolsó elkészült darabja is. Más műveit több változatban is elkészíti: így a *Hazatérőt* az 1937. változat után kis módosítással még kétszer megfesti. S festi „balatoni képeit” – ezekről írja Naplójában: „Ritka szépek Badacsony, Gulács környékén a vulkanikus hegyvonulatok – szóval gyönyörű a Balaton világa. Nem csoda, ha a legegyszerűbb hétköznapi is ünneppé tud lenni benne. Én mindenesetre, mint festő, sokat köszönhetek a Balatonnak. És ha talán nem is festhettem eddig mindazt meg, amit szerettem volna, azért az az érzésem, hogy talán nem volt egészen eredménytelen a vele kapcsolatos eddigi törekvésem.” Ekkor festi a *Kacsák a Balatonban*, *Ab-*

lakomból s más képeit, melyeken a színnek alig néhány halk suhogása érzékelteti csak a művész gondolatait.

Keveset tud dolgozni. 1940 nyarán írja egyik levelében: „... Átjöttünk Badacsonytomajra, Juliska unokánévére egyik szobáját vettük abban a reményben, hogy közben talán a mi viskónk is elkészül annyira, hogy be tudunk menni... Nagyon rossz a hangulatom. Idegesít, hogy dolgozni nem tudok kedvemre ezek miatt az örökös gondok és idegen kis szobákban való hánykódás között.” Közben kitör a háború, s egyre közelebb ér pusztító vihara. Egry ezt is a vízhez méri: „A Balaton terében az uniformisok kellemetlenül hatnak” – írja Naplójába. 1944. március 19-én ezt jegyzi fel: „Most már nem kell egy kis bombáért Pestre menni; potyog erre is elég.” Az élet mind nehezebbé válik: az élelem, majd ösztől a tüzelőbeszerzés nehézségei keserítik az idős, fáradt művész életét. Egryné írja Naplójában: „Szegény Jóskát... idegileg teljesen tönkreteszti ez a borzalmas háborús feszültség.” Ilyen körülmények között nem tud dolgozni. A parti villából be kell menekülniök a faluba. Ez még jobban elkeseríti. December 28-án így ír: „... A vidék gyönyörű havas, párás. A piktúrát szemlélettel próbálom egy kicsit pótolni.” Március végén átvonul a front, hazaköltöznek. 1945. április végéről maradt fenn egy kis rajza: *Urak 1945-ben*: két toprongyos csavargót és egy szőrös, szakállas sapkás férfifejet ábrázol. Nagyon lassan tér magához, elégedetlen önmagával, siratja pesti műtermében elpusztult pótolhatatlan képeit. 1945. december 2-án írja: „... Munkáimmal alig foglalkozhatom. Kínomban itt a sötét konyhában jegyezgetek értelmetlenül... Nagyon éhes vagyok és fázom...” Naplójába ácsorgó sorbaállókat, rőzséthordó figurákat, katonafejeket, szigonyozó figurákat rajzolgat. Közben kis faszobrokat farag – s büszkén jegyzi fel róluk: „F. (Ferenczy) Béninek tetszettek a faragásaim.” Nagyobb műbe már nem kezd, apró krahikat csinál, s ismét és újból a Balatont idézi. Valószínűleg legutolsó képei a Cseh-Szombathy gyűjteményében levő *Balaton-i táj* és *Tájkép*: ezek 1948–1950 körül születtek. Ekkor már súlyosan beteg, de így is figyelemmel kíséri az eseményeket; sokat levelez Bernáth Auréllal, Borsos Miklóssal, Keresztury Dezsővel. Résztvesz az I. Magyar Képzőművészek Kiállításán; a dogmatizmus hamis, naturalizmust dicsőítő légkörében azonban – mint írja – „... a kiállításra beküldött képeimet kidobatták a... zsúritagok, ami ellen egy-két művész felszólt és majdnem botrány lett belőle...”

1951. május 21-én, utolsó bejegyzésében ezt írja: „... Kínos napjaim vannak, de talán az éjjeleim még kínosabbak. Nem tudok igazán gyönyörködni a természet májusi szépségében sem. Minden fáraszt, fáj...” S egy hónappal később örökre lehungyja szemét; mint Egryné írja levelében: „Olyan szépen, csendesen távozott, amilyen volt életében.”

*

E rövid áttekintés csupán vázlatos képet adhatott Egry József művészetéről. A kérdések, melyekkel viaskodik: a nemzet gyötrő gondolaj-problémái. Ezek foglalkoztatják az első háború előtti időszakban is – s ezek éltetik művészetét később, a balatoni korszakban is. Helye a magyar művészet legnagyobbjai közt van: azon kevesek közt, akik egyetemes érvényű kérdéseket feszegetnek. Életműve mélyen humánus, az ember fel-emelkedésébe vetett hitet sugárzó művészet. Szegényparaszti származása következtében nyílt és őszinte természetességgel állt első perctől kezdve a dolgozók mellé; az ellenforradalom szennyével, a feudális maradványokat tüzzel-vassal őrző uralkodó osztállyal bátran szembe fordult. Tiszta maradt – de ezt a tisztaságot csupán félre volt, saját világába zárkozva tudta megőrizni. Bartókkal együtt vallja a „... csak tiszta forrásból” elvét – ezt a forrást azonban valami soha-volt, magateremtette világba helyezte. Ars poeticája bátran állítható minden korok művészei elé: „Szabadság, művészet: ikertestvérek”; kompozicionális elgondolásai, leegyszerűsített, ugyanakkor felfokozott színvilága, a vonal, a szín és a fény harmonikus egybeépítése, magasfokú rajztudása, rajzkultúrája példakép marad festőink számára. Művésze izigvérig korában él: mondanivalóját az ember sorsa felett érzett aggodalom diktálta – s ehhez adekvát formát alkotott

a Balaton formavilágából, fényeiből és színeiből. Szinben és formában beszélt, mert – mint naplójában írja – „...képben, formában kaptam mindazt az élethez szükséges leckét, ami örömmre szolgált. Az ünnepi esetek számomra csak képpel kapcsolódhattak. Az ünnep, a templom, a múzeum számomra egy volt.”

Egy József művészete nemzetünk kincsei közé tartozik – megérdemli, hogy népünk jobban megismerje s érdemében méltón becsülje.

LÁNCZ SÁNDOR

BARTHA LÁSZLÓ RÓL

Diákéveim egyik rögeszméje volt, hogy első regényem egy csodálatos, Gauguin-szerű festőművészről szól, aki kizárólag csak éjszaka, álmukban festi le az embereket, a világot, a tárgyakat is csak akkor, ha idegenek és mozdulatlanok, aki a vonalak furcsa, ideges mozgásával, a színek összefüggő rendszerével ábrázolja azt, amit lát és kifejezni akar, de amit csinál, azt senki sem érti meg, mert amit az én festőm ábrázol, azt az emberek és a tárgyak sohasé láthatják, hiszen amikor fest – mindenki és minden alszik. A festőregényből természetesen semmi se lett, de mindörökké maradt bennem valami fura és elégedetlen izgalom mindennel szemben, ami a festészettel összefügg. Képzőművészettel foglalkozó kritikákat, recenziós megjegyzéseket csak kezdő újságíró koromban írtam, és csak később értettem meg, hogy a festészetben van valami utánozhatatlan feszültség és kompozíciós jellegzetesség, valami rendkívül feszült – vagy feszes – törvénykezés, valami szokatlanul tömör erőteljesség, és van a színek tempója – amihez csak akkor lehet teljes joggal közeledni, ha az ember azokon a bizonyos éjszakákon ébren tud maradni, és megláthatja a Gauguin-szerű festőt munka közben. Azóta inkább csak önmagamban próbálok összegezni impreszióimat, és sokáig egyszer se éreztem, hogy eljött a pillanat, megtaláltam az én diákkori, csodálatos festőmet, aki a vonalak furcsa, ideges mozgásával, a színek összefüggő rendszerével ábrázolja azt, amit mi – tím földgyári munkások és írók, éjjeliőrök és laboránsok, szállodai portások és úvönök – rendszerint nem érünk rá megnézni, vagy egyszerűen az optikánk miatt nem láthatunk meg, nem nézhetünk meg. Pedig időközben sokat megtudtam a modern festőművészetről, George Groszról is, akinek a művészete sajátos montázstechnikára épült, és a Heartfield mérnököt ábrázoló portréjában montázstechnikával gépi elemeket helyezett a figura szívébe, vagy Yves Tanguy-ról, akinek képein a nyomasztó álomvilág, a mágikus hangulat, a szörny-vegetációval benépesített tengeralatti táj jelenik meg, vagy Salvadore Dali-ról, akit leginkább az extravagancia, a patologia jellemez, és sok bohóckodással, üzleti számításal kialakított módszerét paranoikus kritikái módszernek nevezi.

Ha egy barátság az idők folyamán nem kövesedik meg az udvarias, időnkénti le-
vélváltásokban, ha a barátság izgalmában állandó és egy kicsit mindig elégedetlen
feszültség van – akkor az ember néhány év múlva már nem is tudja pontosan, sem időben.
sem emlékképekben meghatározni, hogy hol kezdődött ez a barátság. Jónéhány évvel
ezelőtt Veszprém és Csopak között autóval a magyar irodalom és művészet „szent” he-
gyére igyekeztem, Tihanyba. Útközben a Csók Galéria egyik kiállításának katalógusát
nézegettem, a katalógusban Dobrovits Aladár rövid tanulmányát Bartha László festő-
művészről, előttem pedig a Balaton, tompa, lejtős színekkel, ideges fényekben, erőtelje-
sen, pedig szürke volt ott azon a délelőttön minden – a hegyek, az arcok, a fák és a
vonatok is. Azután az autó felment a szerpentinre a „szent” hegyre, a múzeum elé gör-
dült, és sokáig ültünk abban a kicsit mindig hideg, de sohasé barátságatlan szobában,
amelynek az ablakai magasról, szinte ijesztően magasról néznek a tóra. Bartha László
műtermében. Innen a szem, a tekintet a horizontokat is ki tudja tapintani, az összefüggő
egészret, és hozzá nyáron a kis pipáló, fehér hajókat, az apró, ügyes vitorlásokat, télen
a hosszú, tükörszerűen megtört szürke jégmezőt – vagyis a határokat, a mozgást és a szí-
neket. Ültünk, ültünk, és ami egy riportbeszélgetésnél általában szokatlan, feltűnően

keveset beszéltünk. Ő az ablak mellett állt, a festőállványánál, talán a vásznakat rendezte, vagy a vízre nézett.

– Sokat jártam nyugaton, és azt a következtetést vontam le, hogy a festészetben a lehető összes kombinációk kimerülnek. Új hangot kell a festészetbe hozni, és ennek az új hangnak éppen úgy eszmei forrásnak kell lennie, mint a középkorban a vallásosság volt. Néhány hete Ajkán jártam a Timföldgyárban... Az a vörös por, ami jellemzi a környéket, és amit minden anyag másképpen fogad be, ott a munka helyszínén minden együtt van a legintimebbtől a monumentálisig. Amit itt láttam, az lehet a mi kultuszunk, a művészet forrása, ami a középkori művészeknek a Mária-kultusz és a vallásosság volt. Hinni kell ebben. Hinni, mert amit az ember nem hisz, azt nem tudja ábrázolni...

Amikor néhány hónap múlva már mint többszörös vendég megint felmentem Tihanyba a tóranéző, mindig hideg szobába, már készültek az olaszországi kiállításra az ajkai vázlatok és kompozíciók. A kohász, akinek alakját az alumíniumkohó boszorkányos fényei világítják meg, a timföldgyári üzemrészek kékes-sárgás, vibráló színötvözezei, a csövek, a lemezek tömör halmaza, az alakok ereje és robusztussága, a színek, a mozgás erőteljessége és megfogható közelsége. Eszembe jutott egy műkritikus, aki egy ízben Bartha László képeinek sajátos világát, hangulatát Krudy Gyula különös, lezárt világához és hangulatához hasonlította, és aki csak annyit volt képes megmagyarázni Bartha László festészetéből, amennyit önmaga számára felfogni tudott, hiszen azokon a „bizonyos éjszakákon” nem maradt ébren, hogy megláthassa az interieur-ök, virágképek, portrék és szobarszletek mellett a hatalmas horizontú tájképeket, megláthassa a jégképekben a perspektívák végtelenségét, a kompozíció és a színek erejét. Legfőképpen pedig azt, hogy a művész minél jobban megismeri a valóságot, annál bonyolultabbá válik, annál inkább kitágítja a megismerés határait.

– A legmeglepőbb az volt – fogadott néhány hónap múlva, az első hosszadalmasabb ajkai tanulmányút után –, hogy az üzem, minden előző híreszteléssel szemben rendkívül festői. A munka, az üzem hallatlanul gazdag világ, amely szigorúan megköveteli a maga igényes ábrázolását, tartalomban is és stílusban is. A legnagyobb tévedés, hogy vannak olyan témák, amiket nem lehet megfesteni, ez az ajkai élményeim egyik legfontosabb következtetése – mondta azzal a szent és fáradhatatlan izgalommal, ami csak a kamaszokra és a felfedezőkre lehet jellemző.

Azóta öt év telt el.

Néhány hete, hosszas készülődés után megint Tihanyban jártam. Legutóbbi találkozásunk óta Bartha László Párizsban ismételt nagy nagy sikert aratott képeivel, megkapta a Munkácsy-díj első fokozatát.

Nálunk általános, szinte hagyományos divat, hogy mindig kinevezzük a „legfranciásabb” magyar festőt. Aki „ápolják” ezt az ostoba hagyományt, azok többnyire Bartha László nevét szokták emlegetni – aminek természetesen nem örül, mert ez az egész „legfranciásabb” dolog merő badarság, igaztalan is, de egyébként – ennek a jelzőnek körülbelül annyi a jelentősége, mintha teszem azt, megkeresnének a „legnorvégabb” magyar festőt. Van norvég festő, meg francia festő, meg magyar festő. A magyar festőművész csak a saját népéről, sajátos belső világáról vihet műveivel hírt a többi népnek. Természetesen ostobaság mégcsak vitába is szállni az efajta „hagyományápolással”, mert Bartha László sajátosan, egyénien és korszerűen magyar festő. Szín és tért-felfogása, az a sajátos közeg, amiben él és alkot, az az egyéni és festői világrendszer, amiben mozog – annyira egyéni és mai, annyira korszerűen magyar, hogy bármilyen osztályozás csak neveléses lehet. Magyar. A tájai, balatoni tájai, amelyek mégis éppoly kevésbé teszik provinciálissá, mint Egyrt nem tette provinciálissá a badacsonyi táj, vagy Rippl-Rónait a kaposvári évek.

Egy párizsi kiállítás – mégha rövid idő alatt a második is – rendszerint meghatározza a művész helyét, világosabban, pontosabban láttatja önmagát. A párizsi kiállítás, Bartha László kiállítása, ha azt mondom – jól sikerült, aligha mond többet, mintha megemlítem, hogy sok vezető francia író, művész és kritikus, közöttük Aragon és Georges Boudaille, a neves műkritikus, már az első napokban megnézték a magyar festő

műveit, hogy a francia vezető lapok elismeréssel írtak róla, megtalálták benne a művészileg rendkívül izgalmasat, az eredetit, hogy ugyanabban a galériában a megelőző tárlat egy Picasso kiállítás volt, hogy Bartha László kiállítását néhány nappal meg kellett hosszabbítani . . .

A sárga falakkal lezárt, szinte kolostorszerűen merev tihanyi múzeumudvarból szinte kiemelkednek a délelőtti árnyékok. Az egymást rég nem látott zárkózott barátok belső izgalmaival és félszégével beszélgetünk, nekem egyébként úgy tűnik, mintha a világ másik végéről jött volna haza a télen, hiszen Párizsban volt. Beszélgetünk. Párizsról. Képekről. Festőkről, műkritikusokról. Az ijesztően kihalt dél-franciaországi kövárosokról, a hóról és a húszfokos melegekről, amelyek egymástól alig félóra távolságra voltak Franciaországban. Beszélgetünk. Művészetről, és megint csak művészetről.

– A művészet világában talán még sohasem volt ilyen izgalmas összkép, mint most, ennyi problémát egyszerre talán még nem is vetett felszínre. Ezek a problémák nem is mind tisztázatlanok. Van, ami egyértelmű, amit ki lehet iktatni. A bázeli múzeumban van egy óriási kép, ami nem áll másból, mint csak egyforma kék színből. Egyetlen tónus, talán az alján egy kicsit világosabb, de ezt csak elképzeli az ember, mert idegesíti ez a szörnyű egyformaság. Párizsban voltam egy szürrealista kiállításon is, ami éjjel tizenkettőkor nyitott. Láttam ott többek között egy „műalkotást”, egy vaságyat sodronnyal, a vaságyon piszkos párna és paplan volt, az ágyneműn pedig odacsapkodott festékfoltok. „The Bed”. Az ilyesmiket az ember egyértelműen kiiktatja a művészetből, ez nem izgalmas, csak a határesetek. Sokat töprengtem már, hogy egyetlen mondatral miként lehet meghatározni: eddig a határ, eddig művészileg elfogadható. Azt hiszem, addig a határ, amíg a számomra valamit mondani képes. Értelmeset. Ha a művész pontosan azt valósítja meg, amit kifejezni akart . . . Mi egy kicsit „idetettük” a határvonalat, így sok minden kívül maradt, éppen a határesetek. Egy bizonyos: a szerencse és a véletlen a művészetben sohasem lehet kategória . . .

És Ajka? A kohász, a boszorkányos fények, a timföldgyári csövek, a halomra dobált lemezek, egyszóval az a rendkívül izgalmas, szinte az elektromos pályarendszerekre emlékeztető világ, ami az üzemben fogadta, és amit sohasem felejtünk ki a beszélgetéseinkből?

Felállunk, otthagyjuk a felmelegedett kolostorszerű sárga múzeumudvart, bemelegyünk a tóra néző szobába. Ő az ablakhoz ül, az arca árnyékban van, pedig – nem is tudom, hogy miért – most az arcát szeretném látni.

– Amikor először hazajöttem Ajkáról – mondja – azt bizonygattam magamnak, hogy egy esztendőn belül mindent megoldhatok abból, ami Ajkán fogadott, és amit abból meg akartam oldani. Ennek most öt éve, és a IX. magyar képzőművészeti kiállításon szerepelt képeimen tulajdonképpen csak összefoglalni tudtam az ajkai élményeket. Most még inkább érzem, hogy ehhez a rendkívül izgalmas, új mondanivalóhoz okvetlenül meg kell találni az új kifejezési formát. Ezt nem megkeresni, ezt elmulasztani: az a téma iránti szeretet hiánya, vagyis főbenjáró bűn . . .

Szokásunk, hogy fukarkodunk a jelzőkkel, magam se szeretem a felesleges jelzőket. Az elején azt írtam, hogy sokáig egyszer sem éreztem: eljött a pillanat, megtaláltam az én diákkori, csodálatos festőmet, aki a vonalak furcsa, ideges mozgásával, a színék összefüggő rendszerével ábrázolja azt, amit mi rendszerint nem érünk rá megnézni, vagy egyszerűen az optikánk miatt nem láthatunk meg. Jelző helyett talán annyit – amióta ismerem Bartha Lászlót, képeit, azt a sajátos, különös, korszerű világot, amelyet ábrázol, és ahogyan ábrázol – bizony szeretném megírni azt a diákkorban eltervezett regényt.

THIERY ÁRPÁD

EMLEKEZÉS RABINOVSKY MÁRIUSZRA*

Minden nap gondolok Rá, az élő barátira. Megtörténik, hogy hosszú ideig nem találkoznak, ő itthon, én meg idegenben. Most azt mondom, fordítva van, majd megjön. Majd folytatjuk a félbeszakadt mondatot.

Csak öt évvel idősebb nálam; ha vagyok, neki is kell élnie, hol van még a száztól. Utána számolok, most hatvannyolcadik évében jár, barátságunk meg – egész emberöltő – éppen negyven esztendeje tart.

Bárhol nyitom föl, mert e barátság könyve ép úgy él, mint ő, magától oldódik, mindig ugyanaz a kép: mint világos vizen érzékeny hullámok rendje.

És mily szerencse – mozdulatai a régié, haja nem fehéredik, semmit sem öregszik.

*

Az én Máriuszom magas termetű, sovány és fiatal. Keresztneve derűt, vezetékneve pedig a képek világában, Budapesten világosságot jelent. Külseje szerint tudósra, egyetemi hallgatóra formál, ez az ember – gondolod – könyvek barátja, bizonyosan ír egy könyvet. Otthona Pesten a város belsejében fák között van; háza előtt két platán óriás, mögötte egy harmadik, még hatalmasabb. Ez a platánszomszéd, ha nyitva Máriusz dolgozószobája, behajol, benéz íróasztalára és néha elküldi egy-egy levelét.

Máriusznak nincsenek festményei, dolgozószobájának mindegyik oldala könyv és ezek a könyvből épült bástyák, a bástya fokán fűzérben fából faragott szobrok valóságos erődöt alkotnak.

Íróasztala?

– Et surtout ne touche pas á mon désordre – mondja, melyben józan nem, csak író ismeri ki magát. Egy pohárban három szál virág, előtte odatámasztva papírosan ceruzával két név: Charonton és Bernard Palissy – nyilván a virágoknak szólnak.

Nem nagy család, azaz találóbban hangos beszéd nélküli otthon.

Máriusz feleségének Olgának igazi neve Terpsichore, mert olyan a járása, mint enyhe szélben gabonatóblák hullámozása. A formák párbeszéde az ő élete és világa, keze érintésére, ha akarja, az a tér is megszólal, melyet eltakar a forma. Ha meglátja Máriuszt, előbb szemével mondja keresztnevét, aztán megsimogatja férje karját és most már alig hallhatóan kiejti nevét.

Egy fiúk, két leányuk van, Máté, Mária és Monika. Máriusz egyik keze a szeretet, másik az óvás. Szeme a figyelem, azt vizsgálja, ami naponta új bennük, ami a gyermekben már a felnőtt apja. Ma is sorra veszi őket és újból valami fölfokozott, szinte aggodalmas gondossággal Monikáról beszél:

„Édes gyermek, a hajad, a barna fonata csüng és nyúlik a napra, pergeti szárait, csakúgy mint ágait szomorú fűz a bomló patakra.”

Ismerem a családot, az öregeket itthon, meg Máriusz testvéreit, kik déli vizeken halászok, reggelenként, visszatérve a tengerről, hálót aggatnak szárítókra. Mindegyik sötét bőrű, sötét hajukat hátra gereblyézik, szemöldöküket, mikor már elkészült az arc-kép, szénrel vízszintesen megerősítette a festő.

Ha így, a városra nehezedező ködöt, a teleket miért is szeretné Máriusz – ámbár az ő Budapestje még szürkén is telve színértékekkel. rózsaszínnel, meg haloványkéekkel. Aztán az év nagyobb részében – ahogy jókedvvel elmondja – Buda mindmegannyi Fouquet a chantilly-i kastélyból, a Duna-part pedig, a környékből érkező hajós néppel festmény-sorozat Carpaccio számára.

* Elhangzott a Művészettörténeti Dokumentációs Központ 1963. május 22-én, a Magyar Tudományos Akadémián rendezett emlékülésén.

Barátságunk, az „attachement mutuel”? – erről nem esik szó, mert az-e, ha lehet magyarul. Ha a szegénységet pénzzel mérik, Máriusznak, hogy bejárja a budapesti kiállításokat, ismételten meg kell javíttatni lábbelijét. Természetes, hogy gazdagok vagyunk, miénk minden országút, az ég felhői, a „tartsunk együtt” nem megfontolásból, elhatározásból való, hanem a szegény-legények nem lehet máskéntje. De mégis, a közös sorsnak, a közösen elvégzendőnek legmélyén szövetség ez olyan ellenséggel szemben, mely most kél, minden nappal, minden órával nő, és már lánggal lobban. Mert bizonyos, majdan elbocsátják Máriuszt az egyik napilaptól, hogy a német követség „kivánságára” elbocsássák a másiktól, hogy majdan egy előre elvesztett háborúban hiábavaló árkokat kell ásni – ha ugyan életben maradunk és lesz erő újra kezdeni.

Szövetség ez a germán übermensch-ek, az olasz feketeingesek, szövetség hazai szállásainálóikkal szemben, szemben azzal az egész világgal, mely itt, Európa közepén végzetes konoksággal ellenáll időnek, értelemnek, emberi hivatásnak.

Milyen túlzó sötéten látás! – mert hiszen itt a teraszon, ahol ketten ülünk, igazi béke és csend van, talán túlságosan nagy csendesség. Mi hát a sugallat, mely nem hágy nyugtot és siettet és úgy hajtja a munkát, mint vihar közeledtekor a gabonakereszték összehordóit?

Pedig Máriusz nem tartozik a nagy verekedők közé, nem szereti a túl hangos beszédet, a forte is, ha szól, csak annyira hangos, mintha előadó pulpitus mellől szólna. És munkabírása sem rendkívüli, hiszen – látom – ahogy szemlél egy képet, ahogy lehajol egy könyvért, mennyi energiát emészt.

Ez a törékeny, érzékeny ember, akinek keze soha senkit és semmit nem ütött meg, az ünnepnap írója.

Arról beszél, mert megtörténik, hogy nem gondterhelt az ember, ha összeszedné, összegyűjtené valamennyi írását, tellenék-e belőle öröme.

Tudom én, ismerem a mozdulatot, ahogy írók előveszik a dísz nélküli papíros köteget, írásaikat – nem nagy látvány. Meg kell várni, míg kinyílnak a lapok, fölszáll belőlük ezer kép és gondolat. Máriusz a térdén tartja a papírost, olyan, mint az a kisfiú, aki csatába indul.

Nem életműről, már befejezett alkotásról van szó, hanem a jelenről és még inkább a jövőről. Máriusz azok közül a tudósok közül való, akiknél az ismeret – oui, il a le sens relatif du vrai savant, aki tájékozottságáról szinte szemérmesen hallgat. Látom őt olyan művek előtt, melyeket hódolattal köszönt, – ilyenkor előbb bemutatkozik, meghajol, elmosolyodik és hallom, ahogy bizalmasan szót váltanak. Mert az egyszerűség a tapasztalatok vége – mondja, olyat kell írni, ami röviden, világosan a művek bensőjéből szólal.

Máriusz ott van minden kiállításon, ha kell ismételten fölkeres képeket. Minden nap ugyanaz: budapesti lépcsőházak, szerkesztőségi szobák tele cigarettafüsttel, papíros és gépzörej, írásainak nagy része olyan újságokban jelenik meg, melyeknek látszólagos vagy igazi élete pár óra.

Nos, a papírosra egy vers szövege – az író, akiről csak egy-két nagyon közeli barátja tudja, hogy regénykönyvet, költeményeket forgat a fejében, kinek tekintetében mindig ott a gond, a gondterheltség fátyola, így fordul „Az örömhöz”:

„Azóta, ős-öröm, megtudtam titkodat.

Nem kényúr vagy te, nagy öröm,
Kegyenceit kitüntető,
Nem céda vagy te, szép öröm,
Parázna kegy-kereskedő,
Nem kocka, vagy te, jó öröm,
Véletlen, tétlen perdülő –
Te forrás vagy, mely nem apad,
Zavarhatatlan tiszta víz,
Te kristály vagy, szüzen fakadt,
Mely nem tükör, mely nem takar,

Te önmagad vagy, zúgó fény,
Töretlen egy, jelenvaló,
Te hívsz, mert hív, ami tökély,
De hangod néven nem nevez –
Ki téged tud, az benned él.”

Milyen messze ellátni innét a lépcsőkről! Olasz trilogia – mondja Máriusz ragyogó szemmel, keresztül nézve a platánfa lombján. És máris úton van a dús zengésű világban, a széles és ismerős úton, amelynek partjain csupa monumentum. Olyan birodalom ez, melyben összemosódott tér és idő, amelyben a megtörtént a jelenben tovább él. A tudós, a hívő, a kommunista Máriusz kézműveseket keres föl, látogat meg, kérdez és válaszra bír, kik a művész és művészet megnevezést nem ismerik, akik átveszik az örök fonalat elődeiktől és mint a köteles, tíz ujjal, figyelő szemmel – életből fonva tovább vezetik, aztán kézből kézbe átadják. Igen, a tervek! – Megírásra váró könyvek, összefüggő építkezés, olyan tervező jövő – de hát milyen eljövendő? Városok, architektúrák, emberek neveit hallom, akikről újból írni kell, mert az eddigi könyvek elporladtak.

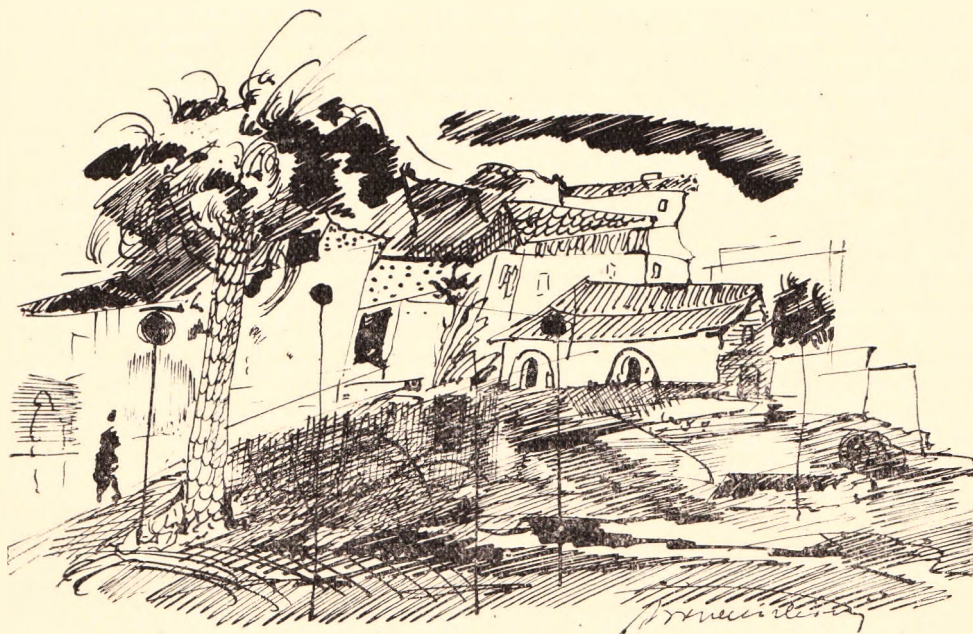
Nekem elnézi, ha most is csupán hallgatom megfontolt szavát és szótlantul tanúja lehetek az író munkájának, mely firkákból, amit kéziratnak neveznek, könyvet tud szerkeszteni, Olyan könyvet, tanulmányt, melyben a rövidség egyet jelent a meghatározottal, melynek ötvözete a váratlan ajándék örömét jelenti.

*

Minden nap gondolok Rá. De most már túl hosszúra nyúlik távolléte, az emlékezésnek új élményre volna szüksége, látnom kellene őt, hogy a hihetetlen ne váljék valószerűvé, aztán valósággá.

Vagy ha múlt időben beszélnek Róla, közelebb lennének-e egymáshoz, nem is tudom.

MARTYN FERENC

Bornemissza László rajza

CSAK TISZTA FORRÁSBÓL

(Hozzászólás a zeneszerző-nemzedék problémájához)

Pécsre mindig szívesen megyek, szívesen emlékezem és örömmel kapcsolodom szellemi életébe. Huszonöt évvel ezelőtt már több ragyogó szimpozionon vettem részt a városban, Várkonyi Nándornál az egyetemen és másutt. Weöres Sándor és Csorba Győző voltak a kalauzaim. Rendszeresen olvastam a Sorsunkat, miként mostani utódát, a Jelenkort is. Jól esett látnom, hogy a zenét – mely immár negyven éve központi helyet foglal el szellemi életünkben – szerkesztők állandóan napirenden tartják. Néha írók és költők közelítik meg a zenei kérdéseket, akik inkább körüljárják, mint megragadják a problémát. Granasztói Pál írása (Jelenkor, 1962/4–5. szám) hosszadalmas, kandalló melletti csevegésnek hat, laza lírai emlékezésnek Mozarttról, Beethovenről, Wagnerről és azután Bartókról. Meglepő, hogy a szerző mennyire részletezi jazz-rajongását. Az egész írásban azt az Amerikában is feltűnedező tendenciát érezni: mossuk el a határt az európai klasszikus zene és a jazz között. Ez természetesen elfogadhatatlan. Granasztói Pál csak írása utolsó bekezdéseiben pedzi a nagy esszé-témát: a modern zene és a modern építézet kapcsolatát. Mivé lett ma a „megfagyott zene”? És zenénk? Az atomizálódó és szétporló? Granasztói azonban nem megy bele az izgató kérdés tárgyalásába, hanem csupán felveti. Egy ici-pici erkélyt épít fel előttünk, amelyre hosszú, kacskaringós és zegzúgos lépcsőrendszer visz fel, de ahol nem jelenik meg senki, ahonnan nem szól hozzánk senki. Milyen kár!

Fodor András hozzászólása (Jelenkor, 1962/6) is a kívülálló és érdeklődő költőé. A legközelebbi múlt emlékiratának véli az ember. A költő Bartók-rajongása van a központban. Fodor András egy kitűnő versében már megénekelte Bartókot, elmondta élményét és a lényegét. Cikkében megérint egy fontos problémát: a Bartók és Kodály utáni zeneszerzőnemzedék helyzetét, de nem megy a dolgok mélyére. Alig körvonalaz. Neveket említ és neveket nem említ, hiányérzetet kelt. Megemlíti Colin Mason vitát kiváltó cikkét a Bartók utáni zeneszerzőnemzedékről. Kíváncsi lettem a cikke. Megszereztem és elolvastam a hozzászólásokkal együtt. (Új Hang, 1955/10/11). Colin Mason megjegyzését, hogy Bartók és Kodály óta Magyarország rákerült Európa zenei térképére, nem tartom annyira jelentősnek, hiszen már Liszt idejében keresni kezdték „Hongrie”-t térképen. Annál furcsább az az állítása, hogy Bartókban nem a magyar, a közép-európai, nem a népi a legfontosabb, ami úgyis hamar kimerül, hanem az európai és az, amit Bartók a nyugati stílusdivatokból és avangardizmusból Schönberggel és Strawinskyvel kihámozott. Ezt találja Bartókban követésre méltónak, és ezt ajánlja melegen a magyar zeneszerzőknek. Colin Mason talán nem is tudja, mennyire szót fogadott neki a Bartók és Kodály utáni második és harmadik nemzedék. Kétségtelen, hogy a cikkírók között egyedül Colin Mason a képzett muzsikus, aki nagy szakértelemmel, tudományos tárgyilagossággal szól hozzá a kérdéshez. Csupán szempontjai idegenek számunkra. Gondolom, hogyha a század elején valamelyik Bartók- vagy Kodály-szerű honfitársa áoszt volna ki brit, kelta, dán vagy ír zenei ösközeteket, másként beszélne ő is.

A Granasztói, Fodor és Mason által felvetett problémákhoz szeretnék hozzászólni az alábbiakban.

A magyar zene mai állapota

A magyar zene a múlt században, Liszt és Erkel idejében, bár voltak népi alapjai (verbunkos, népies műdal), teljesen a nyugati zene függvénye volt. Zenénket a korszerű

nyugati romantika szelleme, stílusa és technikája hatotta át. A magyar Liszt volt a romantika egyik nagy, ha nem a legnagyobb képviselője. A korszellem hatására feltámadt nemzeti zenék, mint kis bolygók keringtek a nap körül.

A XX. század elején Bartók és Kodály feltárják a magyar népdal ösközeteit, felmutatják az Ázsiától örökölt nagyszerű zenei kincseket, s új, legmaibb nyugati technikával készült műzenét teremtenek, amelyet lassan elismer az előbb idegenkedő ország, de még előbb nyugat. Észre sem vettük, hogy egy félévszázad alatt külön, független, önálló zenei világ lettünk, önálló szellemmel, saját stílussal, két nagy vezető egyéniséggel, zeneszerző-iskolával, sajátmódszerű zenetudománnyal, világot járó, eredeti stílusú előadókkal és együttesekkel. Európától független önellátók, szuverének lettünk, akiket csak a kialakult formák és a technika kapcsol nyugathoz. Sőt, szűkebb hazánkban, Közép-Európában még külön mozgást is előidézünk azzal, hogy míg Kodály a sajátosan magyar népi motívika alapján teremtett magasrendű műzenét, addig Bartók a magyar mellett a román, szlovák és délszláv népzenei elemeket is beledolgozta egyéni stílusú alkotásaiba. Amíg Kodály szinte kizárólag a „Felszállott a páva. . .”, a „Tiszán innen, Dunán túl. . .” és a székely népballadák fölött köröz, addig Bartók ráért elmerülni a szerb kólóba, a bolgár ritmusba (ki hallott azelőtt róla?), a román kolindákba, a szlovák népdalokba, és kisebb-nagyobb remeket faragott belőlük. Most már nemcsak népzeneink, hanem a műzeneink is hat a környező népekre. Tektonikus zenei mozgás indult meg Közép-Európában.

Évekkel ezelőtt „L'Espagne dans la Musique Francaise” címmel cikket olvastam a Revue Musicale-ban. A cikk arról szólt, hogyan dolgozták fel a francia zeneszerzők egymásután a spanyol népzenei saját műzenéjükben. Chabrier-ra Bizet duplázott rá Carmenjével, Debussyre Ravel a Bolerojával. Mindezt Bartók egyedül csinálta nálunk a szomszéd népek népzenejével.

A magyar műzene, a népdalkutatás, és a népzene-tudomány nemcsak Közép-Európában hat, hanem mindenfelé a világon. Műzeneinket világszerte egyre sűrűbben játszik, zenetudományi kiadványaink mintaszűrűek, mérvadók és keresettek. Mindez azt jelenti, hogy belekerültünk a világ zenei életébe, hatunk, termékenyítünk.

Teljeséget, beteljesedést jelent vajon ez a félévszázad alatt elért primátus? Ragyog-e vagy homályosul, emelkedik-e vagy hanyatlik-e a kodályi eszme és a vele kapcsolatos zeneművészet? Eltéríti-e valami nyílegyenes újtától ezt az egészséges irányt? Érték-e káros külső és belső befolyások? Kétségtelen, hogy számos gátló, bénító és semlegesítő jelenséget lehet észlelni a csupán kezdettnek és nem betetőzésnek tekinthető, nemzetközileg is elismert magyar zeneművészeti iránnyal szemben. Ezeket az erőket vesszük sorra az alábbiakban.

A nyugati ultrazene hatása és veszélyei

„Unsere problematische, ach so problematische Musik!..” kiáltott fel egy pár éve a MELOS c. nyugatnémet zenei folyóirat (Zeitschrift für neue Musik) cikkírója a Nyugat-Európát szaggató dodekafon-szeriális-elektromos és konkrét zene hallatára. Mint a kultúrában általában, de a zenében különösen nagy zavar van Nyugaton. A huszas évek „izmus”-korszaka, amely akkor rövid lángolás után a hamvába holt, újra feltámadt, és tombol az ibolyántúli zene mindenfelé. Csak korjelenség? Hisztéria? A huszas évek ultrazene kiadói el nem adott, ráfizetéses kiadványaikat újra piacra dobják, propaganda-hadjáratba kezdenek, pénzelik, szítják a tüzet, hogy mindent eladhassanak. Sőt, felkutatják a rég elfeledt, kisebb dodekafonistákat, leporolják és piacra dobják őket is. Spekulációs, matematikai, mesterséges konstrukciók lesznek úrrá a zenében. Az atomvilág, a művészet fölé kerekedő tudomány vetületei ezek a konstrukciók. A zene nem *muzsika* többé, hanem csak *akusztikus jelenség*, amelyet képletek alapján írnak, mérnek, kevernek és gépekkel közvetítenek. A kompozíció MIXTUM COMPOSITUM lett. Félrebillent a zene három alapelemének: a dallamnak, a ritmusnak és a harmóniának szép egyensúlya. Hol a dallam, hol a ritmus, hol pedig a harmónia kerül túlsúlyba. A rit-

musból gépi mozgású oszttinato, vagy rapszodikus lüktetés; a funkcionális harmóniából ka szólamok találkozási pontja, zenei gubanc; a dallamból természetellenes ugrások, mesterkéltségek és eltorzult hangközök hálója lett.

Ma, amikor a huszas évek „izmusait” újra kérődzik, amikor Párizs, Donaueschingen, Köln és Darmstadt az ultrazene viharfelhős fővárosai lettek, Ruppel nyugatnémet zeneesztétikus „Die geteilte Musik und ihr gespaltenes Publikum” címmel mérlegnek beillő esszét írt a mai nyugati atomizált zenéről és meghasadt tudatú közönségéről. Ruppel kétségbeesetten kérdezi, hogy a mai technikai manipulációknál kifejlődött extra hangzsvilágban hová tűnt az ember? „Wird das Músische vom Technischen überwältigt, so steuern wir ins Verhängnis der totalen Enthumanisierung der Kunst. Ob in Köln das Haupt der Athene oder die Büsche der Pandora sich öffnete – wer weiss es?” (Ha a technika fog eluralkodni a tisztán zenei fölött, akkor a művészet a teljes elember-telenedés veszélye felé halad. Nem lehet tudni, hogy Kölnben Pallas Athéné feje vagy Pandora szelencéje nyílt-e meg előttünk.) A kritika művészeti nihilizmust emleget, a közönség zöme elriadt, és a régi zenéhez menekült vissza. A nyugati világban piszkosan hömpölyög az ultrazene áradata. A porfelhőben nincs szél, sem huzat. Senki sem szól, hacsak félve nem.

Szélsőséges zenét Magyarországon keveset hallani. Hanglemezekre, hangszalagokra és külföldi rádióelőadásokra van utalva az ember. A művek partitúrái ijesztőek. Nem is kottafejek, hanem különböző jelek, vonalak és nyilak halmaza. Rejtélyes utalások, titkos képletek és ábrák vannak bennük. Egy kissé a régi tabulatúrákra emlékeztetnek. Mérnöki asztalra való „blue-print” mindahány. Műszaki rajzok. „Superhuman scores”, azaz emberfeletti partitúrák, amelyekben „two octave jumps, non-tonal textures, vocal and verbal distortions” vagyis kétoktávós ugrások, zenétől idegen menetek, hang- és szóeltorzítások, elcsavarások zsúfolódnak benne, ahogy az angol TEMPO c. folyóiratban olvasható. A partitúra, az akusztikus jelenségé lett zenének teljesen megfelelő kottaképe, helyesebben ábrája.

Meghívtak egy Parlament melletti palota emeleti magánlakásába ultrazenet hallgatni. Kedves avangard szellemű házigazda fogad. A bazárszerű szobában orosz ikonok, Bach és Beethoven-kéziratok másolatai, régi üvegek és néger szobrok láthatók. Az asztalon Stockhausen nagy bekeretezett képe áll. Nagybárá fiatal fiúk és lányok voltak jelen. Sokan közülük el is nyúltak a díványon. Idősebb hallgató kevés volt, de nagy komolysággal tárgyalták a hallottakat. Egy intelligens fiatalember állt fel, és fanatikus ultrazene-prédikációt tartott. Hinni látszott, amit mondott, ámde beszéde mégsem hatott meggyőzően. Filozófikus agya lázasan elemzett és fejtegetett. Végre szalagról szóló Edgar Varese „Ionisation” c. műve. A mű a legkülönbözőbb ütőhangszerekre és szirénákra van írva. A művet dinamikus hangzavarnak nevezhetném, amelyben az öt szirénazugás lehetett szenzációnak szánva, de nem sült el jól a dolog, mért csak az első szirénazugás keltett némi izgalmat bennem, többi menthetetlenül unalmas volt. A második világháborúban sokkal hatásosabbat hallottam. Igazít. A komoly zenei alappal, nagy iskolázottsággal bíró szerző másik, „Integrales” c. darabja úgy hatott, mintha egy régi-régi, nagyon hamisra hangolódott vidéki zongorán két kisgyerek összevissza kalimpált volna. (A nyugati világban John Cage által kiötlött, szándékosan „széthangolt” zongorát, a temperáltság évszázados jelképét, „prepared piano”-nak hívják.) Varese második darabja hosszú, formátlan és nagyon unalmas volt. Eszembe jutott, hogy a szerző nemrég nyilatkozott az amerikai elektromos laboratóriumában hozsalátogató európai újságíróknak: „Odaát még mindig a dodekafóniánál tartanak? ...” Edgar Varese is ember: „Kotyvaszt és istennek képzeli magát ...”

Stockhausen három zenekarra írt „Gruppen”-jét is hallhattam végre hangszalagról. A művet három karmester vezényli egyszerre. Erről a műről a TEMPO – amelyben a három-zenekaros koncert képét is láttam – így ír: „A kölni bemutatón maga Stockhausen, Boulez és Maderna, az ultrazene másik két vezére, egyszerre vezényelte a három zenekart. Stopperórák és metronomok a kézben ... Először Boulez lépett be a zenekarával, azután Maderna, s végül a szerző, 12 és fél percnyi vagy nagyobb időközben. Az előálló összevissza-hangzást elragadónak találták. („The ensuing chaos was reported to have been splendid”.) És a partitúra! Három áttekinthetetlen sáv a papíron, különböző

n etrumu ütemek bozítja... Módosító jelek zöld tintával!... A zenekari tagok részint unatkoztak, részint mulattak az előadás alatt. („The orchestral players were partly amused and partly bored.”)... Stockhausen élő tagja egy olyan mozgalomnak, amely példátlanul keserű vitákat támasztott és szakadást idézett elő a zeneszerzés területén mindenütt a világon...”

A „Gruppen” is végtelenül unalmasnak és kétségbeesítően zavarosnak hatott. Ilyen művekkel rémítik még mindig nyugaton a polgárt? Ezért volt az évezredes zenei fejlődés, hogy Európa ilyen „csúcseredményt” érjen el?

Ez az a kor, amelyben világhírnévre tesznek szert olyan „zeneszerzők”, akik nem tudják, hogy mi a számozott basszus, akik nem tudnak egy korált megharmonizálni, akiknek fogalmuk sincs arról, hogy mi a fuga, mi a szonáta, akik csupán az elektromos kapcsolótábla előtt „mesterek”.

Ez az a kor, amelyben ajtónyikorgást, kakaskukorékolást és női sikolyt vesznek hangszalagra, ezt mixelik, és zeneként tálalják. Ezek a „szerzők” érzéketlenül hallgatják a világ legnagyobb zenei remekműveit. Nem is rezonálnak rá.

Ez az a kor, amelyben egy Gorecki nevű süldő lengyel zeneszerző „Impact” c. művében a zenekar köré elhelyezett különböző nagyságú lópatkókkal csap nagy zenebonát.

Ez az a kor, amelyben egy ir zeneszerző, Orff módjára „Steinspielt” írt elő legfrissebb ultra-stilusú partitúrájában. A kölni próbán nem találtak megfelelő német „követ” a kívánt hanghatás elérésére. Diplomáciai úton, repülőgépen hozattak hát megfelelő ir bazaltot az előadásra. A hatás teljessé vált.

Más „zeneművekben” ajtókat kell csapdosni teljes erővel, aszimmetrikus időközökben. Várom már, hogy mikor írják át Honegger „Pacific 131”-jét és „Rugby”-jét, esetleg Mossolow „Gépezenejét” korszerű „musique concrète”-re. A fujó-köpő, fáradt vizet csorgató, tüzes paraszat eresztő mozdonyóriás *realis* zenei ábrázolása *mai* eszközökkel sokkal hatásosabb lenne. Honegger a még évszázadokon át kifejlődött finom nyugati hangszereket kényszerítette a lokomotív-ábrázolás megalázó szerepére. Bartók is megkezdte már a hangszerek természetes szerepének felforgatását. Nála is dobolnak a hegedűn, és énekelnek a dobon. De hol van ez még a földre ejtett cserepek „előírt” hanghatásától?

Egy élesfülű, biztos ítéletű honfitársunk nyugaton járt, s alaposan körülnézett. Hazatérése után megkérdeztem tőle, hogy mi újság odakinn a nagyvilágban. „Ez a zenei pocsolya – mint valami vízözön – elöntötte egész nyugatot... De ne félj! nincsen semmi baj! A kisgyermek még mindig szép nagy szekundot, tercet és tiszta quintet énekelnek! És a madarak sem füttyülnék hamisan!...” Én már a nyugati madarak füttyében is kételkedem. Láttam és lejátszottam az erdőben magnóval járó, madárfüttyöket gyűjtő madarász-szerző Olivier Messiaen „Réveille des Oiseaux” c. zongorára és zenekarra írt művének néhány partitúra-részletét. A szerző egyszerűen dodekafonizálta a francia madarak énekét, és eltorzította a természetet. (The Musical Times, 1960, October, 627/628. „Messiaen’s Early Birds” by Norman Demuth.)

A Bartók és Kodály utáni zeneszerző-nemzedék problémái

Az ultrazene kontinenseket aláaknázó veszélyeivel nem szándék nélkül foglalkoztam ilyen részletesen. Hatása nálunk a hivatalos elzárkózás és szűrés ellenére igen nagy, sőt talán ezért még nagyobb. Jellemző példa rá a múlt évad végén rendezett hat ultraszínezetű bérleti hangverseny. A Filharmónia éppen csak hogy kinyitotta az ultrazene (nem is nagyon válogatott műsorú) zsilipjét, tódultak rá, s egymást törték a jegyekért. Ez volt a helyzet az ideai kamarazenebérlettel is. Lehet, hogy a közönség unja már az évről-évre egyre jobban elsablonosodó műsorokat és bemutatókat, de azt is meg lehetett látni, hogy nem a nép, hanem egy bizonyos pesti réteg, a divathajhászok és az „up to date”-mániások siettek a nyugati csemegére. A pesti sznobok talán nem is éhesek az igazi modernségre, csupán torkosak. A műsor néhány extra számát valósággal aperitifnek, azaz étvágygerjesztőnek vették, amitől még éhesebbek és még szomjasabbak lettek.

Sokkal fontosabb a Kodály után fellépő első, második, sőt immár harmadik zeneszerzőnemzedék viszonya a *modernhez és a magyar hagyományokhoz*, Kodály eszméihez. Milyen az új gárda hite, szellemi arca, jelleme? Évek óta figyelem az új nemzedéket egyénileg és csoportosan is. A fiataloknak legszorgalmasabb hallgatója vagyok. Sajnálattal látom, hogy a fiataloknak nincsen igazi vezérlő eszméjük, a „magyar vonalat” elejtették, s a „népi” is inkább csak mint persiflage-anyag érdekli őket. Felhígtották Bartók és Kodály stílusát, ultrasznobok lettek, azonkívül hitetlenek, cinikusak és végtelenül elanyagiasodtak.

Móricz Zsigmond mondta egyszer, 1940 körül egy leányfalusi sétánk alkalmából: „Ami hitet, eszmét, gondolatot az ember fiatal korában, 18–20 közt felvesz magába az előtte álló nagyoktól, amit felszippant abból a korból, azt viszi magával egész életére. Az lesz a hite, annak lesz ő is lobogó képviselője...” Így igaz ez. Móricz Zsigmond, Bartók, Kodály és mások Ady roppant magyar fókuszába tekintettek bele közvetlen közlelről. Tőlük Németh Lászlók, Illyés Gyulák, József Attilák vették át a stafétabotot. Mi, Kodály növendékei, magától a mestertől kaptunk eszmében és példában egész életre szóló programot. Mi a Kodály-eszmék foglalata? A magyar népzene és az abból táplálkozó műzene. A magyar nemzeti zenekultúra megteremtése, továbbvitele, kiépítése egyéni alapon; ki-ki a maga tehetsége szerint. Európaiság és magyarság. Az eljövendő magyar zenekultúra mai előmunkásának lenni... Magas színvonalú magyar művészetet csinálni, „amire szüksége lehet a világnak...” Mi ezt kaptuk tőle, és ezt visszük előre, ha nem is mindenki már.

A Kodály-eszmék elhalaványodtak a mai fiatalok előtt. A *magyar*, a *népi*, ami minket, a Kodály utáni közvetlen nemzedéket annyira ihletett, a mai fiatalokat sem mint téma, sem mint stílus nem vonzza többet. „Túl vannak rajta...” ahogy valaki örvendeve mondta. Kodály zászlója, úgy látszik, már csak külföld számára lobog fenn. Kodály műve lezártnak hat. Kirakati tárgy lett idegenek számára. Valutaügy, végállomás. Ez a megállapítás, bármennyire sajnálatos, igaz. Néhanapján, jubileumok alkalmával vannak még honi Kodály-estek is, de már régen nem „hivatalos irányná hizó” közéleti művészet az övé, ahogy Bangha páter nevezte Kodály irányát a harmincas évek végén, támadó iratában.

Ki folytatja ma a magas műzenében ezt a Bartók–Kodály törte utat? Senki, vagy alig néhányan, ezek is lenézve és félreállítva. Eleinte még folytatódott valami ezen a téren, de azután a tömegesen gyártott olcsó népdalfeldolgozásokkal teljesen felhígtották a népdalt. Régebben csak „Így veszem fél e szent ígétet...” áhítatával nyúlt a népdalhoz még a kisebb kaliberű szerző is. Később sablon és unalmas téma lett a népdal. Sajnos, a népdal nagymérvű felhígtításában Kodály növendékei is résztvettek, s így lassan teljesen hitelét veszítette az új magyar zeneművészet legdrágább kötőanyaga. Ez a való helyzet. Napról-napra színtelenedünk. A népdal kultusza lassan már a rádió népi zenekarainak a műsorából is kikopik. Volt és félig-volt Kodály-növendékek sok pénzt hozó, „mai témájú” operettjeikben már csak paródia-anyagnak tekintik a népdalt, mint ha valami túlrett magyar kultúrperiódus végén járnánk. A Magyar Tudományos Akadémián Kodály által személyesen vezetett Népzene kutató Csoport maradt az egyetlen hagyományörző hely az országban. A népdal tudományos elefántcsonttoronyba költözött csipkerózsika-álmot élni.

A nyugati ultrazene számtalan résen át szívárog be hozzánk. Nemcsak a dodekafon-szerális, hanem az elektromos-fémes hangzású is. Egyre több fiatal zeneszerzőnk ír csikorgó-nyikorgó, kopogó-rikácsoló, sőt csapkodó-fütyülő, kiabrándító hangú „szimfóniát”. Ultrahangzásukban és embertelen tartalmukban ezek mind megegyeznek. „A” szerző II. szimfóniája semmiben sem különbözik „B” szerző IV. szimfóniájától. A jelentékeny egyéniség hiánya, a „glebschaltoló”, azaz egyformásító, erőszakolt nyugati stílus, a sznob-modernség teszi ezt. Politikai zenénk sokszor felpanaszolt elszűrkülése mellett, amely a szerzők hitének és meggyőződésének hiányát mutatja, ez a nyugati eredetű sablonizáló folyamat érezhető zenei termésünkön. Nem kell külön kiemelni, hogy a kőkemény, fémreszelékes, elektro-fütyös (glissando) nyugati akusztikai produktumok mögött, rokkant lelkű szerzők halálfilozófiája és egzisztencializmusa áll. Hogy illik ez bele a mi optimizmust kívánó honi világunkba? Vagy valóban ilyen „világfájdalmas”

lelki alaphangja van a mi fiatal szerzőinknek? Látva jól élő, vidám természetüket, azt kell hinnem, hogy csupán divatnak hódolnak, vonzza őket a nyugati ultrastílus, és affektálják az atomhalál pszichózisát. Műveikre pedig könnyedén ráírják, hogy „szimfónia”. Brahms, Bruckner, Csajkovszky és Sibelius még hitük szerint, meggyőződésből írhatták rá súlyos tartalmú műveikre a szimfónia címet. A szigorú Bartók nem vette fel művei sorába a „Kossuth-szimfóniát”, de van egy Concertója, ami felér egy szimfóniával. Kodály 80 éves korában írta első szimfóniáját, de neki is van egy szimfóniaértékű Concertója. Ők mind a ketten takarékoskodtak a „szimfónia” címmel.

Egyik fiatal szerzőnk kísérőzenét szerzett az elszabadult villamosról szóló rövid filmhez. Íme a „Marteau sans maître” magyar párja. Az elektromos-fémes hatású kísérőzene, bár mulattatott, mégsem villanyozott fel. A sok üres csengés-bongás, a *városi gameláng*, hamar unalmas lett. A szerzőnek a „Vihar”-hoz írt kísérőzenéje először újszerűen hatott fémesen-vibráló hanghatásaival, később bosszantott a színpadi tér minden részéből, alulról és felülről is sűrűn felhangzó stereafon vibrató. Ez az állandó vibráfon-csengés inkább az *úrt*, mintsem a shakespearei *természetet* idézte. A „Hamlet” kísérőzenéjében a szerző végre abbahagyta a majdnem kizárólagos ütő-hangaláfestést. Fa- és rézfúvó hangszerelésben tálalta gyérebb, de nem unalmas mondanivalóját. Az Ofélia-jelenetben jól hatott az oboa gyöngéd siciliana-ritmusban ringatózó szólója. Ezt is tudja? Csak gratulálhatok. A hősi és a drámai részeknél azonban invenciótlan dallamfoszlányok és záp dodekafon-akkordok csaptak le orozva a fülre. A kísérőzene – egyre fokozódó meglepetéssel vettem észre – elektromos készülékeken át szóródott a közönségre a színpad és a proscénium-páholy felső zugaiból. A tökéletlen hangszórók akadozva, nagyitva és torzítva közvetítették az amúgyis darabos zenét. A tábóri gyász-zene, amelynek Hamlet tragikus halálát kellett volna fenségesen aláfestenie, a rossz közvetítés miatt, humoros hangszerelésű csatajelenetnek hatott. Üres akkordjai és gépileg felnagyított ágyúlövései nevelésesegek voltak. „Mennyire zavar ez a hangszóró itt a fejem fölött!...” kiáltott fel szomszédom a színházban, s magam is a pokolba kívántam mindenféle gépi közvetítést. Ugyanilyen esetek fordultak elő a Nemzeti Színház Csongor és Tünde-előadásán. A kizárólagos fémes-ütős hangszereléssel felhagyott a szerző. Emberibb hangok hallatszóttak. Csongor a színpad mindkét oldalán varázsfalakba ütközik. A jelenet aláfestése érdekes, cikk-cakkosan formált piccolo-szólót talált ki a szerző. A szellemes szólót túlzott fényhatás kíséretében, recsegve nagyította óriásira a hangszóró. Ijesztő és viszatetsző lett. Az élő zene helyett a gép került előtérbe. Bosszantó tolakodás. A gépi közvetítés miatt, a kíséret többi része is bár-zene hatását keltette, amit csak fokozott az alulról megvilágított parkett-díszlet, a rendező nagy „trouvaille”-je, ami azonban sehogyan sem illet Vörösmarty remekéhez.

A pécsi balett vendéjátéka volt a fővárosban két estén át. Pesti szerzők, fiatalok. Minden jegy elkelt, magam is csak a színpadon át tudtam beszökni a nézőtérre. Sok értelmiségit láttam a nézőtéren, de a közönség zöme csikófarok-frizurás lányokból és fodorított hajjú, cow-boy nadrágos fiúkból állt. Huligánszavak és gesztusok. Nyüzsgés, rajongás, extra tapsok, túlzások.

A hat balett közül egynek sem volt magyar a témája. A darabok idegen, schová sem tartozó, absztrakt környezetben játszódtak. A valóságnak egy-két tört darabját fel lehetett ismerni a színen, ahol mindenféle zavaros szerkezetek álltak. Nagyon örültem, amikor a zsinórpaddláról lelógó óriási trapézt felismertem, s ugyancsak örvendtem, amikor a pókhálóban vonagló női legyeket és a kötélén lecsusszanó férfi-pókot megismerem. Kivettem, hogy ántantszíjas, törös SS-legények nőt tipornak, és egymást verve, lebuknak. Zsebreterett kezű, fehércipős fiatalok táncoltak nyüzsgöve egymás felé az utcasarkon, ahol gázlámpa égett, világos, hogy miről van szó. A padlás-szobában lejtett Pas de Deux és Pas de Trois is elmond mindent, mert a koreográfia volt a legjobb ezen az estén. A darabok zenéje azonban kettőt kivéve, gyenge, egyéniség nélküli Bartók-utánezetnek hatott. Még sohasem hallottam ennyit meghempergetni a „Mandarin” nagy-tere glissandóját, mint itt. Ami ott egy momentális üzekedés aláfestésére szolgál, az itt egy ifjúsági szűnyograj nyüzsgését festi alá az utcasarki lámpa körül. Bartók démonizmusának elhiszem a Mandarin-rohamokat, mert van hangja is hozzá. Lám, mi lakozott Bar-

tókban!... Még csodáltam is a művészi fokozás céljait szolgáló, két kisebb szereplő elő-üzekedését az eredeti darabban... De az ifjúsági baletben semmi ilyen erőteljes dolog nem történik, s mégis mennyi Bartók-glissandó hegedűn, csellón és a fúvókon! Másutt a Tánc-szvit akadozó-göcsös ritmusú főtémája festi alá az egyáltalán nem hozzája gondolt színpadi szituációt. A pókról szóló darabot, nem szellemtelenül, a Mikrokozmoszból kölcsönzött „Egy kis légy” zümmögi alá, s ez is bizony túl sokáig tart. Ami Bartók remek kis darabjában tömör, zárt zenei egység, az itt majd egy félórára hígul fel. Ilyen hosszú darabot legalább két vagy három témával kellett volna megoldani a szerzőnek. Kodály felhígítása a rengeteg olcsó tánc- és népdalfeldolgozás alapján kimerültnek látszik. Bartók felhígítása most folyik teljes erővel. Van szerző, aki sajtónyilatkozatban vállalta a Bartók-hatások feldolgozását, de már régen abba is hagyta.

A két Bartók-mentes szerző közül az egyiknek a zenéje a Béke-Szálló ötörai teájának parkett-tánc stílusát idézte, a másiké annyira jellegtelen volt, hogy nem érdemes szólni róla. Megütötte ugyan benne az ember fülét egy hosszabb, Gounodra emlékeztető Ave Maria-menet, aki azonban ismeri a fiatal szerző színpadi kísérőzenéit, az tudja, hogy ezek a szép dallam alá rakott, agyonalternált, azaz dodekafonizált akkordok nála a drámai cselekmény vallásos motívumainak destruálására szolgálnak. Színpad és tánc nélkül még ez a zene is a semmibe veszett volna.

A fiatalok hamar megrágták és megemésztették Bartók és Kodály hagyatékát. Nincs egyéni mondanivalójuk magyar anyanyelvükön. Lassan mind musical- vagy baletzenéket írnak. Nyugati hatásokon kifejlődött, ügyes hangzástechnikájuk talán nem is kifogásolható, zenéjük azonban kemény, mint a kő, zörög, mint a száraz kukoricaszár, csörög, mint a csépelte babhaj, és kong, mint az üres hordó. Hitetlenség, szeretetlenség és kiábrándultság vetülete a zenéjük. Komersz zenét írnak és eladják.

Körülbelül hatvankettőre tehető azoknak a száma, akik a Zeneművészeti Főiskola évkönyvének tanúsága szerint 1910–1940 között, Kodály szigorú keze alatt eljutottak a zeneszerzés-főtanszak IV. akadémiai osztályába, és vizsgát is tettek. Ezek tekinthetők valójában a Kodály-iskola tagjainak. Az évkönyvek tanúsága szerint igen sokan kimaradtak az osztályokból. Sokan voltak, akik néhány évig bejártak Kodály óráira, – ez divat is volt – s azt állították magukról, hogy Kodálynál végeztek. Kodálynak magántanítványai is voltak, azonkívül akadtak néhányan, akik más tanár óráiról jártak át Kodályhoz titokban.

Nem vagyok hivatott arra, hogy megvonjam a Kodály-növendékek működésének, vagy magasabb szinten, a Kodály-iskola, mint művészeti egység mérlegét. Illetéktelen vagyok, mert magam is Kodálynál végeztem, és az idő sem ért meg meg rá. Csupán néhány kérdést és gondolatot szeretnék felvetni.

Sok Kodály-növendék neve ismert előttünk. Szerzői működésük mindenki szemláltára folyik ebben az országban. Szinte állandó megítélés alatt állnak. A mérleg magától alakul. A külföldre került Kodály-növendékek pályáját nem tudjuk mindenben figyelemmel kísérni, de egy-egy partitúra, egy-két rádióelőadás, néhány sajtó- és folyóiratbeszámoló vagy hazai vendégszereplés képet ad szellemükről és munkásságukról. A „Kodály-iskola” problémája érdekes téma, bizonyára sokan foglalkoznak majd vele.

Mivé lettek? Sok név teljesen elhalványodott. Az ismertebbek tanárok, előadók, kiadók, kutatók, zeneirók lettek. Sokan két-három foglalkozást kombinálnak a zeneszerzéssel. Többen teljesen felhagytak a komponálással. Sok előttünk működő Kodály-növendék a múltó évek alatt egyre élesebb profilt mutatott, s ebből már következtetés lehet levonni. A megítélésnél önkéntelenül több kérdés vetődik fel.

Athatotta-e őket Kodály szelleme? Magyarok maradtak-e stílusukban? Vagy engedve a kérészetű nyugati befolyásoknak, nemzetközivé lettek, és elszürkültek? Esetleg itthon hígították fel a magyar stílust? Talán csak a Kodály-órákon elsajátított roppant zenei kultúrát sugározták szét az országban és a világban? Már ez is eredmény volna. És a tanítványok tanítványai? Mit érnek? Mit képviselnek? Ilyen és hasonló kérdések vetődnek fel, ha Bartók és Kodály nagysúlyú személyes működését és iskoláját, a népi

ihletésű iskolát, művészettörténeti egységnek fogjuk fel. Azt hiszem, hogy ez a felfogás méltó és helyes. Lehet, hogy vannak, akik Bartók és Kodály életművét kezdeményezésnek, folyamatnak és betetőzésnek érzik egyszerre, és a Kodály-iskolát epigonizmusnak tartják. Bizonyos, hogy maguk a mesterek életműjükben megtették a magukét, de zenéjük mellett a messze életbe mutató, nagyszerű tennivalókat tártak a magyar zeneszerzők elé. Nem lehet, hogy zárt, személyes működésükkel a magyar népi ihletésű irány már ki is merült volna. A nagy reneszánsz stílus háromszáz évig tartott, s kihatásaiban máig tart. Azt gondolom, hogy a Kodály-zenében megpendített és Kodály által írásban is kitűnően megfogalmazott *magyar népi reneszánsz* ki fog még bírni egy-két évszázadot. Ahogy a nyugati világban a klasszikus görög-római építészet elemei örök motívumoknak tűnnek, amelyeket évszázadok alatt újra meg újra elővesznek, kombinálnak és tökéletesítenek (Usellini: „Il classicisme sempre si riprende e sempre si perfeziona...”); úgy a magyar népit is örök motívumnak érzem, amit mindig elő fognak venni. Európában a spanyol és a magyar a legjellegzetesebben népi. Bizonyos, hogy a XXI. században is lesz népi vonása a magyar zenének, amelynek akkor már Kodály és iskolája lesz a hagyománya, alapja. Lehet, hogy ezt a gondolatot sokan túlzottnak találják, mert nem tétéleznek fel a magyar népi gondolatról ekkora dinamizmust, mégis azt kell mondanom, hogy a Kodály-zene mindenkor biztos zenei alap lesz, egyben tudatosító szellemi erő. Éppen ezért itthon és külföldön minden olyan Kodály-növendéket, aki az eszmét nem laposítja vagy gigitja, hanem ápolja és tovább viszi, értékelni és számontartani kell.

Itthon néhány Kodályhoz hű tanítvány derekasan állja a sarat. Az elhúnyt Viski János a kodályi eszme, hagyomány és stílus egyik legszebb egyéni kivirágzása volt. Mások az opera, oratórium, kórus-, kamara- és egyházi zene területén alkottak olyan műveket, amelyek méltó folytatásai a két alapító életművének.

A külföldiek útján nehéz követni. Náluk a Kodály-eszméhez való hűség és a magyarság megtartása kétszeresen fontos, mert külföldön vannak, és Magyarország szellemi követeinek számítanak. Kodály jóelőre meglátta ezt, mert hűsz egynehány éve így írt a külföldre vetődöttekről: „Az újabb magyar zenének külföldön is van közönsége, több mint itthon. Sőt ez újabb veszedelem. Ha a művész nem érzi maga mellett saját nemzetét, könnyen lankad az ereje, mint Antheusé. Vagy akarva, nem akarva idegen izlés felé hajlik... A kivándoroltakat rendszerint elvesztettük. A magyar, mert nem vitt magával olyan kultúrát, amely szinte akarata ellenére megtartaná magyarnak, igyekszik beleolvadni környezetébe... Nem úgy mint az olaszok, akik bárhová kerülnek, olaszok maradnak, s életük vége felé többnyire hazavándorolnak, mint régen az amerikai magyarok.” A külföldre került Kodály-növendékek pl. Seibernek, Veressnek és Serlynek működését – a kevés rendelkezésre álló anyag miatt – nehéz áttekinteni. A főkérdés velük kapcsolatban is az, hogy kétségtelenül magas technikai felkészültségük mellett, mit őriztek meg, és mit adtak tovább külföldnek a magyar szellemből.

A tanítványok tanítványairól már szóltam. Hozzájuk már szinte le sem ért Kodály eszméje. Az ultrazene problémája jobban izgatja őket, mint a magyar stílus kérdése. Mestereik nem közvetítettek feléjük semmi különösebben lelkesítőt. Kevésnek bizonyult az apostolok száma, és az „apostolok cselekedetei” sem voltak valami példamutatók. Az újabb zeneszerző-nemzedék útja bizonytalan, irányuk a homályba vezet. Vitorlájukat pillanatnyilag idegen szelek duzzasztják.

OTTÓ FERENC

(A) (M) (X)

Ezzel a zárójelbe tett három betűvel jelöli Alain Robbe-Grillet filmjének három szereplőjét. (M)-et Sacha Pitoeff, (A)-t Delphine Seyrig, (X)-et Giorgio Albertazzi „alakítja”. A rendező: Alain Resnais. A vágó: Henri Colpi (az „Ilyen hosszú távollét” rendezője) és Jasmine Chasney. A film címe: „Tavaly Marienbadban” (*L' Année dernière à Marienbad*).

Mint már a névsorból is kitűnik, a francia avantgard legjáva fogott össze, hogy Robbe-Grillet művét előadja. A szereplők neve után a szó, „alakítja”, szándékosan került idézőjelbe, de hogy miért, azt csak a későbbiekben tudom elmondani. Hasonlóképp nem elírás műve, hogy Robbe-Grillet filmjét említettem, s nem forgatókönyvét. Ez az irodalmi (nem technikai) forgatókönyv ugyanis oly pontos és determinált, akár egy partitúra. Nem előképe egy filmnek, hanem maga a film.

I

„Because I do not hope to turn againe

Because I do not hope

Because I do not hope to turn . . .”

Eliot kezd így „Hamvazószerda” című hatalmas, többreszes költeményét. Ez az ismétléses, jellegzetesen lírai nyitás egyedül a vers szövegében érvényes, az ismétlés, mint a sűrítés, a szuggesztivitás eszköze, egyedül lírai struktúrában él. Miért kísértettek hát e sorok bennem, miközben a filmet olvastam? Nyilván azért, mert a „Tavaly Marienbadban” jellegzetesen lírai konstrukciójú, a vershez hasonlóan egyszerű és bonyolultan összetett alkotás. Lényegében húsz-huszonöt elemből épül fel, mindössze mintegy húsz-huszonöt „játékkockából”, miket aztán „unalmon és szédületen” át a káprázatig variál.

Először csak egy kockát mutat meg: egy barokkosan túlzásfolt szállodafolyosót. Aztán még egyet: a koncerttermet. Aztán, első variánsként: a folyosót, a koncerttermet, s megint a folyosót. Aztán (A) jellegzetesen távoli arcát, a folyosót, a koncerttermet, a koncertdobogót, s kissé elmozdulva (A) jellegzetesen hideg alakját. Ahogy azt Baudelaire ismert hármasszabálya előírja, miszerint minden jó versnek legfőbb erénye: a harmónia, a monotónia és a meglepetés.

S itt álljunk meg egy pillanatra. Robbe-Grillet lassan és óvatosan ereszkedik a játszmába, nem siet eldobni lapjait. Aki nyeresre áll, az nem siet. Aki kezében tartja a játszmát, az ráér, mint Csehov alakjai a rivaldafényben. A művészet gyorsasága nem a tempója, hanem a minősége.

Ezek után térjünk vissza Robbe-Grillet szisztémájához. Egyes „tétjei” észreveetően végig elkülönülnek egymástól, de már kezdetben átszíneződnek maguk is, keresztetődik velük egy-egy új „elem”. A szállodafolyosók mellé odaszegődik narrátorként (X) hangja, a koncertterem képéhez egy szeriális zene foszlányai, (A) arcához a tökéletes, realitáson kívüli némaság. Majd újabb variáns: a kísérő hangok önállósulva elhagyják helyüket, (X) hangja (A) arcához vándorol, a szeriális zene átszáll egy másik terembe, s most a folyosó lesz csendes. Azaz nem is a folyosó, hiszen egészen más történi itt. A játszma két különböző „tétje” találkozott: az egyik, aminek szállófolyosó, s a másik, aminek irreális csönd a neve.

Mire megy ki ez a végletekig fejlesztett montázs-játszma? Erre maga a szerző ad szabatos választ könyve bevezetőjében. Gondolatmenete a következő. A filmnek, akár az álomnak, örökös jelen az ideje. Praesensben peregnek a jelen, de jelenben a múltat idéző képek is, és hasonlóképp a feltételes, pusztán ábrándértékű, fiktív képsorok. A filmnek ebből a gyöngéjéből igyekszik Robbe-Grillet erényt formálni.

Ha a vásznon a múlt és az ábránd képeinek jelen értéke van, akkor fordított érvénnyel: a jelen képeiben a múltnak és az ábrándnak is ott kell lennie. S ahogy ez a megfontolt kirakós-játék tovább halad, egyszerre csak valóban megszűnik körülötte az idő: emlékezet, ábránd és jelen képei egyenértékűen illeszkednek egymásba. Egymás mellé és nem egymás után. Mert ezeken az idő keretéből kiszabadult képeken egyszerre van ott a jelen mézítelen közvetlensége, az ábránd és nosztalgia légszomja, s az emlékezet párája. Ezzel együtt, persze, megszűnik a képek közötti okozati összefüggés, a történés egyenes vonala, s mindenfajta analitikus pszichológia. De Robbe-Grillet boldogan hagyja veszni e józan értékeket, hiszen épp ezt akarta, ezt a nyomasztó, álomszerű szabadságot. „Az egyenes vonalvezetésű, elaggott filmeket, mikből a történet egyetlen láncszeme se marad ki, túlon-túl jól ismerjük – írja. – A telefon cseng, a férfi fölveszi a kagylót, látjuk a hívót a drót másik végén, a férfi megígéri, hogy mindjárt otlesz, viszszaeszi a kagylót, kimegy az ajtón, autóba ül, áthajt a városon, megáll egy kapu előtt, fölmege a lépcsőn, csenget, egy inas ajtót nyit neki... A valóságban szellemünk sokkalta gyorsabb – vagy olykor épp hosszadalmasabb. Útja többféle, gazdagabb s kevésbé megnyugtató: átugrik jónéhány részt, s aprólékosan regisztrál „jelentéktelen” semmiségeket, ismétli önmagát, s egy darabkát ismét visszafele lép. Megszállottságaival igazában ez a belső idő érdekel bennünket, mert egyedül ez az idő hordozza szenvedélyeinket, egyedül ez – az életünket.”

Ez az időtelen szöveg, mely nélkülözi a lineáris pályán futó történetet, s az időben kibontható pszichológiát, szorosan rokon, ha ugyan nem azonos a vers szövegével. Belső ideje még irányában se esik egybe a külső időével, ahogy lényege szerint nincs köze ahhoz a másfél órához se, ami alatt a filmet leforgatják. S természetesen: ahol emlék, képzelet és valóság egyenértékű, ott megszűnik az ettől-eddig, s helyette a történet elemei önálló mintákba tömörülnek, mintha csak csendes feszültségben kibontakozó pasziánszot figyelnének.

„Az a néző vagy olvasó, aki bármiféle karthéziánus sémába – mely a lehetőségig lineáris és racionális – próbálna visszaerőszakolni azt, amit lát vagy olvas, az a néző bizonyára zavarosnak, sőt értelmetlennek ítéli filmemet.” De... „az eladott történetet nagyon is realísnak és igaznak találja, mihelyt lemond a mesterséges előítéletekről, az analitikus pszichológiáról, s a többé-kevésbé nyers kifejezésbeli sémákról, miket a szabvány regények és filmek az analómig ismételtetnek, s mik nem egyebek semmitmondó absztrakcióknál”.

Íme Robbe-Grillet „szisztémája.” S most lássuk a többit is: a „szereplőket”, a film színterét és stílusát, majd magát a „történetet”, s befejezésül Robbe-Grillet filmelméletének néhány fontosabb részletét.

2

Már az eddigiekből is láthatjuk, milyen következetességgel aknázza ki a szerző filmálmom-líra lappangó összefüggéseit, s alkotott belőlük törvényt és szabadságot érzékenysége számára. De vajon ebben az új közegben miként mozognak a szereplők, milyen funkciója marad szavaiknak, gesztusaiknak, vágyaiknak? Van-e még sorsuk? Látható-e még személyiségük körvonala?

„Mivel egyiküknek sincs neve – írja róluk –, forgatókönyvemben márcsak praktikus okokból is egy-egy nagybetűvel jelöltem őket. A férfit, aki valószínűleg a férj, (M) betűvel, az asszonyt (A)-val, s az ismeretlen férfit (X)-el. Kik ők és mi az életük? Minderről semmit se tudunk. Azok, és csak azok, aminek mutatkoznak: vendégei egy hatalmas luxushotelnek, mely elszigeteltségével leginkább feyházra emlékeztet. Hogy e vendégek mivel töltik idejüket, ha történetesen máshol vannak? Erre legszívesebben azt felelném: semmivel: Máshol egyáltalában nem léteznek.”

Nem, egyáltalában nem véletlen, s elsősorban nem gyakorlati oka van annak, hogy az író pusztán egy-egy betűvel jelölte őket; alakjai merő látványok a pillanat merevítő fényében. Valójában nem is személyek. Oly üresek, mint egy szobor, s épp oly súlyosak is önön ürességük márványától. Életük semmivel se más, mint a hotel parkjában sorakozó szobroké, „ezeké a négyyszögletes, meglehetősen magas talapzaton álló királyoké

és királynőké, kiknek felúton elakadt, magasztosan határozott jelentésű gesztusai mindvégig tisztázatlanok maradnak a szemlélő számára.” A szobrok e leírása akár a „hősök” jellemzése is lehetne, mint ahogy ők is, akár a kert szobrai, igazában csak játékelemek, hűvös elmélyültséggel mozgatott „kivágások” a nagy montázsban, mellyel Robbe-Grillet a kauzalitások világát kívánja lefedni és kioltani.

„Szereplői”, ezek az összefüggések szövetéből kimetszett figurák, így, tökéletesen kiürítve, most már a legszélsőségesebb szenvedélyeknek adhatják át magukat, s felöltetik akár a legpathetikusabb gesztusokat. Ürességük őrzi őket. Páthoszuk sehova se fog mutatni, legelszabadultabb gesztusaikat enyhítón fegyelmezi nihiljük eleganciája. Sorsuk a montázsselemek sorsa. Bár elvesztették jelentésüket, csak annál vakítóbb felületük brutális pusztasága. Nem színészek és szereplők többé, hanem szuggesztív tárgyak, melyek önmaguktól is elidegenülve, és épp ezért: egyedül saját magukkal hatnak.

Itt már valóban nem beszélhetünk a szokásos értelemben vett színészi „alakításról”. E szó bevezetőmben ezért került jóelőre idézőjelbe.

Most pedig lássuk a színhelyet s a film egyéb kellékeit.

3

Hol áll meg az idő, ha nem a kastélyokban és luxushotelekben, a kastélyok és luxushotelek kertjében, egy napverte franciakert geometrikus örökkévalóságában? Az időtlenség játszmájához Robbe-Grillet nem találhatott volna megfelelőbb színteret.

Persze, a nagy montázsban belül a tárgyak jelentése is más. Az egyik barokk díszről vagy ballusztrádról meg is jegyzi a szerző: „akár egy kultúrfilmben”. Kövek és emberek nála nagyon is hasonlót jelentenek, egyformán izzóak és hűvösek, szuverének és hazátalanok, sebzettek és sebezhetetlenek. Nem véletlen, hogy a filmben a legszemélyesebb és a legszenvedőbb a hosszú parki sétány, amikor levelek borítják. Két oldalán szegletesre nyírt sövény sor, s az összekarmolászott úton tökéletes ellentétben a szétvert levelekkel, szélcsend lakozik és nyugalom, amilyen csak közvetlenül eső után lehetne. A felvétel közeli, s a kamera úgy hátrál, hogy az út nem fogy ki alóla, s a kastély homlokzata a háttérben semmivel sem kisebbedik. A geometrikus rend teszi, vagy az átlátás szó technika, hogy az út egyszerre úgy kezd hatni ránk, ahogy csak egy szeretett lény utolsó arca, mielőtt elmosódna szemünk előtt? Nem tudom. De törvényszerű és természetes, hogy mire (A)-t látjuk futva feltűnni, kezében cipőjével ezen az úton, ő is és az út is megőrzi a maguk szuverén, külön-külön jelentésüket. A környezet itt, ezen a szisztémán belül mindig több és autonómabb, mint szokásos környezet, s a „hősök” mindig kevesebbek és önállólanabbak a megszokott „hősöknél”. A felszín mitológiájának nevezhetnénk Robbe-Grilletnek azt a felületbe vetett maradék hitét, melyen belül örök kiegyenlítettségben egzisztál minden, élő és élettelen, ahol nincs hierarchia, se összefüggés, csak geometrikus rend van és csillapíthatatlan nyugtalanság.

Valóság ez még – vagy már a nihil? Az anyagi világ utolsó párkányán egyensúlyozunk, vagy fájdalmas erőszaknak lettünk tanúi, mely vállával kívánná áttuszkolni a matériát egy elvesztett transzcendencia helyébe? Arcokat látunk magunk előtt, vagy fölizzó köveket? Szállófolyosókon bolyongunk gránit pihenőkön, vagy egy alvilági kőtár örökkévalóságában?

4

Robbe-Grillet száműzte stílusából a hasonlatot. A hasonlat, szerinte, hamis, nemlétező összefüggésekre utal, alaptalan bizalom és hiszékenység jele, felületes és elavult kifejezési forma, s tökéletesen alkalmatlan emberek és tárgyak egzisztencialista magányának megragadására. A hasonlatokban való beszéd, szerinte, olcsó érzékletesség, egy divatjamúlt irodalom hatásvadász eszköze. Robbe-Grillet-t szinte kizárólagosan a „felület” geometrikus variánsai érdeklik, a magányos elemek közti mértani viszonylatok és feszültségek. Metaforának itt nincs helye. Mondatai önállósult geometrikus konstrukciók maguk is, mértani pontosságú megfelelői a képeknek, mik egyedül önmagukkal kívánnak azonosulni, egyedül önmagukból kívánnak táplálkozni, egyedül önmagukra kívánnak hasonlítani.

E direkt felületek és direkt mondatok azonban kioltanak egymást, ha a film nem keverné őket kétszeres, sőt háromszoros aszinkronitással egymásba. Kép és szöveg, kép és jelentés a legritkábban esik egybe, s amikor mégis, hatása ettől többszörösen felülmúlja a valóság látványának megszokott erejét.

Egy példa. A vásznon (A) és (X) beszélget, de mi (X)-et csak mint narrátort halljuk, amint valami harmadik dologról beszél. Aztán kinagyítva (A) arcát látjuk, de nyaka körül a dekoltázs most egészen más, mint az előbbi beszélgetésben volt. Aztán (X) arca következik, de az ő ruhája nem változott meg. Akkor viszont hogyan került egymás mellé e két portré? Közben (X) narrátor-hangja tovább szól, s szavaira (A) felel. De honnét, melyik időből, melyik szituációból? Mellékes. A többszörösen indirekt és aszinkron képsorok után (A) arca és hangja egy pillanatra most szinkronba kerül – s az álomszerű folyamatban *egyedül ez a jelentős* –, amitől oly szuggesztív lesz, akár egy tulleponáltságában kialakuló álomkép.

Röviden: direkt képekből indirekt képsorok, direkt mondatokból indirekt szövegek, miket olykor fölvált egy-egy váratlan erejű egybeesés, ez Robbe-Grillet stílusának alapritmusa.

S ezzel úgy-ahogy föl is fejtettük a film szövetének egyes szálait. A „történet” föl-vázolásával kísérjük meg részek helyett mostmár együttes hatásában látni az egészet.

5

Végeérhetetlen barokk folyosókon át érkezünk meg a filmbe. De vajon öröktől ismerősbe érkezünk, vagy mindörökre idegenbe találtunk vissza? Folytatása ez a nyitás valaminek? Vagy befejezése? Vagy éppen kezdete?

A távoli szözeireből kitisztul (X) hangja. Arról beszél, amit magunk előtt látunk, szava mégis szinkronban a kárhozatig zsúfolt folyosókkal, s az érkezéssel. Túl kész ahhoz, s túl végleges. Mánias makacssággal keres valakit a kihalt épületben, a fénykép-üres folyosókon, s keresi akkor is, amikor a kamera (A)-t már rég megtalálta a koncertteremben. (A) kissé merev, pathetikus tartással áll a vendégek között, hol ott látjuk különben (X)-et is. De ugyan melyik időből szól akkor hangja? Talán a múltból? Talán a jövőből?

És hová tart a parkban a mozdulatlan szoborpár, az ifjú király és királynő? Körülöttük nyári verőfény; mögöttük oszlopos korlát. Sürgeti a férfi a nőt, vagy inkább viszatartja?

És mióta szól a koncertteremben az ódivatú keringő, lassan, nagyon lassan, s táncol együtt (A) és (X) a dallamára, mióta, amikor (X) hangja még mindig csak útban van, még egyre csak közeledik (A) felé?

S ha igazában nincs is itt még, akkor honnét (A) váratlanul direkt válasza, és *mikor* ejti le a bárpultnál állva poharát, mit szerencsére senki se vesz észre a vendégek közül? Annyit látunk, hogy a pohár összetört, s azt is, amint egy pincér sietve eltakarítja a földről. De *mikor* ejtette le (A), és *mikor* törött a pohár össze?

A fölgyülemelő kérdésekre néma válasz (A) szobája, mit Robbe-Grillet „immaginárius” szobának is nevez, mivel mindenegyes alkalommal más és más. Először például tökéletesen kopár és néma. Ide, ebbe a szobába igyekszik (X) visszatalálni.

Mondottuk, hogy Robbe-Grillet az időt minden eszközzel kirekesztette. De a kiűzött kísértet visszajár. Ilyen kísértet lenne (X) ostroma is?

(X) a jövőt és a múltat, a szabadulást és az emléket kínálja fel az asszonynak: a szenvedélyt és a mulandóságot. Hogy valóban találkoztak már „tavaly Marienbadban”, és szerették egymást, egymási voltak már egyszer, ahogy a férfi mondja? Nem, Marienbad nincs is a térképen, és nincsen tavalyi év se, míg csak a szenvedély meg nem teremti a nőben az időt, a jelennel együtt a múltat, a halált és a szabadságot.

E küzdelemben (X) az, aki sürgeti az asszonyt, és (M), aki viszatartja. (M) a díszletek mögé húzódva igyekszik a nyíltszíni játszmat befolyásolni. Mindig a szélén áll, a dráma határán posztol. Övé a „történet” mélyeiből, ismeretlen kazamataiból fölmerülő képsor is: fekete ruhás férfiak éjféli pisztolygyakorlata. S övé a változatlan idő, mely

csak a játékot és a szertartást ismeri. A kártyaasztalnál nem tud veszteni. Irreális csendben rakja ki lapjait a zöldposztóra.

Közben a feszültség nőttön-nő, s a vágások is mind meredekebbek, mintha a történet „visszintese” már réges-rég befejeződött volna, amikor még egyre tart az egyes fejezetek, a történet „függőleges” omlása.

Innétől kezdve nagyon nehéz közvetíteni az „eseményeket”. Ugyanaz a történet egyszerre több szakadékból zuhan alá, külön-külön minden egyes fejezet szakadékjában a végkifejlet felé. De aminek többféle vége van, annak lényegében egy sincs. Azaz mégse. A befejezés, többféleségében is kivehetően elhajlik bizonyos irányban, ha lassan és észrevétlenül is, akár egy több ágra szakadozott folyam.

(X) monoton szenvedélye megszállja a házat, a kertet, a jelent és a múltat. Megtörtént vagy megtörténik(?): (X) végre bejut (A) szobájába, az idegesen változékony, „imaginárius szobába”. Az asszony megtorpan és (M)-et hívja segítségül, amikor már elveszett.

Az imaginárius szobában pisztoly dörren, de csak néma füstjét látjuk kígyózni a cső végén. (A kép különben azonos az éjféλι pisztolygyakorlaton készült felvétellel). (A) a földre zuhan, egy hófehér medvebőrre, ami idáig nem is volt az ágya előtt.

A montázon most már egyre fenyegetőbb képek jelennek meg. (M) pisztolylövésének csak látszatra ellentéte, egyensúlypárja, hogy közvetlenül a lövés „után” együtt látjuk (A)-t és (X)-et. A film végére teljes a varázslat: mostanra már az okozati sorrend kísértése az, ami zavar, s épp nem a hiánya.

(A) és (X) egy kőkorlátnak dőlve áll. (A) telve félelemmel. (M) a szalonban kártyázik. A kavicsos úton léptek közelednek. (A) leejti a köpenyt válláról, (X) féllábbal fölkúszik a kőkorlátra. A léptek zaja elviselhetetlen.

(M) áll a kép közepén. Mosolyog. Csönd van. Majd hirtelen mázsás kövek zuhannak, s egyedül látjuk (A)-t a teraszon. (X) sehöl. A kőkorlát leszakadt, a romok több emelet mélységben hevernek. Az újabb, tökéletes csendben (A) sikoltását halljuk.

Vágás. (A) zavartan áll a bárpult előtt, mintha az előbb kiáltott volna. Mellette (X)-et látjuk, s távolabb néhány vendég meghökken arcát. Kezében frissítővel (M) siet a nő felé. (A) lábánál összetört italospohár.

Vágás, vágások: (A) a kisszalomban ül, amely összeköti az ő és (M) szobáját. Szózik és védelemre vár; egyszerre vár (X)-re és (M)-re. Múlандóság. Halljuk az órakegyet, azt, hogy (A) „elmegy”. Éjfél van, de az asszony már a második óraütésre felemelkedik székéből s megindul (X) előtt a szoba kijárata felé. (X) bizonyos távolságban követi őt, mint királyi rabot a kísérője. „A kép megszakad, mielőtt még kiérnének, de az óra ütéseit tovább hallani.”

„Váltás: továbbra is a kisszalomban, az előbbi szögben (arccal az ajtónak, amelyen (X) belépett). A nyitott ajtón át a folyosókra látunk. A szoba üres. Néhány pillanat múlva (M) tűnik fel a háttérből, s a nyitott ajtóhoz siet. Kimerült, távoli és kísérteties az arca, s telve aggodalommal. Körbejár, miközben egy pillantást vet a hamutartóra. Az óra ütni kezd. (M) megfordul, s határozatlan pillantást vet az óramutatóra: öt percel múlt éjfél (a falióra ugyanis úgynevezett ismétlő óra, mely kétszer üt, egyszer egészkor, és másodszor öt percel egész után.) (M) visszamegy a szobájába. (A szalonnak három ajtaja lehetne. Egy, ami (A) lakosztályát köti össze (M)-ével, egy másik, az ellenkező oldalon, amelyen át az előbb (X), majd kisvártatva (M) is belépett, s végül egy harmadik, amely felé (X) és (A) megindultak, hogy elhagyják a hotelt.”

Aztán – „befejezésül” – ismét (X) hangja. De honnan szól és kihez, és melyik időből, – ha egyszer elment?

„(X) hangja: A hotel parkjában, a franciakertek mintájára, nem volt egyetlen fa, egy szál virág, szinte semmi növényzet...”

6

Ezek volnának a nyers vonalak, de szinte felsorolni se lehet a rengeteg variánst, árnyalatot, mellyel Robbe-Grillet maga is megszállja néző-olvasóit. Hogy hány finom

„abszurditás” fogantyúján emeli ki helyéből az időt, arra hadd mondjam még el utoljára egy-két játékosan közbevetett „trükkjét”.

(A) ágya szélén ülve fényképeket nézeget. Ki készítette őket és mikor? A képek a filmből kinagyított egyes felvételek, részben olyanok, amiket már láttunk, másrészt olyanok, amiket csak ezután fogunk látni.

Vagy: (A) kinéz szobája ablaka mögül a parkra. Odalenn ő és (X) sétálnak. De mire ideérünk, már nem arra gondolunk, hogy „(A) most arra gondol, hogy lent sétál (X)-el a kertben”. Nem, az ablakban is ő áll, és ő sétál a parkban is – anélkül, hogy ez bármiféle fejtörést okozna.

7

A művészet nem maga teremti meg problematikáját. Vajon tehet-e a hírnök, ki a vesztett csata hírét meghozza, a pusztulásról?

A jó művészt mindig a lakatlan területek vonzzák. Pionír, ki ismeretlen csillagokat száll meg, s veszélytelenít az utódok számára. Nemcsak föltárja a sivatagos vagy zavaros világot, de föl is parcellázza, miközben a közepesek legjobban is csak a konyhanövényeket kapálják.

De nem lehet Robbe-Grillet-t sznobizmussal se vádolni témaválasztása miatt, mert ilyen téma nincsen. Munkájának láza, szívóssága, elmélyültsége és következetessége avatják művét – minden művet – valódivá.

Egy azonban bizonyos: ez a film, mely időt és rációt, minden úgynevezett zavaró keretet lebontott, hogy egyedül a lényegét közvetíthesse, miután elolvastuk, egyetlen mélyszéles kérdést, szomjúságot hagy bennünk valami után, ami leginkább forrásra emlékeztet: tehát épp a *lénnyegre*.

S e szomjúság, úgy érzem, jogosult, s még sokan fogják fölvetni e kérdést többé-kevésbé hasonló formában, s próbálnak majd jól-rosszul válaszolni is rá. De gondoljuk meg előbb: vajon nem Robbe-Grillet az, akit e kérdés elsőnek gyötör, s hogy „Marienbadja” nem is egyéb talán, mint épp e szomjúság regénye?

8

Egyet azonban föltétlenül el kell mindenkinek fogadnia. A „Tavaly Marienbadban” magas szinten megírt alkotás, s az első valódi film, mely már a papíron *végleges* művészi formát öltött. Kotta, és nem nyersanyag, szuverén alkotás, és nem félkész áru. Vele Robbe-Grillet a forgatókönyvet végérvényesen önálló irodalmi műfajjává avatta, mely akkor is teljes értékű, ha történetesen nem filmesítik meg.

Író ezentúl nehezen adhatja alább. Ebből a szempontból roppant tanulságos Robbe-Grillet finom logikával és iróniával megírt előszava. A dilettantizmus kérdése egyedül a művészt felől érdekli, hiszen a szakma szükségszerűen mindig csak a tegnapi művészetet. Kérdése így szól tehát: beérheti-e író, mondjuk egy regényíró azzal, hogy pusztán „mesét” szállít a redakcióba, ahol majd megfelelő szakemberek megírják és formába rendezik?

Hogy e téves gyakorlat a filmírásban kialakulhatott, annak nyilvánvalóan történeti magyarázata van. Előbb volt meg ugyanis a film, s csak később lett a filmirodalom. Szükségből a vállalkozók a készhez nyúltak, a kész novellákhoz és regényekhez, s azokat „ültették át” a film nyelvére. Idők folyamán ebből a szükségből mégis szokás lett, műfaj, sőt szakmai követelmény.

Robbe-Grillet szerint azonban a filmírás is lehet művészet, ha nem mond le saját clidegeníthetetlen eszközeiről, a legfinomabb formái árnyalatokról se, sőt épp azokról nem, ahogy a költők se mondanak le rímeikről, s a rajzolók ceruzavonásaiokról. Hogy mi feladata marad akkor a rendezőnek? A fegyelem fantáziája, az, ami Toscanininek vagy Stokowskinak *maradt*, amikor munkába vettek’ egy-egy Bartók vagy Beethoven partitúrát. A jövő rendezője kétségtelenül ilyen lesz, vagy pedig maga lesz filmje kizárólagos szerzője, mint Fellini, vagy a dokumentumfilmek rendezői. Az egyik fajta film

nyilván spontaneitásával, „esetlegességeivel” fog hatni, a másik fajta viszont a filmben idáig ismeretlen elmélyültségével, formai szigorával.

S ez természetes is. A filmnek, ahogy fölő a többi művészet szintjére, vállalnia kell a művészet minden fegyelmét, rész és egész legbelső egységét. Hogy is mondja Robbe-Grillet a művészi filmirodalom elengedhetetlen föltételeiről írva? „Egy film-történetet megírni azt jelenti, hogy *eleve képekben* írjuk meg, méghozzá nemcsak a gesztusokra és a szcenírozásra, hanem a felvevőgép állására és mozgására vonatkozó legfontosabb utasításokkal együtt” . . .

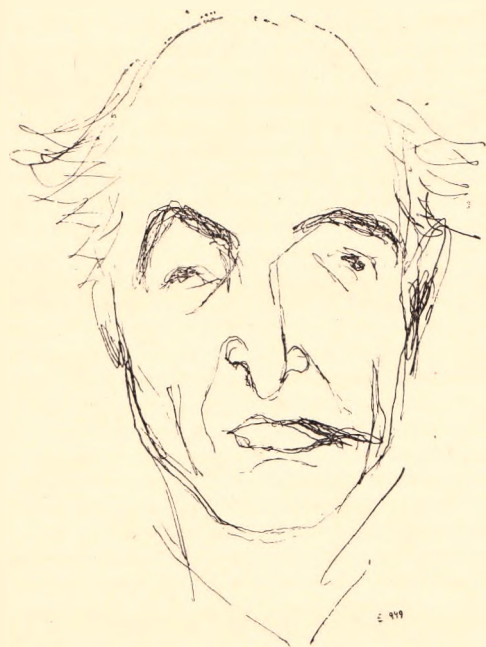
Robbe-Grillet *írásának* leglényesebb eleme: a *kamera*.

Marienbad: fordulat. Vagy – bármilyen szintű irodalmi bizonyíték is – oly nyomtalanul merül majd el, akár egy finom rögeszme? Mint (A) emlékezetében Marienbad s a tavalyi év emléke?

PILINSZKY JÁNOS

Forgács Hann Erzsébet rajza

FÜST MILÁN: LÁTOMÁS
ÉS INDULAT A MŰVÉSZETBEN

E hetekben tölti be életének 75. esztendejét a XX. század magyar irodalmának egyik legjelentősebb, legizgalmasabb és legnagyobb hatású egyénisége: Füst Milán. A költő – aki a „Nyugat” első nemzedékének többi nagyjával együtt a múltban annyi megnemértésben részesült, akiről Pintér Jenő irodalomtörténete azt írta, hogy „megakaszthatatlan szóáradatából untató elmélkedések gomolyognak elő” – a felszabadulás utáni új korszakban a szélesebb irodalmi köztudatban is elfoglalta helyét újabb irodalmunk kimagasló alkotói között. A múltban – vallotta önmagáról az író 1948-ban, amikor az Írószövetségben jubileumát ünnepelték – „a bízvást átkozottnak nevezhető költők közé tartoztam magam is, minthogy egy nagy művészi forradalomnak egyik kitagadottja voltam, de a művészetem se volt könnyen érthető”, – hogy azután az elsők között részesüljön Kossuth-díjban; összes művei szép sárga vászonkötésben sorra-rendre megjelennek; előbb az esztétika magántanára, majd nyilvános rendes tanára a pesti egyetemen; óráin mindig zsúfolt volt a tanterem, előadásai eseményszámba mentek, mint egykor Riedl-éi; „A feleségem történeté”-t a legkülönb francia írók kiadója: a Gallimard jelentette meg több kiadásban; fiatalkori drámáját: a „Boldogtalanok”-at ez év tavaszán újította fel nagy sikerrel az egyik fővárosi színház... Régebben csak a kevés legjobbak tisztelete, – ma már egyre növekvő népszerűség is övezi az idős mestert, aki oly mély barázdát hasított irodalmunk talajába, akinek hatása rányomta bélyegét Kaffka s egy időben Babits verseire, a „Nehéz föld” Illyésére, József Attilára, Gellérre, Weöresre (aki verses levelet is írt Füst Milánhoz) s költők, prózáírók több nemzedékére. Joggal írta róla Radnóti, hogy „Füst Milán a formatörténet szempontjából nemzedékének egyik legjelentősebb költője”, s a tőle esztétikailag, irodalomszemléletileg távol álló

Németh László is kifejezte nagybecsülését (egy „Tanú”-beli cikkében) íranta: „minden írása a legmagasabbra szegzett igény munkája”, s „ha valaki: hát Füst Milán részt vett a költők nemes versenyén...”

Füst nemcsak a szépirodalom három ágának: a lírának, drámának és epikának mestere, de gondolkodónak is számottevő: alighanem egyik legjelentékenyebb élő esztétikusunk. (S mi minden még: jogi doktor és végzett szücsmester, Shakespeare-filológus és bölcséleti, valamint pszichológiai tanulmányok szerzője, aki egyes megállapításaival megelőzte Jungot. Félelmetes sokoldalúságú elme, – „Szinbád hazamegy” című regényében Márai őt rajzolta meg „Tódor, a költő és vajákos” alakjában.)

A „Látomás és indulat a művészetben” annak a módszeres esztétikának rekonstrukciója, amely – Füst évtizedeken át vezetett naplójával együtt – Budapest ostromakor elégett. Az író a háború után újrairta művét, s az 1948-ban meg is jelent. Az Akadémiai Kiadó által közreadott új kiadás szövege az első edíciónál valamelyest bővebb. A bevezető tanulmány Bóka László professzortól való, aki Füst művészetszemléletét a marxizmus mérlegére helyezve megállapítja, hogy bár az idealisztikus és polgári jellegű, azonban szempontjaiból és értékes megfigyeléseiből a jövő marxi esztétikája is sokat át fog venni és fel fog használni.

Sokévtizedes elmélkedés, szakadatlan irodalom-, művészet- és zenetörténeti stúdiók eredménye, párlata ez a több mint 500 oldalas mű. Füst az esztétikában Theodor Lipps müncheni professzor, a lélektanban Georg Groddeck Baden-Baden-i orvopszichológus követője. Fiatalkorában jópár tanulmányutat tett Németországba és Ausztriába, hogy kiváló esztétikusok előadásait hallgassa, s hogy tanulmányozza a délnémet dómokat és Matthias Grünewald festményeit. Elmerült Berlin, Frankfurt, Köln, Karlsruhe, Drezda, Bécs múzeumaiban egyes képcsoportok szemléletébe, – Krakköba a középkori lengyel templomépítészet és Veit Stoss szobrászata vonzotta, – Athénbe az antik plasztika szeretete vitte. „Más képzőművészeti tanulmányutaim alatt Olaszország legfőbb múzeumait és számos templomát tanultam végig, Firenzében körülbelül hat hónapot töltöttem, csupa munkában”, – írta egy 1951-ből való önéletrajzi vázlatában a mester. E tömérdek emlék, az élmények e gazdasága átlengi, átforrósítja nagy művészetelméleti munkájának mindegyik fejezetét.

A mű szerkezetileg tizenkét fiktív előadásra oszlik. Amikor a legnehezebb és legfundamentálisabb kulcskérdésekhez nyúl. – tárgyalásmódja ilyenkor is érdekes és szemléletes marad. „Tudományos kérdéseket csak unalmas és száraz formában szabad tárgyalni”, – sok német professzor (köztük Hegel) e gyakorlatát Füst nem követi. Ő inkább Schopenhauer tanácsát fogadta meg, aki az értekező próza művelőitől is megkivánta a stílus elevenségét, arányosságát, eleganciáját, azt tanácsolva, hogy a hosszadalmas fejtegetéseket – ha lehet – szerencsés képekkel, metaforákkal, analógiák alkalmazásával takarítsa meg a szerző.

Füst Milán – mint könyvének címe is mutatja – a művészet legfőbb értékének a látomást: a művészi érzékletességet, a képalkotó erőt, a megjelenítő képességet, valamint az indulatot: az alkotás szuggesztivitását, lendületét, hevületét tekinti. Bár kimondja, hogy véleményeink nyers közlése nem művészet, – az értelmi elemeket nem rekeszti ki a művészet szférájából, amennyiben e gondolati elemek szervesen beleépülnek, belesimulnak a mű anyagába, testébe. Bár Füst a művészi alkotásban (és a műalkotás befogadásában) „vegetatív egzisztenciánk”-nak (ösi, ösztönös mivoltunknak) nagy jelentőséget tulajdonít, – egyáltalában nem vonja kétségbe s nem kicsinyli le az irodalom és művészet etikai, társadalmi, politikai mozgatórugóit, jelentőségét és közösségi hatását.

Füst Milán a művész feladatát úgy határozza meg, hogy az minden kor minden alkotója számára program marad: „Csak az lehet művész, akinek szemében a valóság minden dolga jelenés”, aki úgy tudja „szemügyre venni a dolgokat, mint aki még soha se látta őket, ... s azután a dolgokat új oldalukról mutatja meg nekünk. A művész nagyszerű kötelessége, hogy mindennap újból kezdje harcat a megszokás ellen. Ő az, akinek épp ezért műszereit mindig rendben kell tartania: érzékeit és szívét frissen, a szemlélet számára élesen beállítva, hogy mindenkor készek legyenek és alkalmasok a valóság jelenéseit úgy felvenniük, mint amilyenek: örök ismétlődésükben is örök újdonságokként.” S a közelmúlt és a jelen sok – efemer ingereket hajszoló – művészhöz szó-

lanak e figyelmeztető, higgadt szavak: „Ami csak újdonság volt és semmi egyéb, az újdonsága múltával maga is elenyészik, ezt bízva kimondhatjuk róla jövődőlés gyanánt . . . A modernséget nem akarni kell, de nem is lehet . . . Az ember ma él, s ez javarészt ki is fejeződik a művén, akaratlan is, és ha akármit csinál: akkor is.”

Hasznos, tanulságos oldalakat szentel az irodalom, művészet műhelytitkainak, nem mes mesterfogásainak. Színesen, elevenen beszél az improvizációról, a rögtönzés varázsáról, – a feszültségfokozó retardációról, – egyes művészek habozó, bizonytalanabb modellálásáról, szándékolt pongyolaságáról, – hosszabb időszaknak az epikai műben való összefoglaló előadásáról . . . Nagy művekből vett példákkal mutatja meg, hogy miért életteljesebb az az alkotás, amelyben az ábrázolás sok részlet helyett egy-két vonással történik (pars pro toto), – miért éljük át szívesebben, nagyobb örömmel azt az elbeszélést, amelyben a dolgokat a maguk dinamizmusában, dramatikusságában – in statu nascendi – kapjuk . . . Szárnyalóan és szenvedélyes szeretettel ír kedves íróiról: Sapphóról, Catullusról, Shakespeare-ről, Kleist „Kohlhaas Mihály”-áról, Hölderlinről, Berzsenyiről, Aranyról, Dickens Copperfield-jéről, Panait Istrati „Kyra Kyraliná”-járól. Nagy ismerője és csodálója a múlt század orosz irodalmának: az „Anyegin”-nek, a „Holt lelkek”-nek, a „Bűn és bűnhődés”-nek, a „Karenjina Anna”-nak, Ljeszkov „Elvarázsolt zarándok”-ának. Megindultan idézi fel az ifjúkori jóbarátok – Kosztolányi, Somlyó, Karinthy – alakját és életművét, de – nobiles módon – nem tagadja meg az elismerést Babits fiatalkori lírájától sem. (Ismeretes, hogy Babits életének utolsó időszakában feszült és barátságtalan volt a két költő kapcsolata.) Hatalmas műtörténeti kultúra érződik szavaiból, amikor Dürerről, Chardin csendeleiteiről, Grünewald Krisztus-ábrázolásáról, Van Gogh „izzó életű” képeiről vagy a hozzá oly közel álló németalföldi festőkről: Brueghel-ről, Ostade-ről, Brouwer-ről, Teniers-ről beszél, tehát azokról a flamand művészekről, akiknek vaskos, vérbő parasztfiguráit, groteszk látásmódját több kritikus rokonságba hozta „A részeg kalmár” költőjének verseivel.

Nyilvánvaló, hogy egy félezer oldalas nagy műben akadnak olyan megállapítások, vélemények, amelyekkel nehéz maradéktalanul egyetérteni. Így pl. Füst a realizmus és a naturalizmus (verizmus) értelmezésében megmaradt a régi esztétikai álláspontnál, s ő is csupán kisebb, nem pedig „minőségi” különbséget lát e két irodalmi-művészeti irányzat között. Hogy G. B. Shaw megérdemli-e a „provokatív, bántó, frivol és izetlen” jelzőket „Caesar és Cleopatra” című *ironikus* hangvételű, történelmi kulísszák közé helyezett *komédiájáért*(!!), ehhez is szó férhet. Mint ahhoz a sommás ítélethez is, amely szerint Dosztojevszkijnek a Raszkolnyikov után írott munkái művésziileg elhibáztak. (Eszerint ugyanis „A Karamazov-testvérek”, Dosztojevszkij utolsó alkotása is gyenge mű!)

De hát az efféle ellenvetések nem érintik a könyv kiválóságát. Írója – egy személyben ritka találkozás! – nagy erudíciójú, éleselméjű tudós és a magyar irodalom egyik fényessége. E találkozásból született meg ez az egyedülálló mű; szellem és áhitat sugárzik minden lapjáról; nemzedékek kerülhetnek általa közelebb a Művészethez és a Szép-séghez.

Dévényi Iván

ILLYÉS GYULA: MÁSOKÉRT EGYEDÜL

1861 május 9-én, a februári pátenssel meghirdetett országgyűlés határozati pártjának vezérszónoka, Teleki László gróf, öngyilkosságot követett el. Az önkényuralom lazulásáról árulkodó és országos izgalmat kiváltó birodalmi parlament összehívásának előestéjén ez az esemény különösen döbbenetes erővel hatott. Alig egy esztendeje, 1860 húsvétján, ugyanígy távozott az életből Széchenyi István: „Meg kell magamat semmisítenem, szomjazom a megsemmisülést” – írta, valami megborzongató gyönyör és téballyal vegyes kétségbeesés határán. Most pedig politikai „ellenfele”, Teleki László ment el, utolsó napjaiban „révedezve inkább, semmint gondolkozva”. Széchenyi, állítólag, auli-

kus volt, Teleki – a petyhüdt szívűek véleménye szerint – túlzó. A döntő napokban mindenesetre szembenállottak egymással. Most pedig, a nagy várakozások idején, az áhított ünnep vigiliáján, szakadékba ugrottak. Ítéletet hajtottak végre magukon; a vész-törvényszék tagjai, a bécsi kabinet hétpróbás magyargyűlölei, hátul húzódtak meg, a sőtétben. Bécsben csupán forma szerint tettek különbséget aktív lázadók és „mérésékelt konzervatívok” között; az önrendelkezés jogát követelő „fölségsértőt” kártékonynak és kiirtandónak bélyegezték. Széchenyit nem kevésbé, mint Telekit. A korszerű homo novusok oldaláról tekintve a kérdést meg éppen jelképes volt a nagy nemzedék e legnagyobbjainak váratlan eltűnése: 48 tiszta férfianak aligha volt keresnivalója mohó panamisták és közjogi csirkepörökben vitézkedő politikusok jövőendő Magyarországnak. Mint az utolsó, eltévedt bölények, oly idegenkedéssel és rossz sejtelmekkel figyelték a változó életet; lelkiismeretük megóvta őket a lealacsonyodástól, ám el is szigetelte a soron következő nemzedéktől. Az életművészek mentek tovább, a nemes vadak elhullottak. A példásan rendezett társadalmak valaminő naprendszerhez hasonlíthatók; a nagyszabású újítók, vagy éppen felforgatók üstökösök módjára törnek be a szférák közé, s megzavarják a kényes harmóniát. A romantika és a reformkor bővelkedett ilyen szabálytalanul száguldó égitestekben, s közülük is méltó a figyelemre Teleki László félelmet és részvétet ébresztő pályafutása. Ezt egészen klasszikus értelemben, görög módra gondoljuk. Többre és többnek született, mint ami lett. Egészében kell szemügyre vennünk, s tehetségéhez hozzá kell gondolnunk sorsát, különben elvész a múlt század történelmének évkönyveiben. Írói tevékenysége talán csak az ifjúkor túlhabzó erőföliségében leli magyarázatát, – az igazi Teleki László a politikussal és a hirtelen nagyranőtt jellemmel kezdődik. Veszélyes időknak kellett következniük, hogy kimutathassa legfőbb jogát a halhatatlanságra népének emlékezetében: ez a jogcím a fizikai halálra sem hederítő erkölcsi nagyság. A forradalmi magyar kormány párizsi követe éppúgy a lehetetlent kísérli meg, mint a Kossuth-emigráció európai méreteiben is kimagasló diplomatája, kitől Bécsben a reálisan számító elmék jobban rettegnak magánál Kossuthnál is. Ezt az embert mindenképpen ártalmatlanná kellett tenniük, s mint a történelemben annyiszor, most is az az eszköz bizonyult legalkalmasabbnak, mely a legerkölcstelenebb volt. Csapdába ejtették: Drezdában, hol magyarországi szerelmével találkozott, a szász rendőrség a menekültjog megsértésével őrizetbe vette, s kiszolgáltatta Bécsnek. A korábban halálraítélt lázadó, úgy tetszett, nem kerülheti el sorsát. Ennek, általános meglepetésre, mégis az ellenkezője történt. Vay Miklós báró kancellár társaságában a császár maga fogadta kihallgatáson. Ez az elismerés, minden jel szerint, nem csupán a lázadó örökölt, hanem szerzett rangjának is szólt: a magyar ügy s az Európa felől Ausztriára leselkedő veszedelem egyaránt megtestesült ebben a férfiban. A császár szemrehányásokkal halmozta el; megróttá a rebellis arisztokratát felséges személye ellen folytatott aknamunkájáért, ígéretet vett tőle, hogy tartózkodni fog egyelőre minden nyilvános szerepléstől – aztán elbocsátotta, haza, Magyarországra. Teleki Lászlót itthon szabadítóként fogadták, mintha Kossuthal karöltve lépett volna az elárvult és meggyalázott földre. Az októberi diploma, úgy vélte, számára is megnyitja az utat: a császár meghívta a főrendiházba, s ő sietett, hogy 48 szellemében teljesítse kötelességét. A meghívást, álszent módon, másként értelmezték az udvarnál; szószegést rebesgettek, erkölcsi bukást. Az emigrációbeli társak hasonlóképpen: hogyan is magyarázhatták volna meg a Telekinek juttatott különös kegyet s érthetetlen szabadulását, ha nem vádolják – emigráns, érzelmi logika alapján – árulással? Becsületének elvesztése itt és ott: végős és végzetes elhatározásához többre már nem is volt szüksége. Egy nagy ember – és egy nagy eszme – pályafutása végetért.

Illyés Gyula az igazi költő tévedhetetlen ösztönével s a hivatott emberismerő biztonságával követi ennek az elbukott eszmének és római szabású jellemnek az útját. A *Másokért egyedül* két drámát tartalmaz. A *kegyenc* Teleki László színművének újraforgalmazása, A *különc* hőse a tragikus sorsú politikus maga. „Jó tíz éve, hogy magam elé tűztem drámasorozatban ábrázolni az újfogalmú hazafiság nagy magyar példáit”, írja A *különc* bevezetésében. „Egy sorsforduló pont”-ot keresett „a múlt század második feléből”. „Ezt a pontot most már véglegesen 1861-re helyezni”, mondja. Telekivel valami megszűnt. Illyés nemcsak történelmünk egy nagy korszakától búcsúzik vele, hanem,

úgy tetszik, saját ideálképétől is: ez az eszmény és vonzódás egyformán érvényes a személyre és a 48-as szabadságharc idejére. A *kegyenc*, Teleki legjelentősebb irodalmi műve, soha nem aratott sikert. Nem termett színpadra. Ezen nem szabad csodálkoznunk. Ha elolvassuk a darabot, inkább azon bámulunk, hogy időnként akadtak lelkes színházi emberek, akik azért is megpróbálták a lehetetlent. Írójának drámái érzelme kifogástalau, de sejtelve sincs arról, mi az igazi írásművészet titka. Pedig van ereje, sokszor ösztönösen rátalál a „meleg” helyekre, nemcsak ő viszi a témát, hanem a téma is viszi őt; párbeszédei, ha nem dagadnak és fajulnak az öncélú szavalás riasztó példáivá, kellő feszültség teremtésére is képesek. Esméje azonban voltaképpen nincs. Illyés ezt írja róla: „(Teleki) egy gondolatot akart kifejezni általa. Azt, meddig lehet szolgálni egy abszolút monarchát, aki nem a közt szolgálja. Akinek nem az ember, hanem csak egy ember – saját maga – az eszménye”. Bocsánatot kérünk, de ezt a gondolatot nem Teleki László akarta kifejezni, hanem Illyés Gyula. Hogy úgy mondjuk, azért, mert neki volt rá nagyobb szüksége. Teleki drámájában ez a gondolat is felbukkan – társtalantul, elszigetelve a darab egészétől, mint váratlan ötlet, mely aztán nyomban kialszik a szónoki dagály közeledtekor. Teleki alighanem így fogta volna fel tárgyát, ha nem a szabadságharc előtt, hanem a roppant nemzeti erőfeszítés bukása után írja meg darabját. Abban a lelkiállapotban, mint például Széchenyi a Nagy Szatírát. Amikor már elegendő tapasztalat állott volna rendelkezésére a zsarnokság valódi természetét illetően. Így azonban, sajnos, egyebet nem láthatunk benne, mint egy *bívatott*, de nem *választott* írónak féktelen és ambiciózus kísérletét shakespeare-i tragédia alkotására, egy olyan fiatalember nemes kalandját az irodalomban, akit megigézett a francia romantikus dráma színes káprázata. Majdnem zseniális műkedvelő volt, de mégiscsak műkedvelő. A beavatottak teremtő fortélyait nem ismerte.

Illyés Gyula elhatározta, hogy megmenti Teleki László *Kegyencét*. Az erőtől duzzadó, de – hiába – rosszul sikerült szoborhoz egy ujjal sem nyúlt, hanem vésőt és kalapácsot ragadott maga is, hogy újra kifaragja és verőfényre hozza az eredetiben bújókáló „eszmét”. „A kegyeletről némileg a magam módján vélekedem”, írja, mint aki szükségét érzi a magyarázatnak, ám éppen úgy érzi a maga igazát is. Amit művelt, az bizonyára egyedülálló az irodalmak történetében. Az elv helyességéről vitatkozzék az, kinek fontosabb az elv, mint a mű; mi a kérdést így tesszük fel: sikerült-e vállalkozása vagy sem. S erre a kérdésre csak a leghatározottabb igennel felelhetünk. Az ő drámája nem csupán a mesterség szabályai szerint jó, sőt kitűnő, hanem eléri a legtöbbet s a legnehezebbet, ami írói vállalkozással egyáltalán elérhető: maradandóan formál meg egy típust, egy fajtát, mely annyira élő és hiteles, hogy szinte erőszakkal kell visszacsorítanunk képzeletünkől az irodalomba. Hogy „meddig lehet szolgálni egy abszolút monarchát”, nem derül ki ugyan a darabból teljes világossággal (Maximus Petronius kétségtelenül minden emberi határon és mértéken túl szolgálja), – ám nem ebben látjuk a dráma igazi értelmét és érdemét, hanem a valódi, törőlmetszett zsarnok ábrázolásában, abban a zsarnokban, ki egyformán aljas szerencséjében és bukásában. Hogy ezt az „eszményi” zsarnokot élénk állíthassa, valóban merész és mesteri eszközökhöz nyúl: Teleki drámájából jóformán a cselekmény derekát metszi ki, mikor mellözi a császár és Aetius közötti fásasztó bonyodalmat (az eredeti mű ugyanis az írott história minden fontos adatát felhasználja, nem csekély terhére a darabnak); eltávolítja a szereplők zömét, kisorsolja a rosszul értelmezett színszerűség csillogó kacetjait, megtisztítja a terepet Valentinianus aljassága számára, hogy szabadon érvényesüljön az elkapott „isten” minden bitangsága. Teleki drámájának menthetetlen kisiklását – ti. hogy Maximus tudva és akarva engedi át feleségét, Júliát, Valentinianusnak – Illyés részint enyhíti, másrészt kétértelművé teszi, ugyanakkor olyan lélektani félhomályba burkolja, ami csak előnyére válik a jellemek emberi mivoltának, s előkészíti a talajt egy pszichológiai bonyodalom remekművű kifejtésére. Most már Júlia sem az a szeplőtlen nebánsvirág, aki még Telekinél volt, hanem bonyolult alkat maga is, egy romlott kor asszonya, kibén pislákol, de nem húnyn ki teljesen az emberi méltóság. Ama száz esztendő irodalmának lélektani tapasztalatai, mely Teleki halálától máig eltelt, nem múltak el haszontalanul. Illyés drámájának nyelve – ahogy hőseit beszélteti – egyszeri és utánozhatatlan remek. Teleki darabjának szereplői, valahányszor megszállja őket az ihlet, gyönyörrel vetik magukat

a retorika ölelésébe, s már első szavaikkal valami szónoki paradicsom festett egében lebegnek. Nemcsak azt mondják ki, amit gondolnak, hanem azt is, amire a szép szólás euphoriája csábítja őket. Illyés férfiai és asszonyai félmondatokban, célzásokkal zsúfolt, lakónikus, homályos kifejezésekben közlik rétegezett gondolataikat, szavaiknak nemcsak értelmi, hanem helyzeti súlyuk is van. Mintha Tacitus stílusának lelke szállotta volna meg őket (mennyire korszerűen!); erről a stílusról is elmondható: plus significas, quam loqueris. A dráma utolsó jeleneteiben párhuzamosan gyúl ki a világosság a biborpalástos fenevadnak s a meggyalázott emberségére borzongással eszmélő kegyencnek elméjében; ám ez többi a pusztulás okát is megleli, s a korlátlan hatalom szédületében jelöli meg. Fulgentius szenátor a trónra mutatva mondja Maximusnak: „Ha te ülsz bele – pusztán attól kimásznak a férgei. Miket ez a dög telepített bele”. Maximus válasza: „Rettenetesen tévedtem. Ebben magában van a féreg. Ez kergítette meg azt a szomorú barmot is, aki tán csak azért felel, hogy annyira megromlott”. Ezt a felvilágosítást a császár is megkapja Maximustól: „A Nílus mocsaraiban maláriát kap az ember. A tengeren hányingert. Ezen – a trónra mutat – te elmebajt kaptál”. Valentinianus felfedi kegyence előtt a korlátlan hatalom lényegét: „Az a legférfiasabb érzés, ellenfelünket keresztben látni vagy keréken. Az az igazi győzelem, amely úgy – *mellét mutatja* – idáig jön, hogy a nyálad nyeled belé. Ez a – nektár!” S mikor a dühöngő római nép, a lázadó „embercskék” elkapják az „isten” rosszul felhúzott lábát, a zsarnokölésre undorral készülő Maximus ezt kénytelen odakiáltani a gyávaságában félholt cézárnak: „Ne csináld össze lelkileg is magad”. Mert aki mások becsületének bemocskolásában találta meg legfőbb örömét, a maga piszkában végzi. Ember? Nem. Zsarnok.

A dráma veszélyes műfaj, mert teljességgel alkalmatlan a tárgy alkati gyengéinek leplezésére. A vers szervi hibáit elfedheti a tulcsordított lirizmus, a regényben kapóra jöhet az ügyes meseszöveg, a tetszetős, megejtő elbeszélő modor. A dráma, mi tagadás, pörtén áll a vizsga tekintetek előtt. Aki leplezni próbál itt, önmagát leplezi le. *A külön* mélyén valami hiba rejlik. Teleki László élete, ahogy Illyés is hangsúlyozza, valóságos megélt tragédia. Igen, *tragédia*, de nem *dráma*. Tragédia egyszerűen azért, mert tragikus – ám a drámai élet, az valami más. Vegyünk egy rokon példát: Széchenyi István életét. Ez az élet nemcsak tragikus, hanem drámai is, minden mozzanatában. Bárhol ragadunk ki egy eseménysort, vagy akár csak egyetlen eseményt Széchenyi életéből, az úgyszólván alakítás nélkül színpadra vihető. Teleki László élete nem ilyen egyértelműen drámai. Aki – mint Illyés – mindazáltal drámába kényszeríti, veszélyes játékba fog. Persze, bizvást igénybe vehet néhány önként kínálkozó, különösen forró – és valóban jelentős – fordulatot: a drezdai letartóztatást, a császári kihallgatást és az öngyilkosságot. Kifogástalan drámai anyag. Igenám, csak hogy ez kevés. Honnan vegye a többit? Lelki vívódásokkal, függetlenül a cselekmény menetétől, aligha dolgozhatnak. Ha már az eseményekből, helyesebben az adatokból, hiányzik a feszültség, nincs más megoldás: konstruálni kell. Megjelenik a történelmi tárgyú szépirodalmi művek fenyegető réme, a fikció. Illyés, szemelláthatóan, nem szívesen hagyja el a történelmi valóság talaját. Ha már kicsúszik a kezéből az adatolható életrajz fonala, egy magasabb igazsághoz, a történelem és a lélek belső valóságaihoz föllebbez. Nagyon helyesen, mondanók, ha most már éreznők végre azt a magas feszültséget, ami közvetlenül ráébredtne bennünket ennek a kivételes sorsnak nagyszerűségére, s megborzongatná hátgerincünket a közelgető végzet hidege. De nem ez történik. Teleki László és Tisza Kálmán – a nemzeti lelkiismeretnek és a politikának, mint mesterségnek – összecsapása szép teljesítmény volna egy regényírótól, de a dráma, ez az igényes és szigorú Múzsza, többet követel. Karlovitz megjelenése aztán, a második rész végén, már valóságos tévedés. Teleki László számára ez az ember nem lehet ellenfél. Az ötlet maga tiszta írói gondolat: minden politikus, általában minden kiválasztott ember életében megjelenik egyszer a Kísértő. Karlovitz a hatalmat kínálja Telekinek, az öncélú, kebedagasztó hatalmat, azt a remek élvezetet, amit *A kegyen*ben olyan kedélyesen ecsetel Maximusnak Valentinianus. De, kérdezzük, a darab melyik olvasója gondolhat egy pillanatra is arra, hogy Teleki elfogadja ezt a silány ajánlatot? A kísértő tehát nem a félelmetes Sátán, csupán a politika virgonc ördögöcskéje, kit, érthető módon, Teleki figyelmére sem igen méltat. Mikor a titkosrendőrség derék alkalmazottja előkotorja irattáskájából az emigránsok kaján

hangú levéltöredékeit, legföljebb Teleki rendül meg, mi nem. Deus ex machina, változott külsőségek között. A darab végére pontot tevő revolverdörrenés már egészen gépiesen hat. Megráz, de nem az író, hanem a történelmi valóság jóvoltából. Ez a színmű mégis ékes példája annak, hogy a rátermett író, ha szeplőtlen drámát nem is, de jelentős irodalmi művet mindig tud alkotni. Valahányszor az igazság sorsa kerül szóba, de leginkább azokon a helyeken, hol a műfaj törvényei s a drámaköltő szándékai fedik egymást, kimagasló, sőt maradandó eredményt ér el. Ilyenkor nem csupán megértjük, hanem át is éljük Illyés eszméjét: „Egy hős – egy egyedüli lény – beöltözik az igazság színeibe, s úgy harcol, hogy elbukva is győz”. Mikor ezt a hőst leteperi az aljasság Drezdában, oroszlánt látunk magunk előtt, sakalok és hiénák gyűrűjében. Amikor Ferenc József szembekerül egyik legkeményebb ellenfelével, a lázadó gróf szemünk láttára „öltözik az igazság színeibe”. Lehetetlen nem idéznünk a császár arcába vágott szavait: „Széchenyi István... agyonlőtte magát. Nem tudjuk, nem azzal a figyelemzetéssel-e: föladat az is, hogy tisztán tegyük magunkat a sírba. És – ha az a sorsa – akár egész népünket is makulatlanul, emelt fővel vezessük le a történelem színteréről”.

A *Másokért egyedül* végső mérlege tehát: egy remekmű (*A kegyenc*) és egy történelmi tanulságokban gazdag, figyelemreméltó alkotás (*A különc*). Mi volt az író szándéka? „Szentül hiszem, a témának ez az újjágyúrása Teleki munkáját is csak előnyhöz juttatja.” És: 1861... volt a vízváltató. E vízváltató csúcára – díszül is, tájékoztatódásul is – Teleki László alakját találtam a legszebbnek”. Sikeredt ez? Igen. Megtörtént.

Rajnai László

Birkás Endre:

VAKVÁGÁNY

Birkás Endre harmadik regénye – akár a második, a Kő és homok – egy házasság élet mikroszkópikus vizsgálata. A körleletek a Vakvágánynál is válságra mutatnak; ez esetben a házasság alkati ellentétei főleg nemzeti, társadalmi tényezőkből erednek. A nő a svéd *polgárságból*, a férfi a magyar *középosztályból* származik. Életformák, társadalmi megegyezések és játékszabályok, ízlések, beidegződött szokások – második természetek – ütköznek a házasság harci terepén. Két történelem párhuzama kínálja fel magát, mint mentség vagy legalább is magyarázat; az északiaké, akik le akarták és le is tudták vonni az erőviszonyok változásának konzekvenciáit, és XII. Károly után félreálltak az események sodrából; és a közép-európaiaké, kiknek vezetői talán nem tudták, de egészen bizonyosan nem akarták a hasonló konzekvenciákat levonni. Így állhatott módjukban a svédeknek, hogy elküldjék hozzánk Wallenberget az üldözötteknek s a konzervet az éhezőknek.

Férfi és nő, Ádám és Ingrid, ámulva – fejcsováló helytelenítéssel kísérve – szemlélnek egy-egy számukra merőben idegen életvitelt, ahogyan az a másikban – és környezetében – testet ölt. Mivel a regény főleg Magyarországon játszódik le, írója – természetesen – hazáját ismeri mélyebben; erőteljesebb, színesebb írói hangsúlyt kap az, amin Ingrid ámul.

A svéd nő akkor éri tetten, akkor vizgáztatja a magyar középosztályt, amikor annak számára szomorú alkalom nyílik arra, hogy jelentékeny rétegei bebizonyítsák: „nem készültek” 1939 és 1945 között. A puritán, érzékeny lelkiismeretű nő úgy látja: a túlradó társadalmi szívélyességnek nincs mindig érzelmi és erkölcsi fedezete, hogy a patriarkális formák elég roszzul takarják az emberi részvétlenséget, hogy politizálásuk: irreális vágyaik pótkielégülése, hogy a kedélyesen könnyed elnézés a felelőtlenségek egymásra kacsintó véd- és dacsövetsége.

(A regény nem úgy festi le a háború előtti magyar középosztályt – amelynek egyedei túlnyomó többségükben a mai magyar értelmiség integráns részét alkotják –, hogy a sorok a kénkö, vagy legalábbis a

rothadás szagát árasztják magukból. Az ilyenfajta irodalmi öngólok manapság egyre ritkábbak. Birkás morális-kritikus társadalomszemlélő, de mivel igazságra törekszik – mértéktartó.)

Mégis: a Vakvágány nem az eltávolodás regénye, hanem a végső azonosulásé. Ingrid három nagy válság során győzi le a hazahívó kísértést. Mert szereti férjét és az is őt? Mert két gyermekük van és egy halott, akit hordágyon cipelt lábában temettek el az ostrom után, a Károlyi téren? Mert a felszabadulás utáni idők lassanként feloldották a középosztály szemléleti és magatartási görcseit? Vagy azért, mert ebbe a világba beleilleszkedve megszerette, ami megszerethető, s megszokta, ami megszokható? Vagy azért, mert új élményei birtokában másképp látja a svéd stabilitást, a szikkadt korrektséget, a jeges fegyelmezettséget, amely rossz szemmel nézi, ha az unoka összecsókolja a nagyapát?

Igen, mindezekért és még sok másért. apróságokért, amelyek az életben arra vannak hivatva, hogy a nagy elhatározások útját kikövezzék.

Körülbelül ezt mondja el Birkás Endre új regényében, ismert írói erényei segítségével. A dísztelen stílus – amely helyenként nemcsak a kissé fáradt életérzés, hanem a finom irónia és az úgynevezett rejtett szellemesség adekvát kifejezője is – csak egy-két esetben laposodik el, hasonlóképpen ahhoz, hogy „nagy stílus” óhatatlanul feszes stílusba csap át néha.

Az időbontásos szerkezet a Vakvágány esetében nem a divatnak tett engedmény, a történet megkívánja azt, s az író kitűnően él a „fogással”; a múlt mindig kellő időben jelentkezve ráírná a jelenre, művészi logikával magyarázza, motíválja azt. Kölcsönhatásként ugyanígy világít rá a mai kivirágzás régen elvetett magvakra.

A Vakvágány rövid regény. Ezzel a megállapítással nem arra akarunk célozni, hogy terjedelme hány szerzői ív. Nem is utólagos jótanács ez az író címére, hogy szélesebb epikával kellett volna az adott témát feldolgoznia. Csupán egyéni értékítéletként akarjuk közölni, amikor elolvastuk a könyvet, sajnáltuk, hogy csupán ilyen terjedelmű és nem hosszabb. Nagy erénye egy írónak, ha ilyen színvonalon becsülettel

igazodik az olvasmányosság természetes és soha el nem múló igényéhez.

Lóránd Imre

AZ IDŐ SZORÍTÁSÁBAN

Simonyi Imre: Önéletrajz helyett. Szépirodalmi 1962.

Vasvári István: Izzó őszben. Magvető, 1963.

Várkonyi Nagy Béla: Ének az óceánról. Szépirodalmi, 1963.

A kort, a huszadik századot szenvedni és éneklő mind a három költő. Az idő pokolában hánykolódtak tüzes évtizedeken át (egyikük sem éppen fiatal már), miközben az élet lényegét, a boldogságot, meg azt a szót keresték, az igazit, amellyel a lényeg ki lehet mondani. A teljes számadást életéről, eszményeiről, költészetéről Simonyi Imre ebben a mostani kötetében (Önéletrajz helyett) tárja elénk. Vasvári István és Várkonyi Nagy Béla már az előző kötetükben (Tizedízigen, 1957; illetve Odysseus megtérése, 1960) megtették ezt. Ők most továbbfejlesztik és gazdagítják a magukról adott képet, s nem méltatlanul.

Térben a legszűkebb, mert csak hazai határok közt mozog Simonyi Imre kötetének élménvanyaga. A bihari szülőföldtől Gyulán át Budapestig terjed a szemhatára, de éles-eleven kézzelfoghatóságban a legérősebb, s a belterjes magyar költői hagyományba legjobban illeszkedő hármuk közül. A konkrét, olykor naturalista túlzásokkal terhelt nyelv a „Rettenetes eszterdők” c. ciklusban a háborús évek iszonyatát, a „Szülőföldem”-ben a bihari és gyulai élmények falusi-kisvárosi hangulatát festi. Néha olyan költői erővel lep meg, mint az „Offertórium”, az „Iszonyú”, vagy a tömör „Ezerév” c. versekben. Az első két ciklus átlaga azonban nem jobb a jó közepesnél.

Sokkal magasabb szintet képvisel az ősi témáról, a szerelemről szóló ciklus, s benne is a címadó „Kettőnk ügye”, amelynek szonett-füzére a kötet leggazdagabb darabjává áll össze. Itt a kudarcba fűlt szerelemről olyan sokoldalú és őszinte, olyan mély és „testközeli” képet sűrít kitűnő szonettekbe a költő, hogy gazdagságukkal csak nyereségük vetekszik. Kár, hogy az olvasó néhol

úgy érzi, a sebet akarattal vakarták el eny-nyire.

Az utolsó ciklus, a „Negyven felé” új hang tökélyével lep meg, a költői paradoxon természetes áradásával. Különösen a „néhai T. J. színművész emlékeztérére” írt vers kiérlelt ellentétei ragyogóak. A „Bartók” és a József-Mária-Jézusról írt bibliai parafrázisok ugyancsak ezt az „elmés” hangot ütik meg, amelyben a kifinomult gondolatú igényesség olykor a szofizmák határára jár, de a költő ízlését bizonyítja, hogy nem csusszan át a sorompón.

A záróvers a hazáról vall. József Attila Elégiájára emlékeztető hangon. Itt született, „örömrre és egyszerűségre”, itt volt éhes, „kenyérillatú szeretet híján”. Itt botlott, itt is akar lábraállni, ahol számára az „elérhető magasságok” nőnek.

Vasvári Istvánnak már a hazán kívül is termettek elérhető magasságok. Az „Izzó őszben” c. kötet versei közül néhány jelentős darab utazásélményből fakadt. A korhoz való viszonyát is egy ilyen versében fogalmazta meg legpontosabban: „... Iramos, sodró huszadik | század; akadó lélegzettel féltem | benned én élni, s fukar lettem | mindhez, kit szerettem...” (Westerplatte). Ő a dísztelen, pontos, diktóiban nagyon egyöntetű, nem kiemelkedő, de igényes szintű verseivel szintén az élet lényegét akarja megragadni. A „boldogság” és az „igaz szavak” őszinte keresése „Pörén” c. versében harci elszántsággal párosul: „Ahogy gyűlölnék, gyűlölök, | ha nem teszem, megöl a farka, | így lelek igaz szavakra: | hogy ne öljenek meg, én ölök” (1956).

Gördülő nyelven, de puritán eszközökkel ír. Költészetét ott érezzük legjobbnak, ahol közérdekű témát ragad meg (A katoná, Együtt). A kötet legjobb verse, szinte klasszikus darab az „Együtt”, amely a hitvesi hűség kemény melegét, az élettárs tizenhárom év után is töretlen vállalását fejezi ki ritka-szerencsés költőiséggel: „Szeretünk, mint öreg farkasok, | seb, fagy, rétáda végképp összeforraszt, | a szem, a szív, az éhes hajnalok | e világ kínján veled osztozódnak...” Kitűnő vers, minden szava világot ér. Kár, hogy kevés van hozzá fogható a kötetben.

A legtágabb időbeli és térbeli szemlélet a három közül Várkonyi Nagy Béla kötetében (Ének az óceánról) finomul költé-

szetté. A húszas években az óceániai szigeteken töltött időre emlékeznek, de az emlékek felidézése nem marad a költő magánügye. A bensőséges élmény, amellet, hogy megőrzi az egyéni látás konkrét varázsát, kiárad, s figyelemreméltó közös gondolattá bomlik. A visszatérő emléksorozatnál még fontosabb lesz a felidézett tájak és népek fejlődésében látott arca, s a közelmúltban önállóvá nőtt bennszülött népek köszöntése a régi barát jogán és hangján szólal meg.

A modern Odysseusnak (ahogy előző kötetében nevezte magát) legmegkapóbb élménye az az elsodró hevű szerelem volt, amely őt egy bennszülött leányhoz fűzte. Természetes tisztaságú testi élmények, a leány odaadása és találékonyága édeni állapotokat teremtettek a fiatal fehérember számára. Az idillt aztán az emlékezés olyan töménnyé salaktalanította, hogy még a vele párhuzamos keserű politikai tapasztalat, a kizsákmányolt bennszülöttek sorsa sem tudta elhomályosítani. Felejthetetlen számunkra ez az eszményített szerelmi epizód, bár a természettől dédelgetett primitív népek „boldogsága” nem lehet példakép arra, hogyan is keltsen élnünk. Mi nem mondhatunk le kultúránkról és civilizációnkról, hanem válunkon ezek terhével kell megalkotnunk a békés, boldogabb élet közegét.

A kötet hangsúlyozottan időszzerű kicsengése, az 1962. január 1-én szabaddá lett Samoa és a Fidzsi-szigetek köszöntése a kötet aktuális jelentőségét nagyban emeli, bár a határozott állásfoglalás nem jár mindig együtt a költői szárnyalás emelkedésével.

Formai szempontból eléggé egyenetlen a kötet. Első részében még áradó, csaknem testetlen a líra, később prózaibb hangba bicsaklik. Egészében azonban tartalmas, ingerlő, izgalmas élményt jelent az olvasónak.

Az idő szorításában e három költő igényes művészetté érlelte gyötrelmes és boldogabb tapasztalatait. A világ nem vár tőlük megváltást, nem is kínálnak ilyent. De egyéni sorsuk, s művészetük a hosszú hányódások után úgy tűnik, egyesbe fordult, s a hang joggal bizakodó, mint a szántóvetőé aratáskor.

Lakatos Kálmán

A pécsi Janus Pannonius Múzeum, a pécsi—baranyai emlékek hivatott őrzője kis füzetekből álló kiadványsorozatot indított azzal a céllal, hogy a baranyai tájak természeti sajátosságait, történeti, régészeti, műtörténeti, néprajzi értékeit megismertesse „a tanulni vágyók táborával”, — ahogy az „Előszó” mondja.

A sorozatból eddig négy füzet látott napvilágot.

Az első s egyúttal a legterjedelmesebb munka az Árpád-kori Pécs művészetének emlékeiről szól. E művet *Dercsényi Dezső* írta, akit a középkor egyik legkiválóbb szakértőjének ismerünk, s akinek „elképzelése és irányítása mellett” létesült maga az emlékmagyagot magába foglaló kőtár. Szerző nem feledkezik meg arról a kőművesmesterről sem, — s ez igen rokonszenves vonása — aki a tervek valóraváltásában, a bemutatás igényeinek kielégítésében segítőtje volt, s aki „a pécsi kézművesek hagyományos tudása méltó letéteményesének bizonyult”. Ez a kőműves azonban nem Aspán, hanem Áspán és nem József, hanem László. E helyreigazítással tartozunk annak, aki annyi szép dicséretet kapott, s nem ok nélkül, s aki *Dercsényi*-vel öt éven keresztül együtt dolgozott.

Dercsényi tiszteletreméltó nagy tudással vallatja a faragott kőanyagot, s magyarázza az elrendezés logikáját. Mivel nemcsak terjedelmében, de mondanivalójában is ez a könyvecske a legsúlyosabb, észrevételeihez, megállapításaihoz mi is néhány gondolattal szeretnénk hozzájárulni. Itt van például az altemplomi lejárók problémája. „Az altemplomi lejárók célja, rendeltetése — írja a szerző —, világos, de azt mondhatjuk, az egész európai anyagban egyedülálló, hogy ezt a szűk — alig 2,20 cm széles — rosszul világított, magas teret ilyen gazdag domborműves dísszel látták el”. Tény, hogy a domborműves szobrászat célszerű helye — s talán nem is csupán a román stílus korában, hanem mindig is — a főhomlokzat, illetve a kapuk, ahol láthatták is, s ezáltal vonzóerőt gyakorolhatott. Nos, mi úgy véljük, ezek a domborművek akkor készültek, amikor még e kapuk nem voltak rosszul világítottak, hanem ragyogtak a délutáni fényben, sőt a koraesti, nyugvó, csaknem vízszintes sugarak a templomba is bevilágítottak, tehát amikor még nem hívhatták „al”-templomnak, amikor még nem építették fölébe, majd elébe a bazili-

kát. Úgy látszik, erre az időre, tehát Moissac művészeténél néhány száz évvel előbbre kell hoznunk e törökök által lefejezett bejáratú domborművek faragási idejét. Hogy mennyire híres-neves szobrászok voltak e művek alkotói, máig hirdeti a Rómában, a Monte Celión álló Négy Pannoniai Kőfaragó Vértanú tiszteletére szentelt Santo Quattro Coronati templom. E messze földön ismert kőfaragók, e pécsi művészek nyilvánvalóan hivatásuk, keresztény alkotásaik miatt lettek vértanúk. Diocletianus cászár igen sok kereszténynek adta a mártír-koronát, de e kiváló szobrászok kiemelkedtek az egyszerű hívek tömegéből. Emléküknek templomot emeltek, vésőiknek nyoma, alkotásaik pedig köztünk maradtak, nem csupán néhány domborműves sírkövön, hanem elsősorban az időjárástól elég jól védett pécsi templom két bejáratában.

A földbesüllyesztett templom eredete kétségtelenül a fávuli időkre nyúlik vissza. *Dercsényi* is megállapítja: „az altemplomnak itt Pécsen különleges jelentősége volt”. Bizonyos, hogy eredetileg nem keresztény kultuszt szolgált, mert ehhez nem szükséges az a forrás, ami az altemplom északi falánál mai napig kristályosan buzog. Viszont az is bizonyos, hogy a templom a római időkben kapott nemcsak kőbővel, szobrászati munkával díszített bejáratot, hanem kőboltozatot, ötszarnokos bazilikás szerkezetet is, s ekkor kezdett terjedni a *Quinque Basilicae* latin elnevezés, ami lassan a kelta *Sopianaet* kiszorította. Tehát ez a név nem a város középkori latin neve, ahogy *Dercsényi* is ezt az elavult véleményt tartja. Amikor 853-ban *Liupramm* a pápának jelentette, hogy „ad *Quinque Basilicas*” templomot szentelt, e névnek már rég ismertnek, általánosan elterjedtnek kellett lennie. — Viszont az is rendkívül érdekes, ha már itt tartunk — s erre a második füzet, *Fülep* Ferenc „A pécsi későrómai sírépítmények” című műve adta a gondolatot —, hogy az altemplommal egyszintű „cella trichora” elnevezésű templomocskát először a IV. sz. második felében, tehát még a római időben, másodszor pedig a IX. sz. közepén festették ki, talán pontosan 853-ban, vagyis akkor, amikor *Liupramm* érsek a pápának a templomszentelést jelenti. Úgy tetszik, mintha ennek a restaurált „cella trichora” templomnak a felszenteléséről lenne szó.

Még csupán *Dercsényi*-nek egy eszmefuttatását szeretném idézni: „Amikor a XIV. században az oldalhajókat, a XV. században pedig a főhajót beboltozták,

egészen más statikai helyzet keletkezett. A famennyezet súlyának hordására méretezett pillérek, falakat a gótikus keresztboltozat feszítő ereje vette igénybe és lassanként szétnyomta a falakat. A boltozatnak ezt a kifelé nyomását Polláck Mihály a múlt század elején nem az ok megszüntetésével, hanem kulisszaszerű előépítménnyel próbálta felfogni, de az egyre erősödő mozgást nem tudta megállítani. — E szépen kigondolt elméletre nincs semmi adat, semmi feljegyzés. A falakat nem nyomta szét semmi, csupán a déli falnak van, s ennek is csupán a közepe táján, de ez a mai napig is megvan, egy csaknem 30 cm-es kihajlása. Polláckot egészen más gondok folalkoztatták: az ő feladata a déli oldal túlhoszszú barokk tetőjének eltüntetése volt.

Dercsényi igen szépen méltatja a Pécsen kialakult kőfaragó stílust, mely „az egész magyar fejlődést irányította”. Itt említjük meg, hogy ideje volna már a teljes pécsi kőanyagot feldolgozni, bemutatni. A székesegyház nyugati részén lévő lapidarium csak a románkori művészetet mutatná be, a keleti részén lévő, jelenleg rendezetlen kőtár pedig a fejlődést, a gótikát, reneszánszt, majd a barokkot. Látható lenne többek közt Alsáni Bálint bíboros szép sírköve is, s még sok más érték... Így valóban „A pécsi kőtár”-ról beszélhetnénk, s *Dercsényit* e jelen tanulmány, mely főként Gerevichre támaszkodik, nem is menti fel e munka alól.

Fülep Ferenc említett kis műve elsősorban az 1958. évtől kezdve a Megyei Könyvtár udvarán, a székesegyháztól délre mintegy 600 méterre feltárt római kori síremlékekhez szolgál útmutatóul, de általános tájékozódás céljából az eddig feltárt ókeresztény építményeket is ismerteti.

A harmadik füzet a szerző nevének feltüntetése nélkül a „Vezető a Janus Panonius Múzeum régészeti kiállításához” címet viseli. A Baranyából és Pécsről előkerült emlékeket ismerteti, az itt élt népek, néptörzsek társadalom- és művelődéstörténetét az újabb kőkor végétől az Árpád-kor elejéig. Kár, hogy a kőkor épület hiányában a mai napig összegyűjtött anyagot nem láthatjuk, s így az utolsó 900 év történetét nem is olvashatjuk.

A negyedik füzetben *Mándoki* László a mohácsi busójárásról írt alapos tanulmányt. Megvilágítja a szokás eredetét, régi formáját, alakulását, változásait. A mű végén teljes címűkkel felsorolja a busójárársra vonatkozó legfontosabb tanulmányokat. Ezt sajnos a másik két szer-

ző nem teszi, holott a „tanulmányok táborába” megkivánná. A füzeteket remek fényképfelvételek teszik érthetőbbé, gazdagabbá.

Harcos Ottó

HÁROM KÖNYVTÁRI ÉVKÖNYV

Tudományos nagykönyvtáraink után közművelődésügyi könyvtáraink, legújabbban pedig vidéki közművelődési könyvtáraink is rendszeressé teszik évkönyveik kibocsátását. Elsőnek három *dunántúli megyei könyvtár*, sorrend szerint a *kaposvári*, a *veszprémi* és a *tatabányai* adta közre évkönyvét.

Mi indokolja a vidéki könyvtári évkönyvek rendszeres megjelentetését? — Az az igény, hogy a könyvtárak a felületes szerveknek készített szokásos beszámolók és a hálózatuk munkatársainak mozgósítására kiadott híradók mellett nyújtsanak tevékenységükről nagyobb távlatban értékelő és maradandóbb hatást kiváltó tájékoztatást a nyilvánosságnak. A könyvtárak fejlődése művelődéspolitikánk fontos ügye. Egy-egy évkönyv azt dokumentálja, hogy az erősödő könyvtári intézményekkel újabb és újabb *vidéki kulturális gócek* kialakítását segítjük elő, s ezzel előrehaladást tettünk a kultúra demokratizálásában.

A maga helyén minden jól működő könyvtár szervező és kisugárzó *központja az olvasási kultúra fejlődésének*. Kinevelődött bennük egy fiatal könyvtárosárgárda, amely hivatásának tekinti az irodalom propagálását. A könyvtári évkönyv akkor jó, ha minderről érzékelhetően ad bizonyosságot, ha a társadalom elé tárja küldetése teljesítésének eredményeit.

A megjelent évkönyvek láthatólag ezt a feladatot vállalták s általában teljesítették is. Saját munkájukról szólva a veszprémi tanulmányban tárják fel könyvtáruk 60 éves múltját, a tatabányaiak könyvtáruk 10 éves működését, a somogyiak pedig az új megyei könyvtár építésének történetét. Figyelemre méltó a veszprémi évkönyvben Tóth Dezső és Ughy Jenő művelődési társadalomrajza: *Az olvasás helyzete Dákán c.* tanulmány.

A megyei könyvtárak fontos szerepet töltenek be a helyismereti irodalom gyűjtésében, nyilvántartásában és a kutatás támogatásában is. A megjelent helyismereti irodalom számon tartása és feltárása elsősorban megyei könyvtári feladat

Ezért közöl mindegyik évkönyv megyei helyismereti bibliográfiát egy-egy időszakról. Kár, hogy a Komárom megyei bibliográfia nem elég szakszerű. Értékes a kaposvári évkönyvben Tóth Ilona tanulmánya és bibliográfiája az 1904-es Somogy megyei vasutas sztrájkról. Nincs értelme azonban az olyan összeállításnak, amilyen Tóth István írása a Komárom megyei évkönyvben: Szemelvények 100 esztendő történetéhez. Ez a közlemény se nem történeti tanulmány, se nem forráskiadvány, se nem szépirodalom. Valamiféle publicisztikai tallózás, ötletszerű válogatás, mely nem évkönyvbe való mint ahogy nem odavaló „Tatának és környékének rövid néprajzi ismertetése” sem, amely rövid ugyan, de nem szakszerű ismertetés.

Örömmel olvastuk ellenben a tatabányai évkönyvben Dévényi Ivánnak Révész Béláról írt arcképét, amely az irodalomszervező, az agitáló Révész Bélát,

Ady barátját és ügyének harcostársát mutatja be esztergomi elindulásától mártírhaláláig. A somogyi évkönyvben Bizséné Zs. Kovács Diana írt figyelemre méltó ismertetést Rippl-Rónai József író-arképeinek alkotási körülményeiről, felelevenítve a nagy művésznek a Nyugat vezető íróihoz fűződő kapcsolatát, közölve az író-arképek jegyzékét és legtöbbjének reprodukcióját is. Ezek a képek és Martyn Ferenc illusztrációi különösen igényessé, széppé teszik a kaposvári évkönyvet.

A könyvtárak életét és történetét bemutató írások mellett a három évkönyvből legértékesebbnek Az olvasás helyzete Dákán c. elemzést, a Révész Béláról és Rippl-Rónai Józsefről készült tanulmányokat tartjuk, mely utóbbiak jó példát mutatnak arra, hogy miként kell vidékenként ápolni az onnan induló, vagy ott működő nagy alkotók kultuszát.

Páldy Róbert